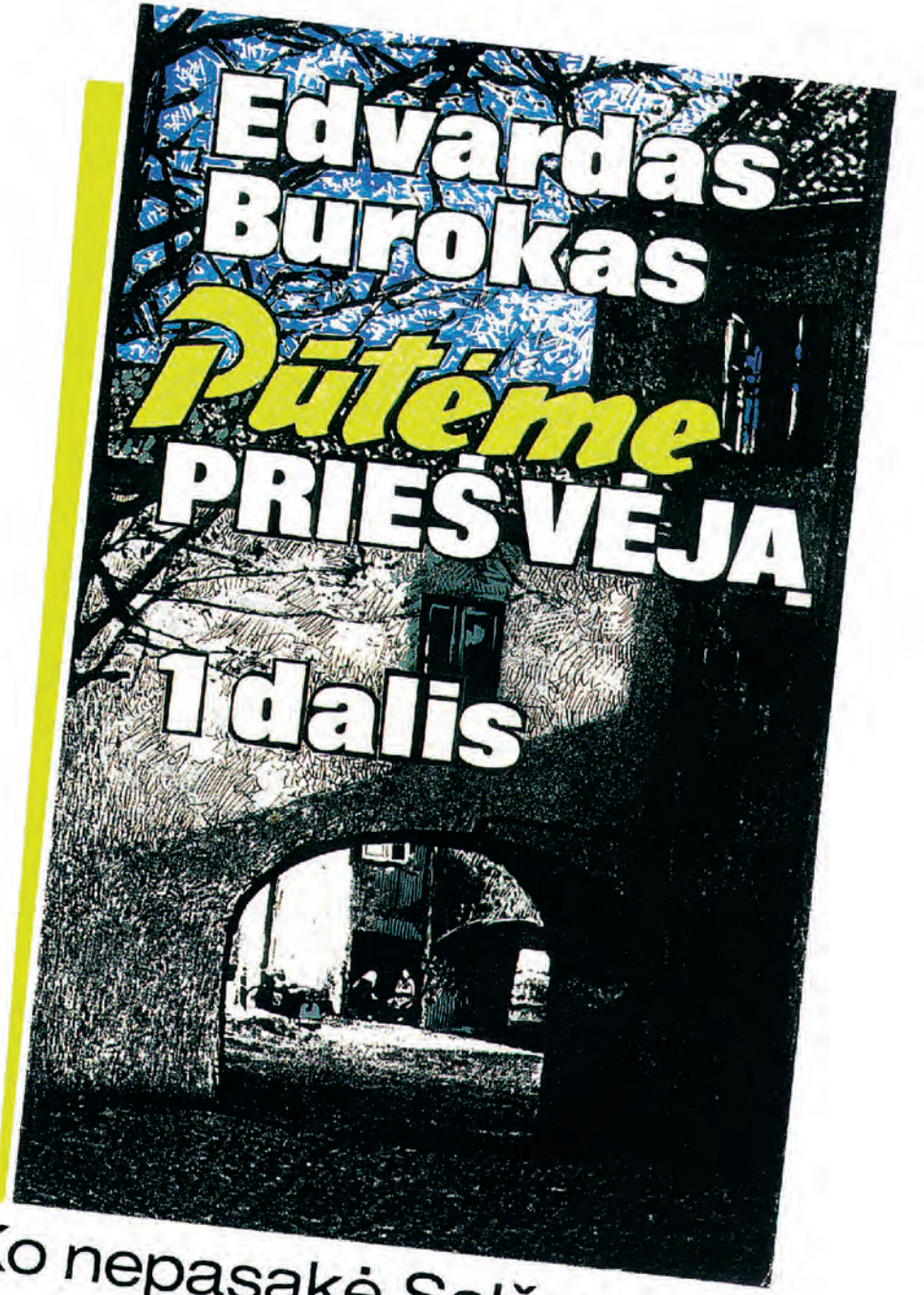

Ko nepasakė Solženycinas

Edvardas Burokas

Pūtėme prieš vėją

Pirmoji dalis
Ko nepasakė Solženycinas

RADAN
Vilnius, 1998

Skiriu Ukmergės ir Kauno skyrių pogrindinės organizacijos "LIETUVOS PATRIOTAS" nariams, LLKS-gos nariams. Visiems 1953, 1954 ir 1955 m. lagerių streiko dalyviams, A+A tėveliams Bronei ir Vladui Burokams, pogrindininkams broliams Antanui ir Jonui, savo žmonai Jadvygai iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo su manimi vaikščiojusiai "skustuvo ašmenimis".

Dėkoju visiems prisidėjusiems prie knygos "Pūtėme prieš vėją" I dalies išleidimo, ypač Algirdui Kratuliui, Jurgiui Razmai, Gediminui Ruzgiui ir bendrapavardžiui Jonui Burokui, istorikui Arvydui Anušauskui, leidėjui Mintautui Daulianskiui, Kastyčiui Trapinskui, Audronei Kovierienei, Jonui Česnulevičiui

Malonus skaitytojau!

Tokių knygų - prisiminimų apie tremtį, kalėjimus, lagerius amžino įšalo žemėje, negyvenamoje tundroje ar taigoje, kur galėjai keliauti šimtus kilometrų taip ir nesutikdamas žmogaus, šiandieną jau šimtai. Tik rinkis, tik skaityk. Tad kuo gi iš jų išsiskirs ši - Edvardo Buroko knyga?

Knygos autorius kalėjimuose, karceriuose, lageriuose praleido vienuolika savo jaunystės metų. Tačiau ir šią žiauriausią nelaisvę jis sugebėjo nugyventi prasmingai: visą savo jaunystės energiją, valią, protą panaudojo šventam tikslui - kovai už savo nelaimingos pavergtos Tėvynės išlaisvinimą, įvairiausių tautų ir luomų dorų žmonių subūrimą žūtbutinei kovai su 20 - ojo amžiaus maru - komunizmu.

Knyga parašyta vaizdinga, gyva kalba, palikta daug kalinių per šimtmečius vartojamų terminų, stengiamasi atskleisti abiejuose barikadų pusėse esančių žmonių psichologiją. Didelis jos privalumas - aprašyti ne tik paties autoriaus, bet ir daugelio kitų jo golgotoje sutiktų žmonių likimai.

Knyga prasideda jauno sovietinio kario suėmimu, po to - gabenimu per visą "plačiąją tėvynę" į KGB rūmus Vilniuje, tačiau pagrindinis jos akcentas - pasirengimas visuotiniam Vorkutos lagerių kalinių streikui, kuriame pirmuoju smuiku griežė lietuviai, jų tarpe ir knygos autorius.

Dėkodamas savo, tikriausiai ir daugelio skaitytojų vardu už prisiminimus, sukauptą neįkainojamą medžiagą iš mūsų tautos kovų istorijos, nuoširdžiausiai linkiu Autoriui sveikatos, ryžto ir jėgų šį intriguojantį pasakojimą pratęsti.

Algirdas Kratulis,
knygos redaktorius

Į TĖVYNĘ - SU RETEŽIAIS

Vladivostoke

Tai buvo 1952 metų spalio 4 dieną. Šeštadienio popietė. Mus sušaukė politinformacijai apie padėtį pasaulyje.

Žemaūgis, smulkutis politvadovas vyr. leitenantas Vorobiejus, aiškindamas spiegiančiu balseliu, lazdele žemėlapyje rodė karščiausius pasaulyje rajonus, stengėsi sukoncentruoti kareivių dėmesį, išryškindamas humaniškiausius Tarybų Sąjungos tikslus ir proamerikinio imperializmo šlykščiausius kėslus. Visur geroji fėja TSRS padeda tautoms išsilaisvinimo kovose, o blogio demonas Amerikos imperializmas kursto tų tautų atplaišas prieš negausius, bet pažangius tų tautų patriotus internacionalistus.

Atrodė, kad visi kariai įdėmiai klausosi, bet kiekvieną tos ilgos, monotoniškos ir jau ne kartą girdėtos mintys migdė arba kreipė tik jam vienam, kareiviui, težinoma linkme.

Mano mintys užkliuvo už internacionalinės pagalbos kalnuotajai Šiaurės Korėjai, kurioje keliolika valandų teko pabuvoti prieš mėnesį su keliasdešimt sunkvežimių naktinėje išvykoje. Negalėjau suprasti, kodėl aš buvau iš ten sugrąžintas ir pervestas į kitą dalinį. Neramino mintis ir kas naujo tėvynėje, ką veikia mano artimieji ir draugai. Tos visos pašalinės mintys labai prislėgė mane, tiesiog paskendau jose.

Girgžtelėjusios salės durys staiga pažadino mane iš klajojančių minčių pasaulio. Įėjo nematytas mūsų dalinyje kapitonas su inžineriniais atžymėjimais antpečiuose, panašiuose kaip ir mano, ir pasilenkęs kažką dėstė politvadovui. Intuicija ar dar kažkas man tiesiog sakė, kad

kalbama apie mane. Todėl net nenustebau, kai spiegiantis Vorobiejaus balselis paprašė mane atsikelti ir eiti su svečiu.

Už raudonojo kampelio durų kapitonas liepė eiti su juo į kubriką, pasiimti savo daiktus ir keliauti su juo į kitą dalinį. Ten formuojamas geodezininkų būrys, į kurį įtraukta ir mano persona.

Kol aš kroviausi savo negausią mantą, kapitonas neišleido manęs iš akių, vis ragino viską pasiimti, nes daugiau čia gal ir negrįšiu. Jeigu viskas būsią gerai, tai galbūt teks pabuvoti Kurilų ar net Sachalino salose, nes ten reikalingi stropūs ir atsidavę tarybiniai kariai.

Susikrovęs į maišelį savo asmeninius daiktus iš "kaptiorkos" pasiėmiau lagaminą su kareiviškais drabužiais, nes kasdieninė mano uniforma buvo jūreiviška. Atraportavau, kad esu pasirengęs ir, su nieku neatsisveikinęs, su kapitonu iškeliavau iš kareivinių teritorijos. Tokia kareivio dalia: palikti senąsias ir keliauti į naujas vietas. Įsakymas yra įsakymas.

Mudu praėjome du miesto kvartalus ir atsidūrėme prie ką tik pastatyto penkiaaukščio pastato, beveik prie pat įlankos.

Atidaręs paradines duris, mandagusis kapitonas praleido mane į priekį ir aš atsidūriau kilimais išklotame fojė. Dešinėje pusėje stovėjo didelis ąžuolinis stalas, o už jo sėdėjo viršila, jūrininkas. Mes norėjome pro jį praeiti ir kopti laiptais, bet jis sulaikė ir tik po to, kai kapitonas jam parodė savo dokumentus, mus praleido.

Dabar kapitonas žengė laiptais greitai, kai kada peršokdamas ir po dvi pakopas, o aš su daiktais ir bušlatu bėgte bėgau paskui jį, kol visas šlapias su kapitonu priešakyje atsidūrėme penktame aukšte prie gražiai raižytų, sunkių kaip karstas ąžuolinių durų. Kapitonas pabeldė. Durys lėtai atsivėrė ir mano palydovas atraportavo:

-Draugas generole, jūsų įsakymas įvykdytas - jūrininkas Burokas atvestas.

Aš pridėjau ranką prie "bezkozirkės" ir prabilau:

-Draugas genero…

Baigti taip ir nespėjau. Už manęs staiga išdygo du jūreivių uniformas vilkintys karininkai, pastvėrė mane už rankų ir tarė:

-Pilieti Burokai, Eduardai Vladislavovičiau, jūs esate areštuotas.

Iš netikėtumo ar iš užsuktų rankų skausmo mane lyg žaibas trenkė: šoktelėjau atgal ir vos neišsprūdau, bet mano palydovas kapitonas su inžinerinėmis atžymomis į krūtinę man įrėmė pistoletą "TT" ir nuramino:

- Jūreivi, ramiai! Tavo dainelė sudainuota. Ką pridarei, reikės už viską atsakyti.

Aš stovėjau suakmenėjęs, tarsi stabo ištiktas, ir veltui mane laikė užlaužę rankas, lyg aš galėčiau kautis ar bėgti. Kaip per miglą mačiau, kad nuplėšia mano antpečius, o nuo jūreiviškos kepurės, vadinamos "bezkozirke", kaspiną.

Generolas majoras lėtai atsistojo, liepė mane paleisti. Apėjęs porą kartų aplink, paklausė:

- Ar žinai, už ką mes tave areštavome?

- Ne, - pralemenau, - už ką?

- Matote, jis nežino už ką. O mes žinome, kad tave teis karo lauko teismas ir kad tu nebeišvysi dienos šviesos. Tai ką gi padarei? Prisipažink! - lyg juokaudamas, lyg rimtai kalbėjo generolas.

Ką jis dar sakė, ko klausinėjo, nebeprisimenu. Tik didžiulė juoda nevilties ir blogos nuojautos skara užslopino mano mąstymą. Lyg per dūmus mačiau, kaip mane išrenginėja, tikrina kiekvieną drabužio siūlelę, kiekvieną laiško lapelį ar net kišenėje rastą trupinėlį. Suradę kelias nuo galvos skausmo tabletes užantspaudavo ir liepė atiduoti ekspertizei, kad ištirtų, ar čia ne nuodai, ar aš nesirengiau išnuodyti kareivinių.

Tėvų, o taip pat ir draugų per kelis mėnesius susikaupusius laiškus taip pat užantspaudavo, kad galėtų nustatyti įkalčius, apie kuriuos aš nieko nežinojau.

Krata tęsėsi valandą. Surašę apklausos ir apžiūros protokolą, liepė pasirašyti. Po kuo pasirašiau ir dėl ko, nežinau. Viskas buvo taip netikėta, kad man buvo tas pat, tik supratau, jog jokio nusikaltimo man neinkriminavo. Klausinėjo, ką aš dariau inžineriniuose daliniuose Vladivostoke ir kaip aš čia pakliuvau, kodėl čia, ne kitur, tarsi mano pasi-

rinkimas tarnauti tarybinėje armijoje būtų buvęs savanoriškas.

- Gaila, jūreivi, tu dar toks jaunas, galėjai net generolu tapti, - lyg juokais, lyg su gailesčiu pasakė generolas ir davė komandą mane kažkur išvesti.

Atsidarė vėl tos pačios durys, po kojų minkšti kilimai, bet mano akys nematė nei durų, nei kilimų. Priekyje ir užpakalyje mane lydėjo karininkai su apnuogintais pistoletais. Pirmojo aukšto fojė pašoko budėjęs jūreivis, atidavė pagarbą karininkams ir man pasirodė, kad su manim jis atsisveikina amžiams, nes, kaip vėliau sužinojau, tai buvo kontržvalgybos štabas.

Išėjusių mūsų jau laukė juodas zimas. Priekyje atsisėdo iš kažkur atsiradęs karininkas, o aš ir mano nauji pažįstami- ant užpakalinės sėdynės.

-Judėk! - davė komandą vienas iš jų, ir mūsų zimas nuriedėjo gražiomis Vladivostoko gatvėmis, kuriomis ne kartą teko vaikščioti, lankytis kino teatruose, muziejuose.

Kiek kartų čia svajota, žvelgiant į reto grožio įlankas, kiek kartų plaukiota mėlynais jūros vandenimis… Mintyse atsisveikinau su miestu ir su laisve.

Pagaliau mašina sustojo prie vieno senoviško namo. Čia tikriausiai bazavosi saugumas. Du kareiviai atvėrė metalinius vartus, o mums įvažiavus vėl juos uždarė. Mes atsidūrėme lyg kokiame tunelyje, iš kurio kelias vedė tik į požemį, kur ir buvau nustumtas.

Vėl krata. Šį kartą išpjaustė metalines sagas, atėmė diržą ir įgrūdo į kamerą. Tai buvo vienutė. Joje tetilpo mediniai narai ir išsituštinimo bakas, nuo caro laikų vadinamas moterišku "parašos" vardu.

Vos tik durys užsidarė, man atgijo savisaugos jausmas. Tiek buvau skaitęs romantiškų nuotykių knygų, kad vaizduotė bemat ragino imtis veiklos ir ieškoti išeities. Apžiūrėjau sienas, duris, netgi palindau po narais - argi tikrai nėra jokio išėjimo ir išsigelbėti neįmanoma?

Galvoje, kaip kadrai kino ekrane, keitėsi mintys, audrino vaizduotę, tačiau vis grįždavo prie svarbiausio - už ką? Tai nenuostabu, nes man tada tebuvo devyniolika.

Vėlai vakare aš pabeldžiau į duris. Per durų akutę, vadinamą "vilkeliu", pažvelgė akis. Po to sugirgždėjo raktas duryse ir ant slenksčio pasirodė prižiūrėtojas.

- Ko nori? Matau naujokas ir dar nežinai tvarkos. Valgyti tu šiandien negausi, nes neįtrauktas į kalinių sąrašą, tai bus tiktai rytoj. O dėl viso kito neskubėk, laiko turėsi daug. Kas čia pakliūna, retai pamato laisvę, o jei ir pamato, tai tik dešimtmečiais vėliau.

- Bet sakykite, draugas viršila…

- Aš tau ne draugas, - pertraukė prižiūrėtojas, - tavo draugas Tambovo vilkas. Žinau, kad tu klausinėsi - už ką. Kad tu šauksi esąs nekaltas. Žinom mes tokius. Kulką tau į galvą. Mat tebia peremat.

Nusikeikė ir užtrenkė kameros duris. Aš nukritau ant narų ir, užsidengęs miline galvą, davęs valią jausmams, pravirkau. Už ką?! Prisiminiau Dreifuso bylą, Petruičio knygą "Kaip mus sušaudė" ir visa kita, ką tik mano laki vaizduotė tokioje vietoje galėjo prisiminti ar fantazuoti.

Akyse stovėjo motina, tėvas, mylima mergina, broliai ir kiti artimieji. Šmėkščiojo tėviškės vaizdai, gimtasis miestas Ukmergė. Kaip gi ten, už vienuolikos tūkstančių kilometrų? Ar kada nors teks pamatyti savo tėvynę? Ar kas sužinos, kad jų sūnus įkliuvo į neišbrendamą vargą - priešų belaisvę?

Pagaliau nuovargis ir šios baisios dienos išgyvenimai priveikė. Nežinau kada ir kiek miegojau, kol prižiūrėtojas, stuktelėjęs koja per batuką, pažadino iš miego, grąžindamas mane į nuogą tikrovę - kalėjimo kamerą.

- Kelkis! Laikas į tualetą, o tai pramiegosi visą bausmę, - pajuokavo prižiūrėtojas.

Užmiegotomis akimis pašokau nuo narų ir žengiau durų link, bet čia prižiūrėtojas nurodė į "parašą" ir liepė ją paimti.

- Aš nieko nedariau.

- Nesvarbu, matau, kad naujokas, vis tiek nešk ir išplauk, švaresnė bus, meilesnė, ji tau atstos ir mylimąją, ir motiną, - paerzino prižiūrėtojas.

Pasiėmęs "parašą", nužingsniavau į tualetą, nusiprausęs pasijutau lyg ir drąsesnis. Grįždamas atgal, apsidairiau į visas puses ir pastebėjau, kad tokių kamerų čia kelios dešimtys.

Nespėjo užsidaryti durys, kaip vėl prasivėrė ir buvo liepta rengtis, nes būsiu pervedamas į tikrąjį kalėjimą.

Prie pastato laukė belangė mašina, į kurią mane pasodinę du kareiviai nuvežė nežinoma kryptimi. Važiavome apie pusvalandį, kol atsidūriau tikrame Vladivostoko kalėjime. Tai pastatas, statytas dar caro Nikolajaus. Rusiškos raidės "H" korpusas. Gana masyvus, pastatytas iš raudonų molio plytų. Visi langai uždengti lentinėmis dėžėmis, vadinamomis "namordnikais". Ėjau ir dairiausi, suprasdamas visą savo negandą ir beviltiškumą. Atrodžiau toks mažas ir bejėgis prieš prižiūrėtojus, kurie mane vėl kratė, rengė ir net į užpakalį žiūrėjo, ar ko nors nepaslėpiau, neprarijau, ar ko kito, kas man dar buvo visai neaišku. Po

Mano šeima: mama, broliai ir tėvas

visų apdorojimo procedūrų, tame tarpe ir pirties, pagaliau atsidūriau trečio aukšto kameroje, vėl vienutėje. Netrukus atnešė valgyti. Tai buvo pietūs. Dviejų šimtų gramų gabalėlis duonos, žuvies sriuba ir samtelis miežinės košės. Norėjau valgyti, bet nurijęs pirmą šaukštą, vos neapsivėmiau. Tokia bjauri buvo sriuba. Ir tokia sriuba mane maitino apie mėnesį laiko. Kartais ją pakeisdavo jūros kopūstais ar kažkokiais kitais jūros augalais, kurių nebuvo galima net sukramtyti - tempėsi lyg guma. Dienos norma buvo 400 gramų duonos, gabalėlis cukraus, sriuba, samtis košės ir virintas vanduo, vadinamas "kipitoku", kurio kiekis nebuvo ribojamas.

Dvi dienas nevalgiau nieko, tik duoną, cukrų ir "kipitoką". Vėliau alkis nugalėjo ir sukirsdavau viską, ką tik duodavo. Po poros savaičių pajutau, kad silpstu, pradėjo raibti akys, kartą netgi praradau sąmonę. Nežinau kodėl taip atsitiko, ar dėl alkio, ar dėl moralinės traumos, o gal dėl nežinios, kas laukia rytoj, nes niekas manęs niekur nekvietė, niekas netardė ir atrodė, kad visas pasaulis užmiršo mane, taigi aš čia pasmerktas neišvengiamai pražūčiai.

Pamažėle pradėjau apsiprasti su savo padėtimi. Perskaičiau rusiškus užrašus ant sienų, kurių mintys buvo suprantamos tik kaliniui, kaip antai: "Patekęs į šį pastatą, palik visas savo viltis", "Kas nebuvo, tas pabus, kas pabuvo, tas neužmirš", "Sudiev, draugai, mane sušaudo! Jura ", "Gaila motinos - ji ištikima ir mane mylėjo. Saša". Ir t. t. ir t. t. Kamera seniai neremontuota, todėl užrašai nenutrinti, lengvai skaitomi. Tai ištisa knyga kančių, sielvarto, ašarų. Kiekvieną dieną pasimankštinęs skaitydavau ir skaitydavau tuos užrašus - žmonių tragedijų kronikas.

Gerai neatsimenu, bet, rodos, trečią savaitę mane pirmą kartą išleido į pasivaikščiojimo kiemelį. Saulės apakintas žvelgiau į ją ir mėlyną mėlyną dangų. Apėmė toks jausmas, kad gavau kažkokią neįkainojamai brangią dovaną. Vienoje kertėje pamačiau gal pusę batono. Norėjau čiupti ir tuojau valgyti, bet negera mintis šmėkštelėjo galvoje: jie turbūt tyčiomis čia jį padėjo. Užnuodijo ir padėjo. Bet badas yra badas. Pamatęs, kad ant tiltelio sargybinis nusisuko į kitą pusę, aš greitai

čiupau ir įsigrūdau jį į kišenę. Grįžęs į kamerą, padėjau batoną ant spintelės ir žiūrėjau, žiūrėjau … Taip norisi valgyti ir taip norisi gyventi. Gal užnuodyta tik viena pusė? Ir aš kaip pamišęs pradėjau laužti gabaliuką po gabaliuko ir vis buvau gyvas! .. Taip suvalgiau visą radinį. Kas nejautė bado, tam atrodys juokinga. Kas nepajuto pirmųjų laisvės netekimo dienų, tam atrodys absurdas. Tačiau tokia buvo tikrovė, ir šiandien, po kelių dešimtmečių, prisimenu tai kaip vakarykštę dieną.

Brolis Antanas nuo 1975 m. pogrindyje leido laikraštį "Varpas"

Laikas bėgo. Pamečiau dienas, tačiau pradėjau prisitaikyti prie aplinkos, prie specifinės kalėjimų smarvės, prie nebylių prižiūrėtojų ir prie mėlyno lopinėlio dangaus, kuris matėsi aukštai virš "namordniko" skylės.

Vieną vakarą tyliai atsidarė "kormuška" (taip vadinamas langelis maistui paduoti). Joje pasirodė prižiūrėtojos moters galva. Ji veido išraiška ir akimis pakvietė mane prie durų ir tyliai pradėjo šnekėti:

- Jau kelintą savo budėjimo dieną stebiu tave ir negaliu suprasti, už ką tokį jauną uždarė į Vladivostoko kalėjimo spec. skyrių. Ką tu ten jiems pridarei? Šnipinėjai, diversijomis užsiėmei ar taip už ką nors?

- Aš tiesiog nieko nežinau. Areštavo, uždarė ir niekas nieko neklausinėja. Net nesidomi, kad toks iš viso esu.

- Ką, tu nežinai už ką?

- Ne. Su manimi net prižiūrėtojai nieko nekalba, girdžiu tik komandas "Kelkis! ", "Pasivaikščiojimas" ir vakare"Gulkis! "

- Taip, čia uždrausta su kaliniais kalbėtis, bet tu turi teisę paprašyti

popieriaus ir parašyti pareiškimą, kad priimtų kalėjimo viršininkas ir išaiškintų tavąją padėtį. Tai padaryk rytoj. O dabar eik gulti ir neprarask vilties. Gyvenimas ir kalėjime yra gyvenimas, svarbu, kaip jis nugyvenamas, - paguodė prižiūrėtoja ir nusišypsojusi uždarė "kormušką ".

Rytojaus dieną, grįždamas iš tualeto, paprašiau popieriaus ir kotelio su rašalu. Prižiūrėtojas patenkino mano prašymą ir aš parašiau pareiškimą, prašydamas pasimatymo su kalėjimo viršininku.

Tą pačią dieną po pasivaikščiojimo į kamerą atėjo pats kalėjimo viršininkas papulkininkis. Išklausęs mano pageidavimą, tarė:

- Na, jūreivi, apie tavo bylą aš nieko nežinau, tačiau esu saugumo įspėtas, kad pats būtum griežtoje izoliacijoje, kol bus parėdymas iš aukščiau. Matyt, tavo nekokie reikalai, bet gyvas į žemę nelįsi. Bus laikas, ir viskas išaiškės. Tiesa, tu režimo nepažeidinėji, kaip kad kiti mano globotiniai, paprašysiu, kad tave pervestų į kitą kamerą su kuo nors kitu. Bet kur tau čia surasti padoresnį žmogų? A, tiesa, pas Tarzaną nori? Jis mums labai pavojingas, bet kaip žmogus - neblogas.

Tai pasakęs, atsistojo ir mano padėkos lydimas, išėjo iš kameros.

Praėjo pora dienų nuo pokalbio su kalėjimo viršininku ir mane pervedė į kitą, dar šviežiais dažais kvepiančią, suremontuotą kamerą. Joje už pritvirtinto prie grindų stalo sėdėjo kokių 25-30 metų atletiško kūno sudėjimo vyriškis. Man įėjus, jis lėtai atsistojo ir į mano pasveikinimą ir prisistatymą storu balsu atsakė:

- Sveikas, mažameti. Kokiais keliais tu patekai pas Tarzaną? Tu mane vadink Saša. Labai pasiilgau žmonių, nes be prižiūrėtojų snukių pusė metų nematau žmogaus veido. Bet ką aš čia kalbu. Mesk savo skarmalus ant kablio ir įsitaisyk į šiuos patalus, - parodė į prikaustytą prie sienos metalinę lovą, padengtą čiužiniu ir tvarkingai užtiestą antklode.

Aš tylėjau ir mėgavausi kito žmogaus artumu. Kito to paties likimo žmogaus, nežinodamas, ar jis galvažudys, ar žmogus, atidavęs laisvę, kad būtų laisvi kiti. Sukčius jis ar apkaltintas už tikėjimo išpažinimą? Man buvo malonu ir smagu, lyg būčiau apturėjęs laisvės trupinėlį. Sa-

ša kalbėjo ir kalbėjo, matyt, to paties buvo alkanas ir jis.

Kuomet susitvarkiau, užėmiau man priklausančią vietą, jis, atidaręs spintelę, ištraukė cukraus, saldainių, pripylė "kipitoko" ir mudu lyg seniausi draugai pradėjome puotauti. Bevalgant jis išklausinėjo iš kur aš, už ką patekau už grotų, kas mano tėvai ir visus kitus mažmožius paprastame gyvenime ir tokius didelius, prisiminimų apgaubtus, kalinimo sąlygose.

Kuo toliau, tuo daugiau mes susidraugavome. Dienomis pasakojome apie save ir tuo draugiškumu lengvinome varganą kalinio dalią.

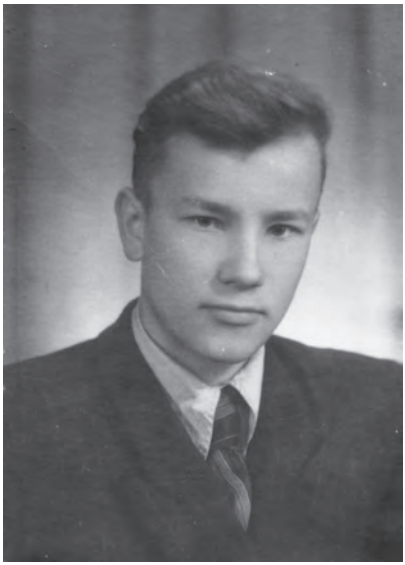

Brolis Jonas 1957 buvo areštuotas, vėliau nuo 1975 m. pogrindyje leido laikraštį "Varpas"

Vakare sugulus išdrįsau jo paklausti, kas jis toks ir kokios aplinkybės atvedė jį čia.

- Mielas balandėli, kad tau papasakočiau, reikėtų nemažai laiko ir tavo kantrybės. Nepatikėsi mano nuotykiais. Aš ukrainietis, nuo Odesos. Teistas tris kartus. Gyvenau įvairiai, ir kaip Rytų nabobas, ir kaip didžiulis skurdžius, ir kaip taigos karalius. Buvo karšta ir šalta, apmaudu ir linksma…

Tą ilgą pasakojimą su vaizdžiais pagražinimais jis tęsė dienų dienas, kurį nutraukdavo atnešta supuvusi žuvis, miegas, pusvalandiniai pasivaikščiojimai kalėjimo kieme ar kitos kalėjimo komandos ar taisyklės, pagal kurias gyveno šios įstaigos išlaikytiniai.

Trumpindamas nelaisvės dienas, aš klausiausi, svaigau jo rodomais taigos vaizdais, jo pasisekimų ekstaze, jo laisvės troškimu ir bebaime būtybe. Jo pasakojimo turinys kerėjo mane dešimtimis metų, todėl ir

noriu nors dalelytę atkartoti, ką jis pasakojo ir pasakojo tais nelemtaisiais 1952 - aisiais Vladivostoko citadelėje.

Karo laiku Aleksandrą pasiuntė mokytis geležinkelininku. Mokėsi jis gerai ir po kurio laiko tapo garvežio mašinistu. Nugalėjus Vokietiją, jis buvo permestas į Tolimuosius Rytus, nes ten prasidėjo karas su Japonija. Dėl kažkieno kaltės traukinys su ginklais pavėlavo į paskirties vietą ir Aleksandras buvo nuteistas penkeriems metams. Lageryje susipažįsta su politkaliniais - tarybiniais ir emigrantais iš Charbino Mandžiūrijoje. Sužinojęs iš jų visas neteisybes, savo kailiu patyręs lagerio administracijos nežmoniškus pasityčiojimus, Aleksandras ir dar dešimt bendraminčių pabėga iš lagerio. Juos persekioja kareiviai su šunimis, ir bėgliai krenta vienas po kito kulkų pakirsti ar šunų sudraskyti. Pagaliau paima paskutiniuosius, tame tarpe ir sužeistą į koją Aleksandrą. Sustato juos prie plačiašakio Mandžiūrijos riešutmedžio ir visus sušaudo, išskyrus jauniausiąjį, mano kameros draugą Sašą. Teismas už pabėgimą pritaiko straipsnį už sabotažą ir jį nuteisia 20 metų kalėti. Vos atvežtas ir pasigydęs jis vėl bėga. Šį kartą mirtinos grumtynės jau taigoje su prižiūrėtoju. Saša, likęs gyvas, paėmęs automatą, ilgam įsikuria negyvenamoje taigoje netoli Kinijos sienos. Čia jis praleidžia dvejus metus. Panašiai kaip Robinzonas įsitaiso namelį, išsikasa rūsius - slėptuves, renka ženšenį, suranda aukso grynuolių. Apie jo 2-jų metų gyvenimą Misurio taigoje rašytojui galima būtų parašyti įdomią nuotykių knygą. Tačiau vienatvė ir nepanaudoti turtai jį tiesiog žudo ir jis ryžtasi, pasiėmęs truputį aukso, pabėgti per sieną į Kiniją. Kinijoje už keliasdešimt kilometrų nuo sienos Aleksandras, nežinodamas, kad valdžioje jau komunistai, pasiduoda kinams, o pastarieji jį už poros valandų atiduoda ten pat esantiems enkavedistams, kurie, gerai prilupę, persiunčia jį į Vladivostoką. Čia, po pusės metų mušimo ir marinimo karceriuose, jis pagaliau prisipažįsta, kas esąs. Po to teismas nuteisia Aleksandrą sušaudyti. Jo nesušaudė, nes suimant rastas auksas ir tardymo metu prisipažinimai apie ženšenio plantacijas (tuo metu šie augalai buvo brangesni už auksą), teikia saugumiečiams viltį, kad Saša kada nors parodys savo neįkainojamus turtus.

Edvardas Burokas Vladivostoke. Prieš areštą

- Edik, kiek aš turiu taigoje, galiu nupirkti dešimtadalį Vladivostoko, bet tiems kalės vaikams, kankinusiems mane su prokuroro sankcija ir dešimtis kartų be jos, aš nepasakysiu. Žinau, iš čia daugiau neišeisiu, mano kojos suluošintos, pabėgti nebėra vilties. Niekada netikėk tu jais. Aš patikėjau vienai sekundei ir parodžiau vieną mažytę slėptuvėlę, už kurią jie man žadėjo laisvę, o suradę dar daugiau mušė. Jeigu tu išliksi gyvas, kovok prieš šiuos satrapus. O, jeigu aš dar galėčiau! …

Saša nuplėšė nuo savęs baltinius. Jo galinga krūtinė ir nugara buvo padengta randų randais. Jis suglamžė marškinius ir, pridengęs veidą, pravirko:

- O, mama brangi! Kada baigsis toks gyvenimas? Pilkų masių stabas Stalinas tiek prigėręs kraujo, kad tuojau sprogs, o jo opričnikai-padėjėjai ar gaus kada nors savo atpildą?..

Nežinau, kas man pasidarė: ar buvo gaila jo, ar visų tų milijonų, kurie krito iš bado, nuo kulkų ar tiesiog nuo nežmoniškų kančių, o gal gaila buvo savęs, atsidūrusio ant bedugnės krašto.

- Na, užtenka, Saša! - apkabinau jį ir sūrios ašaros nuplaukė mano apžėlusiu veidu, uždegdamos krūtinę ryžtu, nežiūrint, koks bebūtų bjaurus rytojus.

Rytojaus dieną prižiūrėtojas liepė susirinkti daiktus, nes mane kažkur išveža.

- Atsisveikink su Tarzanu, jo irgi laukia kelionė, tik ne į tą pusę, - mįslingai prašneko prižiūrėtojas.

Saša galingom rankom paskutiniam atsisveikinimui prispaudė mane prie savęs ir kameros durys, kaip po kelių metų sužinojau persiuntimo punkte Taišete, atskyrė mudu amžinai. Saša žuvo tais pačiais metais, bandydamas pabėgti.

Apačioje koridoriuje mane užvedė pas kalėjimo viršininką.

- Na, tai ką gero Tarzanas tau pripasakojo? Ką davė perduoti į laisvę? - klausimus sekė klausimai.

- Nieko, - ironiškai atsakiau, - mes kalbėjome tik apie mergaites ir jūrą.

- Ach tu šioks, tu toks, - keikėsi viršininkas, - aš padariau tau gero, pervedžiau be leidimo į kitą kamerą, norėjau paleisti tave į laisvę pas tuos lietuviškuosius banditus, o tu, kaip matau, pats esi svoločius, paskutinis nacionalistas. Neveltui tave šiandien išveža į Vilnių, kur tave teis pagal 58-1a, 58-10, 58-11, 58-8 straipsnius, o šie straipsniai, jeigu dar nežinai… Ne, tu nežinai! Šie straipsniai, kiekvienas iš jų, reikalauja tavo durnos galvos. Tai dėstyk ką žinai!

- Aš nieko nepadariau.

- Man nesvarbu, ką tu padarei ar nepadarei. Ką tau perdavė Tarzanas?

- Nieko man neperdavė. Nebent tai …

- Ką, ką…?

- Nebent tai, kad jūsų bendrai jį mušė, marino karceriuos, sakė niekada ir niekur nepasitikėti čekistais.

Virtinė keiksmų plaukė iš nevalyvos papulkininkio burnos, o pašaukti prižiūrėtojai ir kalėjimo režimo viršininkas nurengė mane, kratė, ieškojo, ko nepametę ir negalėjo surasti, nes aš nieko neturėjau ir nieko nežinojau.

Mane vedė vingiuotais kalėjimo koridoriais, o pokalbis kalėjimo viršininko kabinete neišėjo man iš galvos: ne apie Tarzaną, o apie tai, kas galėjo atsitikti Lietuvoje, jeigu tų senesnių laikų atgarsis bloškė mane pro kalėjimo duris.

Mąstyti ir daryti išvadas nebuvo kada, čia lyg konvejeryje išrenginėjo, aprenginėjo, kratė, klausinėjo ir po valandos atsidūriau didelėje

kameroje, kurioje buvo apie porą šimtų kalinių. Ji buvo sausakimša. Per rūkalių dūmus buvo sunku kvėpuoti, nors buvo diena, kameros palubėje nuo dūmų tvyrojo migla. Pabuvus tokioje rūkykloje (panašiai kaip tėvai lašinius rūko) ir jūros balsų šurmulyje, po vieną leido pro duris, duodami sausą davinio normą dviems dienoms. Kuomet atėjo eilė man, aš irgi gavau kepaliuką forminės duonos, du kaušiukus cukraus ir raudonos žuvies ketos keturis gabalus, kuriuos kertėje, savo bėdai, nepaklusdamas kitų kalinių perspėjimui, greitai prarijau. Tokios gausybės maisto iš karto jau seniai neregėjau. O akys buvo tokios godžios!

Ukmergės 1-oji berniukų gimnazija. Būsimieji pogrindininkai ir… Pirmoje eilėje antras - E.Burokas, auklėtoja M.Tarasevičienė, toliau - J.Bedrovas - gimnazijos komsorgas. Antroje eilėje trečias - pogrindininkas V.Latinis, ketvirtas - pogrindininkas A.Usonis. Trečioje eilėje antras (buvo partizanas, žuvo) Č.Krikštūnas, šeštas - pogrindininkas Z.Vašatkevičius, septintas - susidėjo su skrebais ir žuvo.Ketvirtoje eilėje antras S.Aukštuolis ir kiti pogrindininkai S.Latvis, A.Ožiūnas, J.Verbickas.

Po valandėlės belangės mašinos, vadinamos "juodais varnais", po dvidešimt žmonių vežė išilgai Vladivostoko į traukinį. Prie geležinkelio bėgių išsodino iš "varnų", apsupo daugybė kareivių ir šunų, kurie lojo, stengėsi ištrūkti ir pulti pilką kalinių masę.

- Dėmesio! - riktelėjo sargybos viršininkas. - Perspėju visus. Be komandos nejudėti iš vietos. Žingsnis į kairę ar į dešinę laikomas pabėgimu. Šausiu be perspėjimo! Eilėmis po penkis pirmyn!

Žiojėjančių mirtimi automatų ir šunų lydimi, priėjome traukinį. Prie jo buvo prikabinti grotomis apkaltais langais pašto vagonai. Šie anksčiau matyti vagonai, kurių tiek daug sutikdavome važiuodami per Sibirą į armiją, pasirodo buvo kalėjimai ant ratų;juos vadino caro ministro, šių vagonų išradėjo, vardu - "stolypinais". Tai gražūs, žalios spalvos vagonai, švarūs ir išorėje, ir viduje. Švara čia be priekaišto, lyg Kremliaus priimamajame, kaip juokaudavo kaliniai.

"Stolypino" vagono viduje koridorius atitvertas nuo kamerų-kupė metalinėmis grotomis. Ant langų taip pat grotos. Kameros-kupė padalytos iš apačios į viršų pertvaromis į tris dalis. Apačioje susodindavo kiek tilpdavo, o visus kitus užkeldavo į antrą arba trečią aukštą. Kaip jauniausią mane užlaipino į trečią aukštą. Paprastoje traukinio kupė, kaip žinoma, tūris tas pats, bet mažai kas patikės, kad į tokią kupė galima sugrūsti 22 žmones.

- Gyviau, gyviau, pasispauskite, vietų mažai, o juk visi norite važiuoti, - juokavo sargybinis viršila, grūsdamas mus į kamerą.

Netrukus traukinys pajudėjo. Nauji įspūdžiai po kalėjimo nykumos darė savo. Pro langus bėgo balta Usūrio taigos žiema. Papuošti baltu apdaru medžiai mosavo šakomis, palydėdami tolimon kelionėn.

Mano kupė važiavo įvairiausių tipų. Daugiausia buitinių ("bytaviki") recidyvistų, bet papuolė ir vienas pietų korėjietis, nuteistas už politiką pagal 58 straipsnį. Jo pavardė ir šiandien išliko mano atmintyje. Vadinosi jis Kvan Čin Geru. Sakėsi esąs kažkoks Pietų Korėjos prezidento giminaitis, nuteistas 25 metams už žval-

gybą Pietų Korėjos naudai. Jis jau buvo atsėdėjęs metus. Sužinojęs, kad mane veža tardymams, taisyklingai mokėdamas rusų kalbą, jis daug ko pamokė mane, kaip elgtis ne tik keliaujant. - Jeigu tu neprisiminsi ir nežinosi, tu liksi žmogumi;tuo pačiu mažesnis rizikos laipsnis gauti didesnę bausmę, - kelis kartus kartojo siauraakis, mažiukas korėjietis. - Mes atplaukėme mažu žvejų laiveliu septyniese, kad surastume savo gimines, čia gyvenusius nuo amžių čiabuvius korėjiečius. Tačiau mes jų neradome. Visi mūsų tautiečiai tuojau po karo buvo ištremti į Vidurinę Aziją arba kažkur prie Krymo. Užduotis mūsų buvo tokia: sužinoti tarybinės armijos kiekybinį ir kokybinį dalyvavimą Korėjos kare. Uždavinį aš beveik įvykdžiau, bet buvau sugautas. Nepavykus manęs perverbuoti, buvau nuteistas sušaudyti, bet bausmė vėliau buvo pakeista 25 metų bausme lageriuose.

Sūdyta žuvis, suvalgyta Vladivostoko kalėjime, pradėjo prašytis vandens. O vandens nėra. Jo duoda tris kartus per parą. Žuvis troškina ir troškulio kančios darosi nepakeliamos. Kai duoda gerti vandens, jo kiekio neriboja. Geri, geri ir negali atsigerti, o po to taip norisi į tualetą, kad nežinai nė ką daryti. Gerai, jei papuolė geras konvojaus viršininkas, jis leis sargybiniams nuvesti ten, kur karaliai pėsti vaikšto. O jeigu ne… Vargas tau, Jeruzale, ir tavo vaikams. Pagal taisykles į tualetą veda tik ryte ir vakare. Daryk kaip nori. Bet pabandyk ką nors padaryti - invalidu liksi.

Aš paprašiau jaunučio kareivėlio, turbūt to paties šaukimo į armiją kaip ir manojo, ir jis, gavęs savo viršininko sutikimą, nuvedė į tualetą. Grįžau atgal kaip naujai atgimęs. Po manęs išvedė ir kitus bendrakeleivius.

- Koks tu laimingas. Per tave ir mes pasitenkinome,- kalbėjo jie.
- O mus? Leiskite ir mus į tualetą, - šaukė iš kitų kupė kaliniai.
- Jūs dar nepribrendote, eisite vakare, - atrėžė sargybos viršininkas.
- Pilieti viršininkėli, būk geras, išgirsk mus.

Bet pilietis viršininkas negirdėjo. Reikėjo versti į išvirkščią pusę guminius batus, aišku jeigu juos turėjai, ir šlapintis į juos.

Chabarovske

Kitą dieną pasirodė Chabarovsko miesto siluetas. Kaliniai su palengvėjimu atsiduso.

Pailsėsime persiuntimo punkte. Kokia laimė, jei kameroje prie durų stovi išsituštinimo bakelis - "paraša". Nesvarbu, kad ji dvokia ir visi į tave žiūri. Bet ji - kalinio išganymas.

Traukinys sustojo netoli stoties. Vėl tos pačios komandos, tos pačios procedūros, tie patys "varnai".

Chabarovsko persiuntimo punktas - tai didžiulė zona, aptverta trimis eilėmis spygliuotos vielos. Mediniai barakai kyšojo virš didžiulių sniego pusnių. Vėl pirtis, kratos. Nukerpami visų plaukai, kur jie bebūtų;tai dviguba paskirtis - kad kalinys nepabėgtų ir kad neužsiveistų utėlės. Pastarųjų tais laikais užteko ir laisvėje, ir kalėjime.

Atvedė mus į barako koridorių, surikiavo po vieną ir, imdami nuo stalo paketus su bylomis, šaukė pavardę po pavardės. Kaliniai atsakydavo savo vardą ir tėvavardį, gimimo metus, kodekso straipsnius, pagal kuriuos buvo bausti, ir bausmę. Jeigu kas neteistas, atsakydavo, kad tardomas.

- "Sąžiningi vagys!" - kreipėsi persiuntimo punkto viršininkas, - Pereikite į kitą koridoriaus pusę.

Ir tikrai, atsiskyrė nuo mūsų apie 20 žmonių ir nužingsniavo su savo daiktais, sudarydami kitoje koridoriaus pusėje grupelę kalinių.

- "Kalės!" Į tą pusę! Lenkiški vagys? Čia! - Penketas nuėjo į jiems nurodytas vietas.

- Machnovcai!

Atsirado vienas.

- Kakich ješčio mastej est? - pasiteiravo jis.

- "Vienas ant ledo", - atsakė tamsiabrūvis vyriškis ir jis buvo tuojau pat atskirtas nuo visų.

- Tai ką, čia visi mužikai? Žiūrėkite, jeigu kas turite kokių nors nuodėmių, sakykite, o tai aš už jus neatsakau. Vakar pirmyn kojomis išnešėme vieną "kalę" ir kitą skundiką (stukač). Jūs supratote mane?

Aš jums kaip tėvas patariu, - kalbėjo viršininkas.

- Pilieti viršininke, pilieti viršininke! - pribėgo vienas iš nerūšiuotų mūsų likusiųjų, - aš nariadčikas. Kas man daryti?

- Bėda man su jumis, kalės vaikai. Laipioji žmonių galvomis, o dabar bijai. Eik pas "kales", jie tau nieko nepadarys, kažkuo panašus esi į juos.

Girgždėjo durys, skirstė "mostimis" lagerių aristokratiją. Mus gi sukišo, kur papuolė. Aš su korėjiečiu ir dar keletas pakliuvome į "kalių" kamerą.

Kameros tikrai didelės: talpino apie šimtą žmonių. Pasieniais stovėjo sukalti triaukščiai ištisiniai narai, viduryje ilgas, iš obliuotų lentų stalas su suolais iš šonų, o prie durų dvi po 100 litrų medinės "parašos", kurių specifinė smarvė nuodijo visą kamerą.

Mums įėjus, sužiuro visi jos gyventojai. Kažkas kažką atpažino, glėbesčiavosi ir iš malonumo keikėsi pačiais rinktiniais trijų aukštų rusiškais matais.

- Ei, drauguži Kreivadanti, kiek žiemų, kiek vasarų! Į burną tau mat perimat! Iš kurio krašto? Atsimeni Vanino buchtą? Lipk greičiau į trečiąjį aukštą. Vyručiai, čia gi mano geriausias draugas Kreivadantis. Mesk "lepenį" (švarką) ir skudurus. Žiūrėk, čia mūsų "pachanas" (tėvas).

Kreivadantis, žmogus suplota makaule, tikras bandito paveikslas, vikriai užšoko ant narų viršutinės dalies. Kaip vėliau sužinojau, tai buvo lagerio privilegijuoto luomo kalinių vietos.

- Ei, jūreivi, mesk savo skarmalus ir lįsk pas mus, - pakvietė jaunuolis, apsivilkęs kariškio drabužiais. Aš padėkojau, patiesiau bušlatą ant 1-ojo aukšto narų. Vietos dar buvo ir aš pasikviečiau savo Kvan Čin Gerą.

- Palik tu jį ramybėje, tegu lenda po narais, nes šitie siauraakiai, juodašikniai dvokia kaip šunys, - su panieka prašneko kaimynas iš kairės.

Visi atvykusieji šen ar ten susirado vietas. Vieni, kol dar buvo vietų, sulipo ant narų, kiti netilpo ar nespėjo, ar buvo žemiausios kastos - po narais. Taigi gyvenome, miegojome keturiais aukštais.

Mano dėmesį atkreipė pagyvenęs žydas, kuris vienintelis buvo su lazda ir gulėjo kampe prie "parašų". Jo liguistos bepročio akys žiūrėjo į kertę, o lūpos visą laiką krutėjo. Gal jis meldėsi, o gal prisiminimus šnabždėjo. Sako, jis nuteistas 25 metams už tai, kad iš Birobidžano žydų autonominės srities norėjo 1949 metais išvykti į Izraelį. Tuo laiku beveik visus žydus iš šios srities susodino. Sklido kalbos, kad ten tik rusai gyvena, o žydai visi iš "pažadėtosios žemės" kas į lagerius, o kas į Sovietų Sąjungos centrinius miestus išsiblaškė.

Gyvenimas ir čia klostėsi pagal tuos pačius dėsnius, nežiūrint balų tvaiko, vinguriavo savo krantais. Man viskas buvo nauja ir, nežiūrint bėdų, dargi imponavo. Aš atsidūriau pačiame degraduotų tarybinių žmonių dugne. Dienomis stebėjau aplinką, naktimis galvojau apie savo likimą. Po pokalbio su Vladivostoko kalėjimo viršininku man pasidarė aišku - kažkas atsitiko Lietuvoje. Kažkas prisiminė, ar priminė gimnazijos laikų "darbelius", o gal ir dar kai ką. Gal kas neišlaikė mūsų paslapties, o gal kas, praradęs garbę, pamynė mūsų senolių ir tėvų idealus, o gal per prievartą saugumiečiai, savo darbą gerai mokėdami, iš bendražygių sąžinės išplėšė ar sufalsifikavo parodymus, kuriais pražudė brolį, draugą, ar, plačiau tariant, žmogų. Viešpatie, kas laukia manęs? Nejaugi mes savo likimą nešame kaip kupranugaris savo kuprą?

Paryčiais, minčių ir įspūdžių išvargintas, užmigdavau, kad rytojaus dieną mintimis vėl įsileisčiau į žmogaus egzistavimą.

Gyvenimas persiuntimo punkte kunkuliavo kaip audra stiklinėje. Vienus išveždavo, kitus atveždavo. Stalino malimo mašina sukosi pilnu tempu, triuškindama sąžinę, moralę, idealus, likimus ir net pačius žmones.

Rytais vesdavo pasivaikščioti. Vieni išnešdavo "parašas", kiti išplaudavo grindis. Bet tai atlikdavo ne lagerio "patricijai", o mužikai - "plebėjai".

Kuomet grįždavome iš pasivaikščiojimo, ant stalo gulėdavo duonos riekės, vadinamos "pajkėmis". Visi skubėdavo jas pasiimti, nes kai kada ir nelikdavo. Tiesa, čia mažai kas badavo, nebent tie, kuriuos veždavo iš kalėjimų. Pabuvoję lageriuose veždavosi ir pinigų, už ku-

riuos kas antrą dieną galėdavo nusipirkti cukraus, saldainių, margarino, rūkalų. Palyginus su Vladivostoko kalėjimu, čia ir pietūs būdavo padoresni, ir vakarienė neblogiausia, žinoma, su ta sąlyga, jei nesibjauri supuvusiomis žuvimis sriuboje.

Na, o mūsų "kalės", ką valgo ir ką veikia? Ant viršutinių narų, kaip ir pridera "aristokratams", jie turi visko. Kerta dešras, lašinius, konservus, geria pasigardžiuodami stiprią arbatą, vadinamą "čefyru". Dozė: vienas pokelis arbatžolių vienam puodeliui. Užverda degindami laikraščius, knygas kurioje nors kertėje. Taip per dienų dienas, lošdami kortomis "očko", trumpina savo bausmę. Aišku, kortomis žaisti negalima, bet jos taip paslepiamos, kad prižiūrėtojai nesuranda. O jeigu ir atima, tai pasidaro iš duonos ir iš laikraščių; taip suklijuoja ir išdažo, kad galėtų pavydėti dabartiniai kortų leidėjai, kurių gaminiai pažymimi kokybės ženklu.

Čia lošiama iš pinigų, daiktų, o netekus vienų ar kitų, netgi iš žmogaus gyvybės, nežiūrint kas banke užstatytas: kalinys, prižiūrėtojas ar pats kalėjimo viršininkas. Jeigu tavo korta mušta, atlik savo garbės skolos reikalą - nužudyk. Jeigu ne, "šestiorkos" nužudys tave. "Šestiorkos"- lagerio "aristokratų" parankiniai. Kas gi tie lagerio "aristokratai" ir jų kastos? Jie jau carinėje Rusijoje egzistavo ir buvo kalėjimų vienvaldžiai. Perėmusios valdžią tarybos perėmė ir visas kalėjimo tradicijas su kriminalinio pasaulio luomais - išnaudotojais ir jų vergais - mužikais.

"Sąžiningieji" vagys - tai asmenys, kurie laisvėje gyveno parazitiškai: vogė, plėšė ir t. t. Kalėjime ar lageryje jie nedirba, nedalyvauja visuomeniniame lagerio gyvenime, nešoka scenoje ir nebendrauja su kalėjimo administracija. Gyvena iš mužikų, paimdami vieną kartą per mėnesį duoklę pinigais ar produktais. Jeigu vagis taps brigadininku, saviveiklininku ar bendraus su lagerio administracija ir ką nors jai praneš, t. y. "užstukins", jis tampa eretiku - "kale".

Jeigu vagis, nežinodamas pasidalins duonos kąsniuku su vakar buvusiu draugu, o šiandien tapusiu "kale", "sąžiningasis" vagis turi užmušti "kalę", nežiūrint, kad jis po to gali būti sušaudytas ar nubaustas

kita bausme. Jeigu jis savo kaltės neišperka, jis pats tampa "kale". Ką gi veikia "kalės"? Jie save laiko tais pačiais vagimis. Bendrauja su valdžia. Gali užimti įvairius kaliniams leidžiamus postus lageryje. Skriaudžia daugiau mužikus, atimdami iš jų kas mėnesį po pusę uždarbio ar produktų ir, jeigu kitą dieną mužikas dar ko nors turi, tai "kalės" dar gali dalytis per pusę ir t. t., kol visai nenualina vargšo mužiko.

Dar yra ir kitų kastų, kurios kažkokiais mažmožiais skiriasi nuo anksčiau paminėtųjų. Tai įvairios vagių sektos.

Frajeriai - tai apsukrūs mužikai, kurie kartais savo drąsa užsitarnauja vagių pagarbą. Yra posakis: "Drąsus frajeris kartais atstoja vagį".

Ir vagies panieka frajeriams: "Šykštumas frajerį žudo".

Dar iš mužikų, kurie kartais vagims įvaro baimės, tai: "mužikas laužtuvą apsijuosęs". Čia kalbama apie drąsius žmones, kurie nesutinka su vagių hierarchija. Dažniausiai tai jauni politiniai kaliniai.

Visi turi savas tradicijas: išklausinėjama, kas ką pažįsta, kas su kuo valgė, kaip elgiamasi kameroje, lageryje, persiuntimo punkte, etape.

Pasakojama, kad vieno kilmingojo vagies tėvai sužinojo, kad jų sūnus labai gerai šoka, trypdamas kojomis scenoje "čečiotką". Jie jam atsiuntė siuntinį, kuriame buvo įdėta virvė ir muilo gabalas. Sūnus suprato savo kaltę ir pasikorė.

Daug įvairių epų apie vagis teko išgirsti ir daug pamatyti.

Vieną dieną bežaisdami kortomis susipyko tarpusavyje ir vienam iš žaidėjų teko nukristi nuo narų viršaus su "plunksna"pašonėje. Kad nenukentėtų tikrasis kaltininkas, už jį nuėjo kitas - "šestiorka"- vaikigalis ir, pabarškinęs į duris, prisipažino užmušęs savo bendrą.

Kartą grįžome iš pasivaikščiojimo, bematant išgraibstėme "pajkes" ir pamatėme, kad vienos trūksta. Nusiritę nuo viršutinių narų vagys - "kalės" pradėjo tardymą. Kažkas pasakė, kad "pajkę" surijo žydas, kurį minėjau anksčiau. Jį apklausė. Nežinau, ką jis jiems sakė, ar iš viso jų nesuprato, bet po trumpo vagių pasitarimo prie vargšo žydo prišoko "šestiorka" ir "parašos"dangčiu dviem smūgiais užmušė žmogų. Paskui pabeldė į duris ir savanoriškai pasidavė prižiūrėtojų valiai.

Siaubas apėmė mane, o turbūt ir visus kitus. Užmušė kvailą žmogų

už duonos gabalėlį, o gal net ir neparagavusį to trupinėlio. Juk jam nedavė net gintis.

- Tai negerai, tai nežmoniška, -nugalėjęs baimę nutraukiau siaubingą tylą.

- Tylėk, "pacane"! - perspėjo jų vyresnysis. - Duona yra šventa ir jos negali mėtyti, įžeidinėti, o tuo pačiu ir vogti iš savo artimo.

Bandžiau prieštarauti, bet prišokęs kitas stumtelėjo mane surikdamas:

- Užsikimšk savo frajerską charę.

Iš visų pusių pasigirdo raminančių mane balsų:

- Jie teisūs!

- "Pajkės" vogti negalima!

- Tyliau, berniuk, o tai ir tu gausi.

- Tylus būsi - toliau važiuosi.

Gulėjau ant narų ir drebėjau gal iš siaubo, o gal iš pykčio, kad aš toks menkutis prieš žmonių aistras. Kruvina galva, stiklinėmis akimis lyg su priekaištu žiūrėjo vargšas senyvas žydas. Žiūrėjo, kol po keliolikos minučių atėję prižiūrėtojai išvilko už durų.

Vos tik durys užsidarė, prie manęs priėjo du pagyvenę žmonės.

- Ar tu tik nebūsi iš Lietuvos?

- Taip, o iš kur jūs žinote?

- Iš tavo tarsenos. Ji visuomet išduoda ir tuo pačiu atskiria lietuvius, latvius, estus ir iš viso kitataučius. Pasirodo, kad dar Lietuvoje neišsigimė drąsūs žmonės. Už ką tave pasodino? Iš kur veža?

Aš pasipasakojau jiems savo bėdas ir buvau toks laimingas, kad nežinau kaip ir apsakyti. Tokioje tolumoje, Sibiro gale, sutikti savo tautiečius, kalbėti lietuviškai ir jausti jų gyslomis tekantį karštą giminišką kraują. Aš kalbėjau ir klausiausi savo kalbos skambesio. Norėjau kalbėti ir klausytis, klausytis ir kalbėti. Pasirodo, juos vežė iš Komsomolsko prie Amūro kažkur į kitą lagerį. Jų pavardės išblėso per tiek laiko. Tačiau vardai pasiliko. Tai Antanas, nuteistas už tėvynės išdavimą pagal 58-1a straipsnį 25 metams (už ryšius su partizanais) ir Vladas, tarnavęs savisaugos batalionuose, nuteistas 20 metų katorgos. Jie

jau buvo atpylę po keletą metų lagerio. Taigi buvo tikri filosofai. Tada aš jų užklausiau, kaipgi ten galėjo būti lagerių, jeigu miestus statė komjaunuoliai.

- Pažiūrėk, brolau, - žvilgsniu parodė Antanas į save ir draugą. Štai matai komjaunuolius. Kitokius, išskyrus sargybinius ir šunis, sergėjusius mus, - nebuvo. Bet ką mes čia tuščiai tauškiame. Eime pavaišinsiu lietuviškais lašiniais, kuriuos gavau iš Lietuvos... Bet tu žiūrėk, daugiau neišsišok, o tai gali baigtis kaip su tuo žydeliu. Žinai, čia gi "kalės", o jie patys aršiausi ir neteisingiausi iš visų vagių.

Aš užlipau ant antrų narų. Šiltas, saldintas "kipitokas", užplikintas arbata, skleidė garus, gelsvi rūkyti lietuviški lašiniai kvepėjo dangiškais migdolais. Išgėriau arbatą ir suvalgiau gabalėlį lašinių. Viskas tirpo burnoje. Siūlė man dar, bet dėl drovumo aš atsisakinėjau. Mintyse prašiau, kad dar sykį pasiūlytų, bet kaip tyčia nesiūlė. O aš taip norėjau, taip norėjau valgyti, nes jie kvepėjo, kaip minėjau, kažkuo dangišku, lyg niekada neragautas skanėstas. Sako, sotus alkano neatjaučia. Gal jie atjautė, bet nesuprato. Nuo šios minutės visam laikui supratau, kad valgyti žmogui reikia siūlyti ne vieną kartą, o daugelį sykių...

Kitą dieną per pasivaikščiojimą kieme prie manęs priėjo Kvan Čin Geras. Apsižvalgęs, kaip suokalbininkas, aplink, tarė:

- Eduardai, laisvės tau reikia? O gal nori pasilikti kuriame nors persiuntimo punkte prie "parašos" kaip tas amžinąjį atilsį žydelis?

- Bet kaip? Koks tavo planas ir kokios garantijos?

Ir jis, žvalgydamasis į šalis, beveik visą valandą pasakojo ir pasakojo. Kraupus šaltis nebebučiavo skruostų, neglamonėjo kojų pirštų, nesisveikino už rankų. Mes vaizduotėje, lyg durnaropių apsivalgę, bėgome per nepereinamą Usūrio taigą į Kiniją, nebodami nei plėšriųjų žvėrių, nei 30 laipsnių šalčio. Argi svarbu, kas ten laukia už spygliuotų vielų? Svarbu laisvė, o visa kita nugalės jaunystė. O planas paprastas. Vakare, išnešant "parašą", čiumpam prižiūrėtoją, surišam, užkemšam burną ir per tvorą, nepaisant sargybinių... į miestą, o iš čia, kur nors gavus drabužius, į taigą. Ten jau nesvarbu: mūsų jaunystei šimtas kilo-

metrų mažmožis. Juk kažkas pėsčiomis pasiekė ir Žemės ašigalius.

Tačiau ši utopija taip ir baigėsi. Vakare, dar prieš išnešant "parašą", atidaręs duryse langelį, prižiūrėtojas iškvietė mane ir daugelį kitų. Vežė mus į Irkutską. Kvan Čin Geras ilgai spaudė man ranką, mandagiai linksėjo galvą, linkėdamas man laimės ir kloties gyvenime. Mūsų akyse žibėjo ašaros jaunuolių, susigiminiavusių, siekiant laisvės. Širdis daužėsi krūtinėje, norėdama iššokti, atsisveikindama su vienminčiu Azijos sūnumi, lyg nujausdama, kad išsiskiriame amžinai, kažko tai neįvykdę, kažko tai nepadarę. Po poros savaičių Novosibirsko persiuntimo punkte sužinojau, kad kažkokie tai 3 korėjiečiai buvo nušauti, bėgant iš Chabarovsko kalėjimo. Galbūt vienas iš jų ir buvo Kvan Čin Geras.

Vėl keliaujame

Apie dviejų šimtų kalinių koloną atlydėjo šunys ir automatų vamzdžiai tiesiai į stotį. Tos pačios komandos, tie patys sužvėrėję žvilgsniai suvarė mus į "stolypinus". Kameroje suskaičiavo: aštuoniolika žmonių su maišais, lagaminais ir niūriomis mintimis, su ilgesiu žvelgiantys į atsitiktinius praeivius. Kupė gyveno savo gyvenimą, kas nusirenginėjo, kas movėsi batą, kiti taisėsi iš savo viršutinių drabužių gultą penkių dienų laikotarpiui. Tai supratome iš gauto maisto. Kalinys nieko nežino iš anksto, remiasi dedukcija, nujautimu ar net sapnais. Vienas prižiūrėtojo atsitiktinai numestas žodis sudaro ištisą tomą prielaidų ir išvedžiojimų. Taigi išvada viena: Irkutską pasieksime per penkias dienas.

Traukinys pajudėjo. Pro apkaltą langą lekia paamūrės, vėliau užbaikalės taigos plotai. Po porų dienų Čitos miestas.

"Stolypine" kaip ir "stolypine". Kemšame sausą davinį, kareiviai atneša virinto vandens - "kipitoko", du kartus leidžia į tualetą, o jei labai gražiai paprašai, tai ir taip nuveda. Vienu žodžiu geri kareiviai pasitaikė, nieko papildomai neduoda, bet nieko ir nereikalauja. O kad taip būtų visada, dėl tokio komforto nesinorėtų net į laisvę išeiti. Kvai-

los mintys kartais aplanko žmogų: sunkiame gyvenime trumpas pragiedrėjimas suteikia malonumo apgaulę...

... Tačiau už Čitos nuvažiavęs apie šimtą kilometų traukinys naktį sustojo. Mėnesienos šviesoje sniegas blizga balzgana spalva, o toliau juoduoja Užbaikalės niūri taiga.

Stovim valandą, dvi pradeda brėkšti, o traukinys nė iš vietos. Sūri žuvis reikalauja vandens - mieli kareiviukai kažkodėl jo neduoda, prašosi kaliniai į tualetą, - jų neleidžia. Malonus komforto miražas kaipmat išgaruoja. Šuo ar katė prašosi į lauką, šeimininkas išleidžia, o čia XX amžiuje žmogus meldžia kruvinomis ašaromis - balsas tyruose. Visose kupė šurmulys didėja, kai kas prisimena žmogiškąją kilmę, kitas - žmogaus orumą, o dar kitas net negirdėtą nužemintąjį nuolankumą. Dešinėje pusėje, gretimoje kupė, kur buvo patalpinti vagių "asai", lyg su ironija, lyg su gailesčiu kreipiasi į sargybinį, saugojusį mūsų tris kupė.

- Viršininkėli, būk geras, daugiau nebegalime ištverti, jau pilni guminiai batai... Pašauk konvojaus viršininką. Amžius būsime dėkingi.

- Nepriklauso. Viršininkas liepė jo netrukdyti, - lyg tai atsiprašydamas užbaigia mintį kareivis.

- Bet mes gi žmonės, ne gyvuliai. Tu gi turi motiną? Ką gi mums daryti - šlapintis koridoriuje?

Sargybinis nieko nesakęs nueina į kupė, kurioje važiuoja sargybiniai ir konvojaus viršininkas.

- Na ką, gyvuliai, mat perimat! - užriko atėjęs leitenantas. - Kulką jums, o ne tualetą. Šlapinkitės vienas ant kito, svoločiai, - ir taip taręs nuėjo.

Vienas iš vagių matyt nebeišlaikė ir paleido srovelę į koridorių.

Na ir prasidėjo. Prilėkė kareivių ne tik iš mūsų vagono. Ištempė tą vargšą nusidėjėlį ir, išsitraukę naganus, pradėjo lupti per galvą, spardyti kojomis į pilvą. Kuomet partrenkė ant žemės, spardė toliau. Žmogus apsipylė kraujais. Bandė keltis, bet krito aukštielninkas. Springdamas išspjovė keletą dantų. Kai neteko sąmonės, kareivis, atnešęs kibirą vandens, užpylė jam ant galvos. Kūnas nejudėjo. Tuomet už kojų ka-

reiviai nutempė tualeto link. Akys buvo atmerktos, trumpai kirpta galva tabalavo į šalis.

- Užmušė erodai, - kažkas sušnibždėjo.

Per šią egzekuciją visą laiką siaubo užgniaužtomis burnomis tylėjusi kalinių masė suošė, sujudo. Sugniaužti kumščiai nejausdami skausmo daužė plienines vagono lentynas, lubas. Baisiu riksmu lyg Dievo maldavimu, lyg reikalavimu visi choru šaukė:

- Lenin, spasi! Stalin, spasi! Opričniki krovopijcy!

Ekstazės pagautas šaukiau, daužiau ir aš.

Kuomet prisimenu tą valandą, šiurpas nukrečia mane ir ironija įsispraudžia į lūpas. Bejėgiai žmonės, kurių kančias, skausmus ir pažeminimą sankcionavo didysis tautų vadas Stalinas, šaukiasi jo teisybės. Bet ką daryti, jei žmogus būna ir stiprus, ir silpnas. Kai kada jis nugali net save, o kai kada skęsdamas griebiasi už skustuvo.

Vagone triukšmas netilo. Į koridorių sulėkė dar daugiau kareivių. Atvyko ir pats ešelono viršininkas. Iš pradžių grasino šaudymais, o vėliau pradėjo prašyti nusiraminti gražiuoju. Gal daužydamiesi ir rėkdami pavargome, o gal pelnytos drąsos paskatinti, kad mes dar vyrai, po truputį aprimome. Ešelono viršininkas pažadėjo išsiaiškinti ir nusikaltusius nubausti. Konvojaus viršininko daugiau mes nematėme. Teisę į tualetą per lavoną atsikovojome. Leido kuomet norėjome ir, aišku, kada teikėsi leisti.

Prastovėjęs ištisą parą trakinys pajudėjo. Aistros blėso, nuoga dabartis rodė užpakalį. Kuo toliau, tuo daugiau įsitikinau, kad nuo Baltijos iki Ramiojo vandenyno vykdomas genocidas į savo sūkurį įtraukė ir mane.

Piliečiai kaliniai patys vieni kitus naikino, nesišlykštėjo to darbo ir Berijos esesininkai - NKVD kareiviai ir karininkai. Dešimčių milijonų antrarūšių žmonių masė vienaip ar kitaip kenkusi Stalino elitui, buvo pasmerkta sunaikinimui arba, geriausiu atveju, dvasiniam suluošinimui. Nereikėjo ir kenkti, - užteko pagalvoti ir su kuo nors pasidalinti samprotavimais, kad Kremlius neteisus ir tau pagal 58 - 10 straipsnį užtikrinta dešimties metų katorga Sibire ar Tolimojoje Šiaurėje. Ir da-

bar su manim keliaujančių ir maldaujančiai šaukusių “Staline, padėk “ dešimtys buvo tokių.

O, kuriozai! ..

Vien tik neapgalvotas Stalino vardo ištarimas nulėmė daugelio žmonių likimus.

Kažkas pasakojo, kad vieno kolūkio klube sumanė pakabinti Stalino portretą. Komsorgas ir klausia partorgo:

- Kur pakabinti Staliną?

- Štai čia, - atsakė šis.

Kažkieno “budri” ausis išgirdo, pranešė kur reikia ir abudu veikėjai už praleistą žodį “portretas” buvo nuteisti po dešimt metų (“už terorizmą”)...

Stalino šalis kėlėsi po karo sukrėtimų. Didžiojo vado valdomas pasaulio šeštadalis, pamatęs Vakarų pramonę ir susipažinęs su technologija, stengėsi įsisavinti laukinės Šiaurės ir Tolimųjų Rytų rajonus. Bet kaipgi įsisavinti, jei laisvi piliečiai, net ateities rojumi viliojami, nė nemanė palikti savo namų. Dėl to ir prireikė tremti, sodinti į lagerius, o nepatenkintus tokia politika - uždaras ratas - kimšti į kalėjimus, o iš jų į konclagerius. Taip atsirado dešimtmilijoninės beteisių darbininkų masės - kirsti miškams, tiesti geležinkeliams, dirbti kasyklose, statyti miestus Šiaurėje ir Rytuose. Dviguba nauda: ir Stalinas saugus, ir kuriamas šalies ūkis.

Iš kitų pasakojimų ir savo mąstymo supratau, kad pakliuvus į šią žmonijos degradavimo mašiną, išeities nėra. Reikia arba sprukti, kur akys veda, arba perprasti jos mechanizmą ir sugadinti jį iš vidaus. Kadangi jaunystė turi savus dėsnius, aš pasirinkau pirmąją išeitį ir jai realizuoti paskyriau visą savo gyvenimo laikotarpį konclageriuose. Žinoma, šios dvi idėjos pynėsi. Karts nuo karto tai viena, tai kita imdavo viršų. Tai priklausė nuo aplinkybių, bet pirmoji visuomet buvo su manimi.

Taigi - bėgti nuo mirties, o gal ir į mirtį, bet bėgti. Bėgant kristi, bet nemerdėti kampe prie “parašos”.

Kai vienas po kito pasiliko Baikalo tuneliai ir ežeras, užklotas snie-

go patalais, tolumoje pro geležinkelio vingius pasirodė Irkutsko pašvaistės.

Iš eilės po vieną pradėjo leisti į tualetą. Eidamas atitvertuoju koridoriumi, pamačiau atidarytas sargų kareivių kupė duris. Ten ant stalo gulėjo du automatai. Kareiviai voliojosi ant gultų.

- O jei nutvėrus tokį ginklą? - pamąsčiau ir sudrebėjau.

Tualete greitai apgalvojau visą padėtį. Dabar arba niekad! Nesvarbu, kad neapsirengęs. Nuginklavus sargybą galima apsirengti ir pabėgti. Persižegnojau - Dieve, padėk! Visą kūną krėtė drebulys. Baimė ir viltis susiporavo. Betgi pirmyn! .. Einu koridoriumi. Viena kupė, dvi, trys, keturios... ir ką gi - durys uždarytos. Jaučiu, kaip balu, kojos pasidarė kaip švininės, o širdis vos neišlėkė lauk.

- Kas su tavim, jūreivi? Bloga? - paklausė sargybinis.

- Ne, taip tik... - išlemenau ir atsidūriau savo kupė.

Taip pasibaigė pirmasis bandymas.

Irkutske

Irkutskas. Stoties peronas nuo šalčio paskendęs rūke. Mašinos - "varnai". Pirtis. Kratos. Skirstymas pagal "rangus" ir vėl didžiulėje, didžiulėje persiuntimo kameroje.

Šį kartą likimas lėmė pakliūti į "sąžiningųjų" vagių valdas. Vietą gavau neblogą - pirmame aukšte. Kaip paprastai, tave kaimynai apklausinėja, o tu juos, ir visi tampame lyg seni pažįstami, atsidūrę" savo tėvo dvarelyje".

Po pusryčių girgžtelėjo metalinės durys ir ant slenksčio pasirodė nematytas tais laikais ponas. Su skrybėle, brangiais kailiniais, kaip iš tarybinio filmo, vaizduojančio revoliucijos buržujus. Vienoje jo rankoje odinis lagaminas, kitoje - septynstygė gitara.

- Ponai vagys, priimkite savo draugužį, - pristatė naująjį svečią prižiūrėtojas.

Prasidėjo nematytas spektaklis. Žmonių klegesys pritilo. Visų

žvilgsniai nukrypo į atvykusįjį. Ant viršutiniųjų narų "aristokratija" pusračiu susėdo kaip turkų sultonai, duodami kažkokius įsakymus savo "šestiorkoms". Pastarieji tik laipioja kaip beždžionės tai viršun, tai apačion. Vienas iš jų numetė ant žemės gražų rankšluostį. "Svečias" žengė ant jo, nusivalė kojas ir paspyrė prie "parašos" į kampą. Nusiėmęs skrybėlę sviedė ant gretimų narų. Kailinius gi, kaip išprusę restorano rūbininkai, teikėsi nurengti "šestiorkos". Atsainiai atsisėdęs ant suolo, du kartus užgavęs stygas pabandymui, akomponuodamas pats sau, švelniu tembru uždainavo "Vspomni ty Vanenyj port". Visi tylėjo. Klausėsi dainos, kuri atspindėjo kalinio kančias ir vargus - bedalį likimą.

- Ei, gerasis žmogau, teikis palypėti pas mus, - paprašė vienas iš vagių nuo viršutiniųjų narų.

- Neblogai dainavo. Kas jis toks? Ir kodėl toks nekultūringas - kojas į švarų rankšluostį nusivalė? - paklausiau kaimyno.

- Keistuoli, čia jį patikrino, ar iš tikrųjų jis tikras vagis. Matai būna ir tokių frajerių, kurie vaidina vagis, taip geriau pragyventi nelaisvėje, o nežino vagių įstatymų. Dabar viršuje jį išklausinės, išstudijuos. Kur jis gimęs, gyvenęs, kokius draugus turi ir ką pažįsta iš įžymiųjų vagių (nors vagys tarp vagių lygūs - komunizmas). Už ką pakliuvo? Kelintą bausmę tempia ir t.t.

Po valandos prižiūrėtojas pakvietė visus į pasivaikščiojimą. Tačiau norinčiųjų palikti šiltą, tvankią, tabako dūmuose paskendusią kamerą buvo maža, mat buvo pasakyta, kad lauke oro temperatūra apie 45 laipsniai C. Nelabai norėjo stypčioti šaltyje ir prižiūrėtojai, todėl ir patarinėjo apsigalvoti ar apsimoka tokiame šaltyje kvėpuoti tyru Sibiro oru.

Apie dvidešimtį kalinių vis dėlto sutiko, tame tarpe ir smalsuolis aš.

Pasivaikščiojimo kiemai, kaip ir visur persiuntimo punktuose, medinėmis lentomis aptverti gardai, panašiai kaip karvėms ar kiaulėms, tik per tvoras nieko nepamatysi, nes jų aukštis apie 5 metrus. Virš gardų takeliai prižiūrėtojams vaikščioti ir dairytis, kad kas "arklių" nemėtytų iš gardo į gardą("arkliai" - laiškeliai, produktai ir visa kita, kas panašu į siuntinius), nesimuštų, nerašinėtų ant sienų ir nedarytų

nieko, ką gali padaryti žmogus ir ko neturi leisti prižiūrėtojas. Bet žmogus yra žmogus, jis net ir tokioje situacijoje nori "įamžinti" save nors ant tvoros, tualeto sienos, ar net suolo, ant kurio sėdi jau teisiamas teisme. Žiūrėk, pusei minutės nusisuko prižiūrėtojas, o jis ir paišo, rašo ar brėžia aptvare: "Čia praėjo etapu toks ir toks ir data. Arba paprastai: "Vasia iš Maskvos, Nikola iš Lvovo ar Jonas iš Kauno". Aš gi užrašiau paprastai: "Edva, 1952". Taigi ir žingsniuoji aplink, skaitydamas prižiūrėtojų aptrintas raides, kurios atstoja gulago imperijos metraštį. Mokėdamas skaityti daug ką sužinai: kas pravažiavo, iš kur, į kur, ką pasodino į karcerį, ko nebėra gyvo ir t. t. Negalvokit, kad taip lengva iškeverzoti savo "aš". Pamatys prižiūrėtojas per durų ar sienų "vilkelį" ar pastebės iš viršaus - iš karto į kamerą, jeigu jis bus geros nuotaikos, o jei ne, tai gali gauti ir septynias paras karcerio. Bet nei per kitų dienų pasivaikščiojimus, nei šiandien iš mūsų nieko nepasodino, nes nepagavo rašant. Tačiau šią pirmąją mano pasivaikščiojimo dieną šaltelis taip spustelėjo, kad mes po dešimties minučių visais šventais maldavome prižiūrėtojų užbaigti pasivaikščiojimą, nes daugelis jau buvo baltomis nosimis ar nušąlusiais sruostais. Man gi batukuose į ledą sušalo pirštai.

- Viršininkėli, viršininkėli, gelbėk, šąlame.

Ir prižiūrėtojas padaro malonę, suleidžia sustingusius į kamerą.

Grįžęs šiaip taip nutraukiu nuo nebejaučiamų kojų batelius ir, padedamas kaimynų, trinu pirštus. Kuomet balti pirštai pradėjo rausti, mano kaimynai atsikvėpė.

- Pasisekė tau, berniuk, galėjai netekti pirštelių.

O tas berniukas net padėkos žodžio negalėjo ištarti, nes skausmelis buvo toks, kad galėjai kaukti "beluga", kaip sako rusai.

Šio 10 minučių trukmės pasivaikščiojimo atgarsį jaučiu ir dabar: "Vyručiai, pirštai šąla".

Vieną dieną, žiūrint į kalinių žaidimus, prie manęs priėjo vagių "pachanas" (tėvas) ir užkalbino:

- Iš kur, vyruti, būsi?

- Iš Lietuvos, o šiuo metu iš Vladivostoko, - atsakiau.

- Klausyk, mielasis, ar tu gali man padovanoti jūreiviškus marškinėlius. Aš tau duosiu geresnius, bet civilinius.

- Gerai, sutinku. Bet ar jūs man tikrai pakeisit?

- Na kaip tu gali, snargly, abejoti sąžiningo vagies Žarikovo žodžiais? - supyko pašnekovas. - Vagis pasakė - kaip kirviu nukirto. Lipk ant viršutiniųjų narų.

Nusimovęs batelius, užsiropščiau į viršų. Su manim užlipo ir Žarikovas.

- Na, vyručiai, pavaišinkite jūreivį tabakėliu ir ko nors užkirsti. O tu, Bepiršti, - kreipėsi į atokiau sėdėjusį žmogų, - paimk knygą, aš ją šiąnakt perskaičiau, ir išvirk čefyro. Reikia pavaišinti svečią!

Kol Bepirštis plėšė knygą ir paskui netoli "parašos" kampe, kad nepamatytų prižiūrėtojai, virė čefyrą, kiti užtiesė "stalą", ant kurio netrūko ir delikatesų: dešros, lašinių, saldainių. Valgė Žarikovas ir jo artimoji svita. Kirtau ir aš. Jis klausinėjo apie mane, apie Lietuvą, kurią visuomet painiodavo su Latvija (nes kaip vėliau supratau, jie visuomet sutapatindavo šias dvi šalis), ir vis ragino valgyti. O aš nesigėdijau, valgiau, nes Chabarovske patirta pamoka priminė: nebūk kvailas, gali daugiau tavęs nepaprašyti. Kuomet išgėrėme čefyro, kurio kiekvienas gurkšnis buvo toks kartus, kad norėjosi išspjauti, bet bijojau pasirodyti žalias, Žarikovas iš maišo ištraukė dvejus marškinius ir liepė pasirinkti. Marškiniai buvo gražūs ir aš pasiėmiau pirmus pasitaikiusius. Aš išsikrapsčiau iš jūreiviškų marškinėlių ir padovanojau kameros karaliui.

- Na, tu man patinki. O tu ar patenkintas vaišėmis? Kitas tavo vietoje viską atiduotų už tai. Bet tu nekreipk dėmesio. Jūs, latviai, įdomūs mužikai. Aš jus gerbiu. Rusų patarlė sako: latvis teturi b... ir dūšią(u latyša chuj da duša), - pajuokavo Žarikovas.

- Jeigu kur nors sutiksi vagis ir jie tave norės nuskriausti, pasakyk jiems, kad tu pažįsti Žarikovą. Su kalėmis neužsiimk. Šitie kalės vaikai, išgirdę mano pavardę, pavarys po narais.

Aš padėkojau už vaišes, už marškinius ir nulindau į savo guolį. Mano kaimynai pavydžiai stebėjosi, kuo aš galėjau įtikti "pachanui", jeigu

magaryčioms net čefyro išvirė, sudegindami tarybinio literatūros korifėjaus knygą - Šolochovo "Pakeltą velėną".

O galėjo būti ir kitaip: nurengtų ir, spyrę koja į užpakalį, pavarytų po narais. Čia vagis dalinosi valdžia su tarybų valdžia.

Novosibirske

Po kelių dienų per Sibiro speiguotos žiemos taigą traukinys vežė mane į Novosibirską.

- Žingsnis pirmyn, žingsnis atgal - šausiu neperspėdamas...

Mes vėl tvankiose kamerose. Tiesa, šiek tiek mažesnės, po 50 - 60 žmonių. Ir vėl "sąžiningųjų" vagių valdžioje.

Visuose persiuntimo punktuose gyvenimas specifinis. Kaliniai trumpina laiką įvairiai, kas ką sugalvodami. Kas domisi savo kaimynais, kas lošia domino, o kas mąsto apie ateitį. Aš taip pat kažką fantazuoju, kažko laukiu, kažko ilgiuosi, vis to kažko - žmogiško. Bet jaunystė ir smalsumas pristabdo nelaisvės kančias. Aš domiuosi viskuo: kalinių sudėtimi, jų socialine struktūra, tautybėmis, kas juos čia atvedė ir kaip. Kokie šie žmonės bebūtų ir kuo apkaltinti, buvo įdomu, kaip jie neša savo golgotą. Ir teisiųjų, ir piktadarių autobiografijų klausiausi su pavydėtu smalsumu. O žmonės mėgsta pasakotis, kuomet jų klauso. Iš kiekvieno asmens istorijos, iš kiekvieno nerašyto apklausos protokolo kaupiau patirtį manęs laukiančiai kovai su visagale tardymo mašina ten toli, Lietuvoje.

Novosibirsko persiuntimo punkte vienai kitai dienai užveždavo atsitiktinį politkalinį, jie visuomet skirdavosi iš kitų, nežiūrint, kad jų politika tebuvo tik ne taip pasakytas žodis. Jie visi prisipažino kaltais ir keikia savo kvailą liežuvį, kuris atskyrė juos nuo artimųjų ir pasaulio 10-čiai metų. Tačiau iš pasakojimų aiškėja, kad be "plepių", kurių yra pilnos kameros, yra ir tūkstančiai "tikrų liaudies priešų". Kas jie tokie? Įdomu susitikti, bet kodėl aš nepakliūnu į jų kameras? Ak, tiesa, aš tardomas - tranzitinis. O gal ir ne todėl? Atsitiktinumas? Galbūt.

Žmogus prisitaiko prie nelaisvės sąlygų ir gyvena savo gyvenimą,

nors visi kaliniai sako: mes egzistuojame. Aišku, visų svajonė - laisvė. Tačiau nejaugi ištiesi ranką, varvinsi ašarą ir visą laiką kartosi: laisvės, laisvės, laisvės... Kalėjime žmogus pripranta būti ujamas kaip šuo, gauti spyrį į pasturgalį ir skreplį į veidą. Patrini, nusišluostai ir nusijuoki.

Įdomus ir daug juoko sukeliantis būna "salagų" - ką tik įkalintų asmenų supažindinimas su kalinio gyvenimu - nežiopsok ir niekuo netikėk.

Vieną vakarą Novosibirske pavalgę vakarienę pora juokdarių suruošė tokį spektaklį.

Vienas iki pusės nusirengė ir sudėjo rankas taip, kad riešas sutaptų su riešu, o alkūnė su alkūne. Prie pat alkūnės įkišo degtuką, kad jis styrotų išlindęs 4 -5 mm. Paaiškino: jeigu kas užrištomis akimis ištrauks dantimis šį degtuką, kaip premiją gaus pusę vakarinės duonos normos. Atsirado savanorių: vienas ilgai krapštėsi ir ištraukęs gavo pažadėtą duonos riekutę, kitas irgi. Atsirado savanorių ir daugiau. Norėjau pabandyti laimę ir aš, bet kiti sulaikė.

- Žiūrėk, čia neišmanėliams ir kalėjimo gyvenimo nepatyrusiems paspęstos pinklės. Pakliūsi!

Savanoriu gauti duonos kąsnelį pasišovė atletiško kūno sudėjimo ukrainietis:

- Šo to takie? Aš tuojau pat.

Užrišo jam akis. Tas, kuris laikė degtuką, nusimovė kelnes, užlipo ant taburetės ir atstatė nuogą užpakalį. Du jo parankiniai privedė vargšą ukrainietį prie pasturgalio. Visi nutilo, kaip kas galėdami sulaikyti netelpantį krūtinėje juoką. Bet kada vargšelis bandė dantimis surasti degtuką, visi prapliupo griausmingu juoku. Ašaros ir dar kažkas tekėjo po tokių emocijų kalno. Apvylė apgavikai vargšelį, bet už drąsumą padovanojo visą dienos normą. Ir kuomet tas kramsnojo premiją, o kiti rijo seilę, vienas iš tų kitų užklausė:

- Drauguži, ar duona nedvokia tuo, ką tu uostei?

- Brangusis, aš jau ne vieną kartą taip išlošiu! O duona šventa, ji gali tik kvepėti.

Kartą priėjo prie manęs “šestiorka” - jaunas, kokių šešiolikos metų vaikinukas ir sako:

- Žinai, draugeli, girdėjau, kad tu esi “kontra”, na, aišku, jeigu “kontra”, tai ir fašistas, tave veža etapu tardymui, o tokius, žinai, kur deda ČK. “Išak”, - ir perbraukė delnu po kaklu.

- Na ir kas iš to, aš juk netarnavau vokiečiams, mažas dar buvau.

- Koks skirtumas, ten pas jus, Lietuvoje, visi fašistai, net ir dabar gimę. Ech, nemažai ten jūsų tėveliams, močiutėms kišenių iškrausčiau. Ir tu žinai, už tokį menkniekį mane, našlaitį, taip sumušė diržu ir dar į miliciją atidavė. O ten irgi tokie pat fašistai lupo. Taigi dar kartą kartoju: visi jūs ten banditai ir fašistai, ten aš ir 3 metus bausmės gavau ir jūsiškai du žodžius išmokau: sveikas, bi…

- Tai ko tu iš manęs nori?

-Tavo geri batukai. Kam jie tau? Vis tiek juk nebereikės. Jeigu liksi gyvas, kur nors sandėlyje supus per 25 metus, o jei ne, ČK savo vaikus apaus.

- Tai kaipgi aš - basas?

- Ne, mes pasimatuokime, jei tiks, tu paimsi mano “prachari” (batus). Jie, tiesa, ne nauji, bet purvą galima

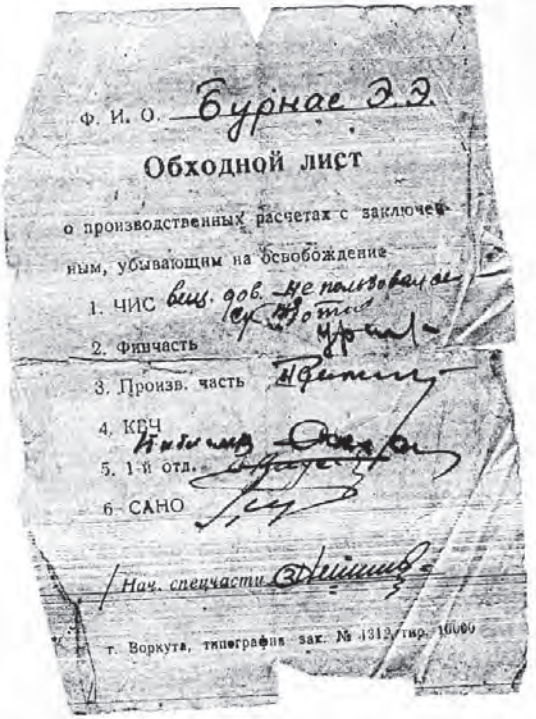

Ф. И. О. Бурнае Э.Э.

Обходной лист

о производственных расчетах с заключенным, убывающим на освобождение

1. ЧИС
2. Финчасть
3. Произв. часть
4. КРЧ
5. 1-й отд.
6. САНО

Нач. спецчасти

г. Воркута, типография зак. № 1312 тир. 10000

Atsiskaitymo lapelis

mindžioti ir su jais. O su tavais galima ir “malynoj” (vagių sueigoj) “čečiotką” pašokti.

Batukų aš jam atiduoti nesirengiau, nes vilties dar nebuvau praradęs. Tačiau pasimatuoti - kodėl gi ne?

Pradėjau atraišioti batelių raištelius, bet čia gulto kaimynas gruzinas, atliekąs bausmę už išeikvojimus, sustabdė mane.

- Nebūk kvailas, kaip jau jis pasimatuos, tai tu tiek ir tematysi, kaip vargšas kaco mato saulėtosios Gruzijos persikus …

“Šestiorka” stumtelėjo kaco ir prieš mano akis išdygo du atstatyti pirštai, kurie, kaip supratau, norėjo man išdurti iš karto abi akis. Nelaukiau. Trinktelėjau koja į jo kirkšnį, ir tas susirietęs nulėkė į pakampę. Kitos išeities nebuvo, akys mano ir jos dar reikalingos.

Tuojau prie manęs prišoko keletas vagių ir čiupo už ko papuolė, rengdamiesi susitvarkyti už tvarkos pažeidimą vagių karalystėje. Vagiui viskas galima: apiplėšti, sumušti, o mužikui trinti savo mėlynes ir patarnauti jiems jų “nelengvame” gyvenime už grotų.

Kuomet mane pakėlė aukštai ir rengėsi ant nugaros trenkti į grindis, sušukau:

- Ką jus darote?! Aš pasiskųsiu jūsų vadui “pachanui” - Žarikovui.

Jie nenutrenkė manęs, tik stumtelėjo link narų, o vyresnysis paklausė:

- Fašistų svoločiau, ką tu apie jį žinai? Prieik arčiau.

- Aš su juo buvau Irkutske ir jis man padovanojo šituos marškinius, - išsigandęs pralemenau. - Jis sakė, kad tikrieji vagys niekuomet man blogo nedarys.

Papasakojau viską, ką tik žinojau apie Žarikovą ir jo draugus. Jie klausėsi aprimę ir įsitikinę, kad sakau teisybę, pavaišino “čefyru” ir paleido sveiką žemyn.

Sverdlovske

Iš čia geležinkeliu dundu į Sverdlovską. Trys dienos, ir aš vietoje.

Pro plyšelį mašinoje stebėjau Sverdlovsko plačias gatves ir gamyklų gamyklas. Tiek čia jų daug. Kelias buvo tolimas, laiko užteko.

Žmonės, daugiausia susisupę į vatinukus, skubėjo įvairiomis kryptimis, nekreipdami dėmesio į "juodųjų varnų" koloną. Tokios "karietos" jiems įprastos, nes tų gamyklų gamyklose dirba ir kaliniai.

Įvežė "juodaisiais varnais" tiesiog į mūru aptvertą kiemą, kuriame stovėjo daugelis kalėjimo korpusų. Į vieną trečio aukšto kamerą pateko ir mano persona. Kamera buvo aukšta, šviesi, tvarkinga. Joje tilpo apie 30 žmonių. Kaliniai, kaip iš karto pastebėjau, buvo visai skirtingi nuo mano anksčiau sutiktųjų. Dauguma iš jų buvo latviai ir estai. Didesnė dalis tai tremtiniai. Šie nelaimingieji per bendrą vežimą buvo pabėgę iš namų. Vėliau juos sugavo ir veža etapais į tremties vietas pas savo šeimas.

Su vienu latviu, šešiolikmečiu Janiu, susidraugavau iš karto. Kartu valgėme, kartu miegojome, tvirtai tikėdami, kad mūsų dvi šalys yra "tautos-sesės".

Su juo važiavo ir jo motina. Ji buvo apatinėje kameroje - tiesiai po mumis. Jiems kasdieną leisdavo 10 minučių pasimatyti ir duodavo naujų laikraščių. Taigi perskaitydavau viską, kiekvieną eilutę laikraščiuose. Kausčiausi politiškai. Buvo čia ir knygų, bet jos daugiau propagandinės. Vieną iš jų perskaičiau ir beveik įtikėjau, kad tos knygos pavadinimas "TSRS - traktorių tėvynė" atitinka tikrovę. Tačiau vėliau įsitikinau, kad TSRS gali būti ir dramblių tėvynė. Ko tik neprirašo tos knygos ir kuo tik nepatiki žmogus.

Sutikau ten ir kitą įdomų pilietį. Tai latvis iš Daugpilio. Neblogai kalbėjo lietuviškai, tik aiškiai lenkišku akcentu. Jis buvo teistas 20 metų katorgos darbų kaipo bendradarbiavęs su vokiečiais. Kada aš jam bandžiau išdėstyti, kad nėra ko girtis bendravimu su okupantais, kas jie bebūtų, jis man išdrožė visą pamokslą, kuris tęsėsi kelias dienas, vos tik užsidarydavo kameros durys ir kol galų gale neetapavo manęs į Maskvą.

Pasakojo jis savo gyvenimą, apie skurdžią darbininko jaunystę, apie dalyvavimą komunistų partijos pogrindyje Nepriklausomoje Latvijoje. Apie 1940 metų įvykius, kaip jis slaptai rodė Tarybų Sąjungos šnipams, kur pereiti sieną. Kaip jis rinko keletą metų karines paslaptis ir tiekė

TSRS, kiek už jas gaudavo, kaip ir kodėl Raudonoji armija įžengė į Latviją. Vėliau, kaip trėmė nekaltus žmones į Sibirą ir kaip jis sudarinėjo sąrašus, puikiai žinodamas, kad jie nekalti, bet buvo vykdomi Stalino partijos nurodymai. Karui prasidėjus jis deportavo kalinius ir kada prie Pskovo juos likvidavo - t. y. sušaudė, kad neliktų liudininkų, anot jo, čekistai žydai sušaudė ir likviduotojus. Jam kulka pateko į plaučius ir jis prarado sąmonę. Išgelbėjo jį atsitiktinai vietos gyventojas rusas. Tačiau vokiečiai, jį suradę, išvežė į stovyklą. Ten jis sukūrė legendą, kad jis latvių mokytojas, kurį sušaudė ČK. Vokiečiai patikėjo ir priėmė jį į latvių SS dalinį. Čia jis keršijo saviesiems komunistams už jaunystės apgaulę ir už niekšingą bendrų poelgį. Tai buvo ciniškas žmogaus vertintojas. Žmoguje matęs tiktai mėšlą ir gyvenąs tam, kad dėl savos kaltės atkeršytų visai žmonijos giminei. Be to, jis buvo vėlai praregėjąs antikomunistas, antisemitas.

Klausiausi su siaubu jo pasakojimų, šlykštėdamasis jo žudynių šaltakraujiškumu, bet negalėjau nuo jo pasitraukti, juk jis klojo nuogus faktus apie visus "izmus".

- Bet jūs, kokiais tikslais besidangstytumėte, esate niekšas, - pasakiau jam, kuomet jis pasipasakojo, kaip dalyvavo šaudant žydus ir jų šeimas.

- O jūs! Visa jūsų Lietuva paskutiniai durniai. Leišiai! Turėjote istorinę progą būti viršuje, kaip dabar rusai. O jūs, mužikai, sugebėję apsaugoti Europą nuo totorių ir Rytų Europos šalis nuo vokiečių-teutonų ekspansijos - baigiate sunykti. Net jūsų istorija mokyklose nebedėstoma, o jeigu ir dėstoma, tai išsigimusiai iškraipyta ir moko tos istorijos ne vokiečius ar kitus, o jus pačius. Ar ne ironija? Skaitei TSRS istoriją? Nors rusų kunigaikštystės ir buvo nugalėtos, bet jos tempdamos mongolų - totorių jungą, apgynė Europą, o ne jūs, pasigailėtini pasipūtėliai. Ak, mes turėjome valstybingumą, mes sumušėme kryžiuočius prie Griunvaldo. Kas gi vadovavo šiam mūšiui? Pamaldusis Lenkijos karalius - nesvarbu, kad jis lietuvis. Kas sudavė kryžiuočiams paskutinį smūgį? Smolensko pulkai. O kieno gi buvo tada Smolenskas, kurios valstybės sudėtyje? Nemokate rašyti savo istorijos, nemo-

kate apginti jos ir pasinaudoti buvusia padėtimi. Jūs jaučiai, o ne politikai. O jaučiai neturi ateities. Jų dalia tokia: kol gali, dirbk, o vėliau - peilis po kaklu. Nežinau, ar būtų kas jūsų istoriją paminėjęs, jeigu ne sulenkėjęs lietuvis A. Mickevičius ar H. Sinkevičius? Kas iš jūsų didžiosios kunigaištystės likę? Tik lietuviški gyvenviečių pavadinimai, o lietuviai sulenkėjo, suslavėjo, surusėjo. Ar savo sostinėje susikalbate? Asilėli, tave net tardys Vilniuje rusiškai, didžiosios Lietuvos, nuo jūrų iki jūrų, pilieti? Ar ne taip?

- Bet visgi mes nenuėjome su vokiškaisiais okupantais. Pas mus, kaip nekeista, nebuvo nė vieno esesininko. Pas mus veikė prieš vokiečius tikras lietuviškas pogrindis, kuris vienaip ar kitaip jungė beveik visus tikrus lietuvius!

- Tauškalai. Kas protingas iškart gali muštis su dviem gigantais? Ką aš čia kalbu, jūs gi proto neturite. Siūlė jums prieš karą suomiai sudaryti Pabaltijo koaliciją. Neišėjo, nesugebėjote susitarti. O ir ką jūs galėjote, jeigu jūsų vyriausybėje kariuomenės vadas Vitkauskas buvo mūsų šnipas.

- Kur jūsų asmeninė etika? Tarnaujate blogiui, tam, kas daugiau moka. O kai nebereikalingas esate, atlikus niekšingą darbą, jumis vienaip ar antraip nusikrato: sušaudo arba nuteisia katorgos.

- Jei taip kalbėsi, tave nuteis daugiau. Kadangi esi neišmanėlis ir peteliškė, lekianti tiesiai į ugnį. O kas dėl žydų, tai aš jiems atkeršijau. O ką Lietuvai gero padarė žydai, kad tu ir daugelis iš jūsų dėl jų verkiate? Jie gavo, ko nusipelnė.

- Lietuvoje, manau ir Latvijoje, žydai gyveno kartu su mumis, kaip kad lenkai ar rusai ir mes nieko jiems, o jie mums nedarė blogo. Žmogus turi kažkur gyventi. Nejaugi už vieną blogą galima žudyti visus?

- Vyruti, ar tu ką nors girdėjai apie žydų Sioną? Tai ne vietovė. Tai organizacija. Žydai visus mus vadina gojais, jie mumis šlykštisi. Jie valdo pinigus, o pinigai - visą pasaulį. Sakyk, ką padarė žydams, o tuo pačiu ir Tarybų Sąjungai, lietuvių, latvių, estų mokytojai ir kiti inteligentai, kad juos dar prieš karą ištrėmė į Sibirą arba, kaip tu sakai, tokie niekšai kaip aš, nugalabijo. Žydai pajautę, kad atėjo jų valdžia, pasiūlė

tavo tautiečių galvomis brukus brukavoti ir, jeigu ne karas, taip ir būtų buvę. O kas buvo NKVD - žydai. Kas nukankino Pavenčiuose išpjaustydami kryžius ant nugarų, nupjaustydami lytinius organus - žydai. Ar žinai TSRS istoriją, porevoliucinę stadiją? Kas buvo politbiure? Išskyrus Kirovą, vienokią ar kitokią kraujo dalį turintys žydai. Kas buvo Lenino giminės? Kokia Stalino - Džiugašvili pavardės galūnė - "švili"? A? Nežinai. Tikrų gruzinų pavardės baigiasi "idzės". Negana to, jeigu kur nors ir klystu, tai visų didžiųjų vyrų žmonos buvo žydės, kiek girdėjau, ir jūsų respublikos vado žmona žydė.

- Nežinau.

- Jeigu nežinai, tai ir nesiginčyk. O dėl mano tarnavimo dviem ponams, tai pasakysiu štai ką. Iš pradžių aš tikėjau, kad viską, ką darau, darau žmonijos labui. Suabejojau 1940- siais. Įsitikinau, kad yra ne taip, gavęs kulką į krūtinę 1941 metais. Pirmajam ponui tarnybą baigiau prie Pskovo. Antrajam ponui tarnavau, nors ir nekenčiau jo, bet per jį galėjau atkeršyti už apgaulę.

Vadink mane kaip nori, aš pragmatas ir niekur neprapulsiu, tarnausiu visiems, bet savo įsitikinimus turiu tvirtus: visi mes esame minkštakošiai - mėšlas. O tu su savo svaičiojimais - supūsi.

Sukrėstas šio žmogaus cinizmo ir nuogų faktų, iškeliavau "tėvynės" širdin - į Maskvą.

Maskvoje

Maskvos stotyje pasitiko daugelis "juodųjų varnų", ant kurių buvo užrašyta "Duona". Su šia "Duona" ir atvežė mane į kalėjimą "Raudonoji Presnia".

Kamera, į kurią patekau, buvo ketvirtame aukšte ir gana didelė. Aukšti langai apkaustyti dvejomis grotomis. Iš lauko pusės buvo metaliniai gaubtai (namordnikai). Pastarieji teleido matyti tik lopinėlį drumzlino dangaus, todėl kameroje buvo tamsoka ir beveik visą dieną degė elektra.

Žmonių buvo apie šimtą. Vietų ant narų buvo mažokai, todėl teko

pasitenkinti grindimis. Dvi dienas, kol atsilaisvino narų lopinėlis, gulėjau ant plikos žemės. Nereikia galvoti, kad kuriame nors persiuntimo punkte buvo matracas ar toks daiktas kaip kad antklodė. Ne - kas buvo apsivilkęs, tas tą ir pasiklojęs, ir tuo apsiklojęs.

Kadangi kalėjimas buvo perpildytas, o norinčiųjų buvo tūkstančiai, tai į pasivaikščiojimus dėl tam skirtų gardų stokos vesdavo net po vakarienės. Kai kada pakliūdavome į kiemą, bet daugiausia ant stogo, nes ten buvo aptverti pasivaikščiojimo gardai. Galima pagalvoti, kad iš tokio aukščio gali gėrėtis Maskvos panorama. Visai ne. Šis aštuntasis pasaulio stebuklas buvo panašus į visus mano etape aplankytus pasivaikščiojimo gardus. Tiesa, lipant laipteliais ant stogo, viena akim galėjai žvilgtelėti į vakarais purpurines Kremliaus žvaigždes...

Ant narų į atsiradusią vietą atsigulė maskvietis Saša Volkovas, nubaustas dviems metams už tai, kad baigęs vieną profesinę mokyklą Maskvoje, buvo paskirtas dirbti į automobilių gamyklą, bet ten jam nepatiko ir jis mėnesį nėjo į darbą. Pagal veikiančius įstatymus už pravaikštas jis ir buvo nuteistas. Matyt jo tėvai gyveno neblogai, nes jis kiekvieną dieną gaudavo siuntinius. Kadangi nebuvo šykštus, tai apie jį vis sukosi visokių prašinėtojų - tai užkąsti, tai užrūkyti. Maistu palaikė jis ir mane. Kadangi šis paauglys buvo pilnas fantazijų ir troško jūrų platumos, jis labai norėjo jūreivio uniformos ir pasiūlė man apsikeisti rūbais. Aš sutikau, kadangi jo buvo puikus tamsus kostiumas ir paltas, o, be to, priedas - du kilogramai lašinių ir maišelis cukraus. Sumušėme rankomis ir aš tapau civiliu. Bet džiaugtis ilgai neteko. Išskaičiavo mane į etapą ir vos tik atsidūriau po kratų bendroje salėje, kurioje buvo surinkta apie 200 kalinių, mane pasišaukė vienas tipas į kampą ir kaip mat buvau išrengtas iki baltinių. Buvau pradėjęs šaukti pagalbos, bet, gavęs smūgį į paširdę, ilgam užsičiaupiau, nes negalėjau atgauti žado. Man numetė kerzavus batus, susitrynusią kareivio uniformą ir 1918 metų kailinę kepurę.

- Ko žiopčioji, kaip žuvis ištraukta iš vandens, kalės vaike? Renkis greičiau, matai, kad visi jau baigia išeiti į etapą, mat tebia perimat, - iš apstulbimo pažadino prižiūrėtojas viršila.

- Mane išrengė...

- Taip tau ir reikia! Greičiau!

Ir aš, vykdydamas jo didenybės valią, apsirengiau ir po pusvalandžio ruošiau gultą "stolypine".

Pamatę mano uniformą, kuri neatitiko mano ūgio, visi bendrakeleiviai juokėsi, pramindami mane aštuonioliktųjų metų tankistu.

Gal ir keista, bet man patiko ši pravardė ir aš ant traukinio gultų pasirašiau: "Tankistas. 1952 m. Lietuva".

Kupė, kaip nekeista, buvo nedaug: keturi apačioje, keturi viduryje ir viršuje du. Bendrakeleivių tarpe buvo 3 lietuviai: vienas buitinis, o kiti du - už politiką, vežami į Vilnių pertardymui. Pastarieji mažai kalbėjo, bijodami provokacijų ir vildamiesi, o gal gi išteisins ar sumažins bausmes. Bet patarimų davė daug. Keletas iš jų: mažiau kalbėk, atsakinėk trumpai - taip, ne, neatsimenu. Nepasitikėk kameros draugais, vienas iš jų gali būti užverbuotas, kuris už kaušą sriubos ar apgaulingą pažadą viską išpasakos tardytojui. O jeigu sužinojai apie tokį išgamą, nemušk jo, bet pasinaudok jo liežuviu, kad tavoji byla pakryptų naudinga linkme. Apie tokį tipą papasakok kitiems, kad jis nepadarytų blogo, nežiūrint to, kad jis ir apgailestauja dėl savo poelgio. Tokie būna recidyvistai, kadangi juos, vienaląsčius, valdžia priverčia vykdyti tai, dėl ko jie pasirašė.

Tardytoju niekada netikėk. Jis apsimes daug geresniu kaip tėvas ar brolis. Neišskysk. Vienas atsitiktinai pasakytas nereikalingas žodis tave, tavo draugus gali privesti prie mirties ar kitų nenumatytų padarinių. Tardytojas gali sudėlioti faktus taip, kad tu ir tavo draugai atrodysit kaip išdavikai. Netikėk ir neatsimokėk jiems tuo pačiu. Tas būtų tardytojui naudinga. Patikėk tik tada, kai tu įsitikinsi šimtu procentų. Tačiau visus tardytojo žodžius apie tokį asmenį atsimink ir jeigu galutinai neįsitikini, kad jis nekaltas, neturėk su juo reikalo.

Kaltas tu ar nekaltas, su tardytoju santykius grįsk lyg tu būtum kitoje barikados pusėje, nes jam svarbu ne išteisinti, baigus bylą su tavimi, o užsiimti kitu "tėvynės išdaviku".

Tokių pamokymų ir trijų mėnesių gyvenimo nelaisvėje bendrų iš-

vadų sumos lydimas, juokdamasis iš likimo ironijos, niūniuodamas "Į Vilnių, į Vilnių, tą mylimą šalį... ", privažiavau paskutiniąją etapo stotį.

Kas bus, tas bus. Man vis tiek. Na, nuogomis rankomis manęs nepaims. Pasistengsiu, kad iš mano ir mano tautos vargų pelno neturėtų.

Vilniuje

Vilniuje į kalėjimą, esantį Sluškų rūmuose Kosciuškos gatvėje, Antakalnyje, patekau jau vakare. Nors ir buvau atvežtas į savo tėvynę, bet emocijų nejutau, jaučiausi tuščias, dvasiškai ir fiziškai išsekintas. Viskas vyko automatiškai, lyg iš anksto surežisuota. Kalėjime, kuris, matyt, turėjo persiuntimo funkcijas, greitai skaitė formuliarus, skirstė į grupes ir varė į pirtį. Nespėjau dar išsimuilinti, kai atbėgęs prižiūrėtojas susirado mane ir keikdamasis lyg velnias dūšią, nugabeno pas kalėjimo budėtoją. Jis kažką parašė, paklausė, ar neturiu pretenzijų ir, įsodinę į kalėjimo mašiną, nudardino į Lukiškių kalėjimą.

Čia vėl krata, pirtis, kirpėjo procedūros, nešulys švarių lovos reikmenų (pirmą kartą per tris mėnesius) ir aš vienoje iš 999 kamerų. Lietuviškų, bet rusų caro statytų.

Dešinėje ir kairėje palei sienas stovėjo dvi dviejų aukštų metalinės lovos ir prie lango viena. Viduryje įtvirtintas staliukas. Už jo ant apatinio aukšto lovų, iš koridoriaus per angas elektros apšviesti sėdėjo keturi vidutinio amžiaus žmonės ir valgė vėlyvą vakarienę.

- Labas vakaras, - mandagiai, bet kartu duodamas suprasti, kad nenaujokas, pasisveikinau su kameros šeimininkais ir ant antro aukšto laisvos vietos atsainiai numečiau savo menkus rakandus.

- Su artėjančia šventė, broli.

- Kokia šventė? - sumišęs paklausiau.

- Iš kur atvykote?.. Gal komsomolcas?

- Iš Vladivostoko. Atvežė, kaip sakė, tardymui. Mano vardas - Edvardas, - ir ištiesiau ranką.

- A, iš Rosijos... Matai, šiandien kūčios. Kabink milinę ir sėsk prie

stalo. Jeigu katalikas, persižegnok, mums čia slapčia skiautelę Dievo pyrago perdavė. Išėmęs iš terbos cukraus ir lašinių padėjau ant stalo.

- Matai, pas mus, Lietuvoje, nuo seno kūčios valgomos be mėsos. Taigi, kareivėli, paslėpk savo mėsytę, kad nesusigundytume ir nepadarytume nuodėmės.

Sumišęs greitai brukau lašinius į terbą ir persižegnojęs nuvijau visas apnašas, įgytas keliaujant svetimu, kriminaliniais nusikaltėliais pasaldintu Rosijos kraštu. Valgėm tylėdami, kiekvienas savo slogiomis mintimis lėkėme pas artimuosius, kurie, jei gyvi, valgė šiandien šventą vakarienę ir tuo pačiu bendravo su mumis. Kas nevalgė kūčių kalėjime, tas neišgyveno nevilties skausmo, bejėgiškumo jausmo ir ilgesio kančios. Būti atskirtam nuo artimųjų, nešioti širdyje nežinią ir jausti nelaimės slogutį - baisus košmaras. Ech, prabust iš siaubingo sapno, apkabint iš eilės visus: mamytę, tėtuką, broliukus, bobutę, kaimynus... ir mylimąją... Žvilgterėt Į Ukmergės gatveles ir mažojoj bažnytėlėj drauge su visais, vykstant piemenėlių šv. Mišioms, užgiedoti tyliai tyliai " Tyliąją naktį Dievas užgimė... ". Ir po viso... "Kraugeriai, čiulpkite kraują, skinkite jaunystės gėlę, trypkite suvargusį kūną, dvasios jūs nepalaužite"!

Mintys, mintys skaidrios, mintys piktos, mintys tvirtybės: "Dieve, stiprink mūsų jėgas! Proseneliai, Lietuvos didvyriai, įkvėpkite mus, savo ainius, kovojančius už savo krašto laisvę".

Lyg atspėdami vieni kitų mintis atsistojome. Mūsų žvilgsniai kirtosi žaibais ir tyliai užgiedojome: "Lietuva, tėvyne mūsų…"

Ši šnabždesiu tarta tautos malda tvirtino mus, vijo bejėgiškumą, darė mus vis drąsesnius. Kuomet pradėjome antrą tautos giesmę: "Marija, Marija", ji suskambo garsiau, o žodžiai "palengvink vergiją, išgelbėk žmoniją" jau skambėjo beveik pilnu balsu. Atvėręs langelį korpusinis kumščiu beldė į duris, reikalaudamas nutilti, bet kitos kameros nutvėrė giesmės aidą ir koridorium ritosi nepalaužta kaip ir mūsų tauta, savo galią žinanti melodija.

Prigūžėjo pilnas koridorius prižiūrėtojų ir keletą kalinių, tame tarpe ir du iš mūsų kameros, nugabeno į karcerius, uždėdami kelioms kame-

roms sugriežtintą režimą.

Toks buvo susitikimas su Vilniumi. Taip atšventėme kūčių šventę.

Po tokio pasispardymo, po vergiškos baimės įveikimo atrodė, kad mes iš naujo užgimėme. Gulėdami susipažinome. Kameroje buvo trys partizanai (du iš jų pasodino į karcerį), visi buvo bausti po 25 metus lagerių, o vienas, Krikščiūnas, prie vokiečių tarnavęs savisaugos batalionuose, nuteistas 20 metų.

Kuomet aš pradėjau pasakoti apie savo odisėjas ir laukiančias bėdas, Krikščiūnas tarė:

- Tu esi Burokas iš Ukmergės. Aš tai supratau, kai tu pradėjai pasakoti apie save. Matai, brolyti, aš sėdėjau vienoje tardymo kameroje su Stasiu Aukštuoliu - Daugirdu beveik mėnesį laiko, tai jis viską išpasakodavo, ko ten tardytojas klausdavo. Kaip ten ta jūsų organizacija vadinosi? "Keršytojai už tėvynę" ar "Lietuvos patriotai" ir tu, drauguži, buvai jos pirmininkas, o jis tavo pavaduotojas. Oi, kaip jie tavęs laukia. Visi mano, kad tu pabėgęs. Na, ar ne tiesą sakau?

- Kalbėk, kalbėk toliau, - sunerimau aš. Pagal kalinių teoriją šis žmogus - provokatorius.

Krikščiūnas man pasakojo ir pasakojo ką tik žinojo. Mano bendrabyliai, manydami, kad aš pabėgęs, ant manęs krovė visus savo ir mano "žygdarbius", stengdamiesi nusimesti tardymo kaltinimų naštą. Aš galvoje rikiavau visą informaciją ir kuo daugiau jos kaupėsi, tuo darėsi liūdniau. Nelaikiau viso to tikru pinigu, bet draugų pavardės sakė, kad gimnazijos laikų organizacija iššifruota ir likviduota.

- Žinai, Burokai, tu neišsigąsk, matau, kad tu ne iš tokių, bet trims iš jūsų: Zigmui Vašatkevičiui, Stasiui Aukštuoliui ir tau gresia mirties bausmė. Na, o Milinsko Stasio dar ieško. Daugiau aš nieko tau negaliu papasakoti. O iš tikrųjų taip yra?

- Nežinau, ar taip yra ir nežinau, ar teisybę sakote. Aš nieko nežinau ir nenoriu žinoti. Bet jeigu jūs turite "tikslą", žinokite, kad MGB draugužiai yra "laukiami" Rosijos persiuntimo punktuose, kuriuose dažnai išnešami pirmyn kojomis. Bevielis kalinių telegrafas veikia geriau

kaip tarybinis.

- Ką tu, gink Dieve, aš tik norėjau gero ir negalėjau nepapasakoti, nes dėl savo ir savo draugų likimo tu mano žiniomis gali pasinaudoti. Aš pasakiau tau viską, o tu kaip nori, taip galvok.

- Ačiū, jeigu teisybę sakai, bet aš ne tas, kuo mane laikai.

Pasisukau į sienos pusę ir bandžiau užmigti. Miegas neėmė, taip ir neužmigau iki ryto, vis galvojau, ar atsitiktinumas, ar provokacija. Faktai, faktai, baisūs faktai. Nejaugi ta bedvasė Stalino mašina sumals mane? O kaip norisi gyventi, braidyt po Šventąją, kvėpuot miškais ir jaustis gyva gamtos dalele. Bet jeigu lemta? Jeigu lemta... keliaut pas protėvius, tai tik su sąžine ir pakelta galva.

Nedavė užmigt savo bėdos, bet neleido ir kitų. Kažkur kitame koridoriaus šone šaukė bepročio balsu žmogus. Taip šaukė, kad šiurpas širdį vėrė. Pasirodo, ten buvo išprotėjęs kunigas, pavardės nebeprisimenu, kuris norėdamas suartinti komunizmą su religija, parašė rašinį "Kristus ir komunizmas". Kaip pasakojo kameros draugai, jis labai sunkiai pakėlė tardymą ir išėjo iš proto. Dabar vargšelis nei pats nemiega, nei kitiems duoda miegoti.

Bet vis dėlto koks bus rytojus?

Rytojus prasidėjo komanda: "į tualetą". Po to pusryčiai, iš geltonų plytų mūryti trikampio pavidalo pasivaikščiojimo kiemeliai ir apie pietus įsakymas: susirinkti savo daiktus ir pro duris.

Atsisveikinau. Palinkėjome vieni kitiems laimės ir apkrautas padovanotu maistu iškeliavau laimės ieškoti kitur.

KGB rūmuose

Prie vartų, kalėjimo kieme, manęs laukė lengvoji mašina "Pobeda". Prie jos stovėjo trys civiliai, kurie pasisveikino. Vienas, panašus į žydą, prisistatė rusiškai:

- Aš būsiu, Edvardai, tavo tardytojas kapitonas Kiminas.

- Labai malonu.

- Na, malonu ar ne, bet teks padraugauti. Ilgai mes tavęs laukėme.

Pogrindinės organizacijos "Lietuvos patriotas" narys M.Bėris (neišduotas)

Byla baigiasi, jau norėjome palikti tave vieną byloje, bet jeigu jau teikeisi atvykti nors į "kepurių išdalinimą", palauks tavo draugužiai, kol kepurę gausi. "Oi, sunki Monomacho kepurė ", - perfrazavo istoriją kapitonas.

- O kam man ta " Monomacho kepurė "?

- Be kepurės tau neapsieit. Prisivirei košės - srėbk. Tik neužsprink, labai jau ji dvokia antitarybiškumu. Na, gerai žinai, kur važiuojame? Į saugumą, į saugumą, mielasis.

Pravažiavus pora kvartalų mašina sustojo prie metalinių Saugumo ministerijos vartų. Pro grotuotą langelį pažvelgė sargybinis ir, pamatęs tardytojo ženklą "atidaryk", atvėrė sunkiuosius vartus: pirma dešiniąją, paskui kairiąją pusę. " Pobeda " įvažiavo ir sustojo prie pastato durų.

- Atvykome, "tankiste", - matyt tikrai savo uniforma buvau panašus į 1918 metų Rusijos revoliucijos tankistą.

Įvedė į pirmąjį aukštą, stropiai iškratė. Surado net adatą batų pade, bet pieštuko grafito neužtiko, nors apžiūrėjo visas skyles, purvinu pirštu pakrapštė net už lūpų. Apsidžiaugiau, kaip žmonės sako, lyg rublį radęs. Šioks toks pasisekimas.

Po kratos, kuri tęsėsi apie pusvalandį, surašę iš naujo visus duomenis, pasiėmę kas reikalinga, užvedė kartoteką pastoviam apsigyvenimui ir laipteliais žemyn nugarbino mano dūšią į rūsį.

Apačioje grotuotos durys, už jų korpuso prižiūrėtojas. Patikrinęs kortelę-leidimą, atrakino, įleidęs vėl užrakino ir kilimais išklotu ir stip-

riai elektros apšviestu koridoriumi nužingsniavome link man skirtos kameros. Žingsniai tirpo kilimuose. Paslaptinga ir kraupi tyla, pripildžiusi šiltus požemius, užvaldė mane ir tik prižiūrėtojo žodžiai "pirmyn", "dešinėn", "sustot", "atsisukt į sieną" kažkaip nesiderino su tylos karalyste.

Sustabdė mane prie 19-tos kameros. Nusiėmęs nuo diržo ryšulį didelių raktų, atrakino duris ir taręs žodį "čia", įleido į kamerą ir vėl užrakino.

Kamera buvo erdvi. Medinės, dažytos grindys, stalas, dvi kėdės, dvi spintelės, dvi lovos ir palubėje trimis grotomis įrėmintas vos-nevos šviesą praleidžiantis langas. Virš durų spingsėjo metalu sukaustyta elektros lemputė. Prie durų kairėje nuolatinė kalinio draugė "mieloji paraša". Nusimetęs milinę, klestelėjau ant lovos, pabandžiau atpalaiduoti pavargusius sąnarius. Tačiau greitai buvau pakeltas rakto dūžiu į duris. Kadangi niekas nieko nesakė, aš vėl išsitiesiau. Šį kartą atsidarė langelis ir prislopintas prižiūrėtojo balsas išaiškino, kad dieną gulėti, o taip pat sėdėdamas snausti kalinys neturi teisės. Kad geriau žinočiau vidaus elgesio taisykles, liepė perskaityti ant sienos kabėjusias "Pravilas", patvirtintas Lietuvos TSR Valstybinio saugumo ministro, kurios už kiekvieną menkiausią šių taisyklių pažeidimą, tame tarpe ir miegojimą dienos metu, grasė karceriu.

Nusprendžiau pabandyti, kaip šios taisyklės veikė. Perėjau kelis kartus per kamerą ir vėl atsiguliau. Vos spėjau tai padaryti, kaip prižiūrėtojas čia pat.

- Kelkis, bandite! - beveik garsiai sušnibždėjo, mano akiplėšiškumo įsiutintas prižiūrėtojas.

Aš gulėjau kaip gulėjęs ir į jį nekreipiau dėmesio. Po poros minučių užraktas sugirgždėjo ir ant slenksčio išvydau korpusinį su prižiūrėtoju. Aš gulėjau, kas bus, tas bus, gulėjau nejudėdamas, užmerkęs akis.

- Kelkis! - suriko korpusinis ir, nieko nelaukęs, išmetė mane iš lovos.

- Ko jūs iš manęs norite?

- Kalbėk žmoniška kalba, priedurni, - nesivaldė korpusinis. - Aš

tave supūdysiu katorgoj, mat perimat. Tu ne tik išmoksi kalbėti rusiškai, bet ir verksi rusiškai.

Staiga pasiutęs satrapas spyrė man koja į pilvą ir aš beveik be sąmonės nusiritau į pastalę. Skausmas ir netikėtumas užtemdė protą. Užmiršęs viską, pakilau ir, užkaukęs kaip sužeistas žvėris, užpuoliau savo kankintojus. Korpusiniam skėliau į akį, o prižiūrėtojui spyriau koja į vyrišką vietą. Nelaukę tokių mano išpuolių, ant grindų raitėsi prižiūrėtojas, o korpusinis, griebęs mane į glėbį, šaukėsi savo bendrų pagalbos.

- Karaūl, karaūl! - ne savo balsu žviegė korpusinis ir mudu abudu raitėmės ant grindų. Aš - kad galėčiau ištrūkti ir dar kartą jam tvoti, o jis - kad aš nepabėgčiau, kaip jis vėliau sakė, iš kameros ir nepažeisčiau kalėjimo vidaus taisyklių. Porą kartų man dar pasisekė suduoti šiam niekadėjui, bet vėliau atsiradę dar keletas prižiūrėtojų nuvilko mane į karcerį. Nuplėšę rūbus, nutrenkę batus, paleido ant cementinių grindų. Buvau visai nuogas ir laukiau kada gi pradės mane mušti, pasirengęs gintis kaip sugebėsiu, nes pagal Marksą aš nieko negalėjau prarasti, tik pančius...

Po dešimties minučių įmetė man rūbus ir liepė apsirengti. Kuomet apsirengiau, trys prižiūrėtojai nutempė mane į pirmąjį aukštą pas kalėjimo viršininką Petrauską.

- Burokai, ko triukšmauji? Gyvent nusibodo ar karceryje supūt nori? O gal nori, kad sudarytume bylą už pasikėsinimą prieš tarybinę valdžią?

- O už ką jis mane...

- Už tai jis gaus, pagal savas taisykles, o su tavim nežinau ką daryti, reikės skambinti tavo tardytojui drg. Kiminui. Ko tu toks piktas, gal nevalgęs? - paspaudė prie kampo stalo mygtuką ir po minutės įžengė mano krikštytas korpusinis su mėlyne po akimi. Nežinojau, kas bus, bet užėjo kažkoks juoko priepuolis, matyt, atsipalaidavimas apėmė mane ir aš garsiai pradėjau kvatotis - taip kvailai atrodė korpusinis. Į ūsą nusijuokė ir kalėjimo viršininkas.

- Draugas korpusini, nuveskite tardomąjį į kamerą, pamaitinkite ir

parašykite raportą. O aš šitam pienburniui parodysiu, ko jis dar nematęs, kuzkina mat. Bet atsimink, viskas turi būti pas mus įstatymiška, o jūs pirmas jį stumtelėjote. Čekisto turi būti šaltas protas ir karšta širdis. O tau, - kreipėsi į mane, - Gorkį girdėjai? Jis pasakė taip: jeigu priešas nepasiduoda, jis turi būti sunaikintas.

Grąžino mane į kamerą. Po pusvalandžio prižiūrėtojas atnešė man dešros ir gabalą duonos. Tuojau sėdau už stalo ir viską sukirtau. Velnias juos žino, atims ir nutemps į karcerį arba užmuš. Čia jau jų valia. Kuomet baigiau valgyti, tyliai atsidarė durų langelis ir prižiūrėtojas pirštu pakvietė mane prie durų.

- Na, nors tu ir tarybų priešas, bet tu molodec, šis korpusinis toks kraugerys ir niekadėjas, jis net mums ramybės neduoda, o ką jau apie jus. Bet dabar saugokis, jis tau nedovanos, nežiūrint, kad kalėjimo viršininkas tave paėmė į globą. O dabar pagulėk, šiandien tau leista, o rytoj vienas Dievas žino, - tai pasakęs uždarė langelį.

Bet gulti aš nėjau, nes smarkiai skaudėjo viduriuose užgauta vieta. Aš kaip amžinas žydas ėjau ir ėjau per kamerą, kol už poros valandų išvedė į tualetą ir davė įsakymą: "Otboj! " (miegot!).

Taip praėjo pirmoji diena Vilniaus valstybinio saugumo tardymo kalėjime. Pilna skausmo, netikėtumo ir pažinties su tarybine "ochranka".

Tik užmerkiau akis, kai vėl atsidarė durų langelis ir tyliai: "Na bukvu B" - nuo lovos pakėlė tas pats korpusinis. Liepė greitai apsirengti ir po trijų minučių lyg suokalbininkai tyliai minkštais kalėjimo koridoriaus kilimais slinkome palei numeriais išrikiuotas kamerų duris. Aš ėjau sudėjęs rankas už nugaros, o korpusinis lyg mergina įsikabinęs man už parankės žygiavo šalia.

- Kiek dabar valandų, pilieti viršininke?

- Tyliau! Dabar vienuolika, - ir liepė užsičiaupti.

Priėjus koridoriaus gale jau man žinomus vartus, liepė sustoti ir atsisukti į sieną. Atidavęs budinčiajam leidimą ir pastarajam atrakinus vartus, išėjome į laiptinę, o iš čia į trečiojo aukšto pirmąjį kabinetą. Erdvių patalpų kampe už rašomojo stalo sėdėjo jau mano pažistamas

"Lietuvos patrioto" Kauno skyriaus narys (neišduotas)

kapitonas Kiminas. Atsistojo, pasirašė leidimą ir, atleidęs korpusinį, padavė man ranką.

- Na, pramuštgalvi, išdykauji? - lyg su pašaipa, lyg rimtai kreipėsi į mane tardytojas.

Aš tylėjau panarinęs galvą, vaidindamas nusižengusį mokinuką ir spaudžiausi prie šalia durų prikaustytos kėdės, instinktyviai kažko laukdamas. Mano akys fiksavo parketą, stambų rašomąjį stalą, apkrautą popieriais, didžiulę rašalinę, stalinę lempą, grotuotą aukštą langą ir greta manęs stovinčią raudonmedžio pakabą.

- Ką, apkurtai? - tęsė tardytojas. - Ar tu kartais nemanai, kad čia kurortai ir viskas leista: pažeisti kalėjimo režimą, mušti prižiūrėtojus ir tylėti. Ne, to tai nebus! Neištrauksi ir iki teismo, gražuoli. Mes tave išmokysime kaip mylėti tėvynę. Spjaudysi krauju ir laižysi mano kojas. Taip! Tai mano paskutinis tau perspėjimas. Tu būsi toks meilutis, kad išpasakosi viską, kas buvo, ir ko aš noriu, kad būtų. Tu gražiuoju išvardinsi man visas antitarybines organizacijas, kurias tu sukūrei ir kurias žinai. Papasakosi, kas mums žinoma ir ko mes dar nežinome, esame įsitikinę, kad tu apie jas turi žinių. Tylėsi ar kalbėsi, tau vis vien kriška, bet do kriški reikia pragyventi, o čia ir sunkiausia.

Aš tylėjau ir klausiausi jo gąsdinančio monologo, negalvodamas apie nieką, tik sekdamas jo mintį.

Tardytojas nutilo, pastovėjo šalia manęs minutėlę ir, nuėjęs į savo vietą, žnektelėjo į kėdę.

- Tai ką, pradėsime? - lėtai pratarė tardytojas.

Mudviejų akys susikirto. Jo kažkaip keistai žibančios katino akys mėgavosi peliuko bejėgiškumu. Mano - pasiryžimu išgerti kančių taurę, nenusižengiant žmogaus orumui. Visu savo kūnu ir dvasia jaučiau artėjančias grumtynes, kurios nieko gero nežadėjo: aš susitaikiau su belaisvio likimu, bet buvau pilnas dvasinių jėgų nepalūžti, neišduoti savo Tėvynės ir bendraminčių. "Dieve, stiprink mano pasiryžimą, suteik jėgų mano kūnui, pripildyk ryžto mano dvasią. Geriau atsiųsk man mirtį, negu gėdą ".

Lyg atspėdamas mano mintis, tardytojas ištraukė iš rašomojo stalo vieną po kito 5 storus tomus bylų ir, sudėjęs ant stalo paeiliui, pabraukė per jas ranka, sakydamas:

- Matai, vaikine, kiek daug pasidarbavai. Kiek reikėjo valstybei prigaminti popieriaus, darbo, kad įrodytų jūsų nusikaltimus. O kiek čia naktų bemiegių! Na, darbas eina į galą, betrūksta tik tavųjų parodymų ir pusmetinė disertacija bus baigta. Gaila bus atsisveikinti ir su byla, ir su jumis. Tokia jau tardytojo dalia: padėti nusikaltėliams atlikti išpažintį. Et, ką aš čia kalbu, nusibodot jūs man. Aš gi tau sakiau, kad tu atvykai na razbor šapok, taigi dėstyk savo nusikaltimų odisėją.

Aš tylėjau ir ne todėl, kad nutariau nieko nekalbėti, aš jau žinojau iš Lukiškio kalėjimo apie draugų ir savo padėtį, bet kažkodėl negalėjau ištarti žodžio, stigo tam fizinių jėgų.

Tardytojas pakilo nuo stalo, grėsmingai pasitempė, nusižiovavo ir lėtai slinko prie manęs. Aš jaučiau artėjantį smurtą, jaučiau instinktą priešintis, bet nežinau iki šios dienos, kodėl aš nepasipriešinau. Tardytojas atvožė ranką atgal ir visu smarkumu kirto man į sprandą. Sužaibavo akyse ir aš nulėkiau į kampą. Lėtai atsikėliau ir vėl smūgis į paširdžius, aš vėl trenkiausi į sieną ir vėl ant žemės. Bandau keltis ir vėl smūgis į sprandą. Turbūt, kad aš be sąmonės, nes galva šlapia ir korpusinis su tardytoju kažką greta manęs kalba. Sodina abudu mane ant kėdės juokaudami:

- Čia dar tiktai žiedeliai, bus dar ir uogelės.

Tai tarę abudu išėjo iš kabineto. Aš sėdžiu vienas, galvoje ūžia, lyg kažkur skauda, bet man visvien, lyg būtų mušę ne mane, o ką nors kitą.

Laikas bėgo, man buvo visvien, apatija užvaldė mane. Po valandėlės vėl atsidarė durys ir linksmas tardytojas lyg niekur nieko vaišino mane saldainiais. Aš atsisakiau, jis per prievartą įkišo man į burną. Aš išspjoviau.

- Na, ir durnas, - tepasakė ir atsisėdęs ėmė skaityti laikraščius.

Aš sėdėjau ir laukiau. Tardytojas nesakė daugiau nė žodžio, tik skaitė ir skaitė laikraščius. Pagaliau atsikėlė nuo stalo, porą kartų perėjo per kabinetą, atidžiai peržvelgė mane nuo galvos iki kojų ir, paspaudęs prie stalo mygtuką ir taręs "viso gero", išėjo. Tuoj pat atsiradęs prižiūrėtojas išvedė mane į kamerą. Kameroje nusirengiau ir puoliau į lovą, bet po 10-20 minučių vėl atsidarė langelis duryse ir tylus prižiūrėtojo balsas paskelbė: "Podjom!".

Kaune. Aš kambaryje, kuriame 1951-1952 metais vykdavo "Lietuvos patrioto" Kauno skyriaus pogrindiniai susirinkimai

Po rytinių procedūrų, kaip ir kituose kalėjimuose - pasivaikščiojimas. Atvedė mane į didelį, aukštą lentinį gardą viename iš ministerijos kiemų ir, palikę vieną, užrakino. Prižiūrėtojo nesimatė, bet aplink tušti langai stebėjo tave. Įdomu, kuris langas tave seka? Pusės valandos gaivaus oro užteko pradrungti ir užteko grafitu ant sienos užrašyti "Edva - tankistas 19". Grįžęs į kamerą, dėl visa ko paslėpiau grafitą, jeigu aptiktų mano užrašą. Ir nuojauta neapvylė. Po pietų įšoko 3 prižiūrėtojai, keikdamiesi trijų aukštų matais iškratė iki nuogumo mano personą ir, nieko neradę, nutempė mane pas kalėjimo viršininką.

- Na, ką, tankiste, pradėjai sienas teplioti, - pirmą kartą Lietuvoje išgirdau iš administracijos lietuvišką žodį.

- Kokias sienas? - nudaviau nustebusį.

- Nekvailiok! Atiduok pieštuką, nieko nebus, o jei ne, į karcerį dešimčiai parų. Neklaužada! Nacionalistų pauodegys! Mat tebia peremat, sukin ty syn.

- Aš neturiu pieštuko ir sienų netepliojau ir prašau jūsų nesikeikti ir neįžeidinėti, nes aš dar nenuteistas. Teises žinau, duokit man popieriaus ir kotelį, aš parašysiu skundą priežiūros prokurorui.

- Ach, ty svolač! Štai tau pieštukas, štai tau popierius! - iš vienos ir antros pusės plaštaka apskaldė man antausius.

- Į karcerį! - ir išgrūdo niuksėdamas per nugarą į koridorių. Prižiūrėtojas paklausė į kurį, bet viršininkas, matyt, apsigalvojo ir burbtelėjo:

- Į kamerą!

Ir vėl aš kameroje, širdyje linksmas pigiai atsipirkęs, bjaurus ančiukas, bet išvadas padaręs: "Apsiramink, nejuokauk su "didžiūnais" šio svieto".

Po komandos miegot: "na bukvu "B", ir vėl aš trečiame aukšte.

- Kalbėsi?

- Kalbėsiu.

- Pasakok.

Pasakojau, ką girdėjau Lukiškio kalėjime iš Krikščiūno, pasakojau pridėdamas aplinkybes apie orą, apie metų laikus ir kt., kad tik mano pasakojimas būtų ilgesnis ir nieko neprasižiočiau, nes nežinojau, kaip viskas yra iš tikrųjų, bijojau ką nors pasakyti nereikalingo.

- O, vaikine, pasirodo, tu grūmeisi su tarybų valdžia vienas ir ne tik kovojai, bet tu jai padėjai tvirtėti. Reikėtų tau Lenino ordiną! Nu i podlec že ty! - Priėjo prie manęs ir vėl į sprandą kaip vakar ta pačia maniera, tik šį kartą smūgis nebuvo stiprus ir aš išsilaikiau kėdėje. Norėjo dar kartą tvoti, bet aš pašokau, sugriebiau už rankos ir mes pradėjome tąsytis. Pagaliau keikdamasis pasodino mane į kėdę ir, maurodamas "supūdysiu", išlėkė iš kabineto.

Kas man beliko daryti? Sėdėjau ir drebėdamas laukiau tolimesnių įvykių.

Grįžęs tardytojas linksmai pasiūlė saldainį ir, man pakračius galvą,

pasakė “durak” ir vėl ėmė skaityti laikraščius iki ryto. Vėliau mygtukas prižiūrėtojui. “Iki pasimatymo”. Kamera. Krentu į lovą ir komanda “Kelk į tualetą”.

Sapnuodamas prausiuosi, valgau pusryčius ir tik pasivaikščiojimo kieme metu pradedu blaiviai galvoti: “Ką daryti? Kaip elgtis? Ar galiu ką nors iš viso galvoti apie ateitį? ”

Diena prabėgo be ypatingesnių įvykių. Gal tardytojas pasigailėjo, gal pasivėlavo, o gal ir pats pavargo. Davė po “otboj“ porą valandų numigti ir apie 24 val. vėl “na bukvu”B” ir vėl ten pat.

- Kalbėsi?
- Kalbėsiu.
- Pasakok.
- Nežinau ką. Klauskite.

Tardytojas uždavinėjo įmantrius klausimus. Aš stengiausi žaibiškai apgalvojęs atsakyti, vis bijodamas ką nors prasitarti. Bandė jis iškvosti apie Stasį Milinską, organizacijos sekretorių, kuris, mano žiniomis, neareštuotas, o tardytojas stengėsi užuolankom sudaryti regimybę, kad jis yra čia pat rūsyje, ir apie daugelį kitų, lyg visi jie čia sėdėtų. Aš buvau “varomas į kampą“ nežinios ir mano dabartinės padėties.

Paminėti tardytojo duomenys vertė pertvarkyti gynybą, o tam laiko visai nebeliko, nes “psichologinis kampas” buvo jau čia pat, kuriame kalinys praskysta ir palūžta. Aš, aišku, neturėjau patirties, bet tiesiog suvokiau, kad jau pats laikas sumaišyti tardytojo pinkles ir gauti gurkšnį psichinės jėgos, kad neįkrisčiau į išdavystės bedugnę. Jeigu pasakysi “A”, reikės pasakyti ir “Ž”.

Taigi beliko kažkuo “užvesti” tardytoją, supykinti, gauti “užtarnautą” per sprandą ir atšokus pertvarkyti gynybą, net ir fizinių skausmų sąskaita.

Galva svaigo. Kuo išprovokuoti? Ką sugalvoti? O minties vis nebuvo. Pagaliau neatsimenu kodėl, bet jis užklausė apie Ukmergės buvusį vykdomojo komiteto pirmininką žydą Sinkę. Aš pasakiau, kad gerai prisimenu ir kad jis buvo geras niekšas, nes neteisėtai norėjo apkaltinti mano tėvus. Tardytojas jį gynė, liaupsino jo žygdarbius. Aš

priminiau, žinodamas, jog tardytojas žydas, kad jie drąsūs tik tada, kada susidorojo 1941 metais su beginkliais vyrais ir moterimis Rainių miškelyje, Katynės miške ir saugumo organuose. Kad nepriklausomoje Lietuvoje jie buvo lygūs tarp lygių, kad per vokiečių okupaciją mes juos maitinome ir net gyvybe rizikavome, gelbėdami nuo sušaudymo. O jie atsilygindami penktadalį Lietuvos į Sibirą išvežė.

Bet blogis nelieka be atpildo. Stalino politika nepastovi. Iš Birobidžano gal ir nekaltus žydus susodino po 25 metus. Kažkas su Stalinu šia prasme ne viskas gerai ir ar nepasielgs jis kaip Hitleris. Ir tie žydai, su kuriais teko susidurti persiuntimo punktuose, sakė: "Mes sutvėrėme tarybų valdžią, mes ir sunaikinsime ją". Gal tardytojas, būdamas žydas, tyčiomis kankinate tokius kaip aš, kad žmonės neapkęstų tironijos.

Tardytojas pabalo, aš jaučiau dvasios polėkį ir pergalę. Ir ne todėl, kad neįvarė manęs į "kampą", bet kad ujamas ir mušamas pataikiau jam į skaudančią vietą, išdrįsdamas parodyti jų varganą "viršžmogiškumą".

Taigi tardytojas pabalo, pašoko, palakstė po kabinetą, bet manęs nemušė. Aš laukiau smūgių, rinkausi į kurią vietą kristi, vėliau pradėjau galvoti kaip atsimušti. Bet jis manęs nelietė, tik lakstė po kabinetą ir kažką panosėje burbuliavo.

-Posledniaja svolač! - tarė ir išbėgo iš kabineto.

Grįžo po dešimties minučių linksmas. (Kaip vėliau sužinojau Vorkutoje iš kitų jo tardomųjų, jis buvo narkomanas). Laikraščių nebeskaitė. Pasakė, kad su manimi beviltiška kalbėtis ir kad manimi užsiims spectardymas.

Sugrąžintas į kamerą buvau apie 4 valandą. Pamiegojau iki kėlimo ir po visų procedūrų buvau išvestas jau dienos metu į tardymą.

Apie nieką neklausinėjo, bet paėmęs bylos tomą po tomo sklaidė juostelėmis paženklintus puslapius ir lyg sau, lyg man garsiai skaitė protokolų ištraukas. Tai buvo mano draugų parodymai ir kiti įkalčių patvirtinimai: atsišaukimai, nuotraukos, pažymos.

Dvi dienas niekas netrikdė vienutės tylos, tik reikėjo griežtai laikytis "Pravilose" numatytos dienotvarkės, kurią stropiai vykdė požeminio kalėjimo administracija.

Trečią dieną po rytinių procedūrų iškvietė pas tardytoją. Pasikeitus keliais mandagumo žodžiais Kiminas pradėjo dvikovą.

-Edvardai, turėdamas gerą atmintį, papasakok tardymui, kaip tu mokeisi Kaune 1951 - 1952 metais. Kuris iš banditų vadų: Plienas ar Spartakas tave pasiuntė į Kauną mokytis? Kaip sukūrei ten pogrindinę organizaciją "Tėvynė", kaip įtraukei į nusikalstamą veiklą savo bendrakursius Stumbrį, Venckų, Navicką, Valadką ir kitus. Šiuos prisiminimus išdėstysi juodu ant balto kameroje. A, neužmiršk apie dešimtis tūkstančių rublių, vaistų, mašinėlių. Kaip perduodavai, per kokius ryšininkus. Be to, išdėstyk apie bylą, iš kurios aš tau perskaičiau tavo sėbrų parodymus ir nusikaltimo faktus. Kartoju, dėl bylos viskas aišku, perskaitydamas parodymus, tau palengvinau, kad tu neapsimeluotum, be to, jeigu ir nuslėpsi, ko dar nėra užrašyta jūsų byloje, tai ir gerai: nereikės man gaišti veltui laiko, nes darbo daug - pilnas kalėjimas laukiančiųjų savo eilės. Vis vien 25 metais aprūpintas, o dėl daugiau - čia jau nuo tavęs priklauso: nuo tavo nuoširdumo, nuo to, ko aš tavęs prašau, t. y. nuo Kauno bylos ir, aišku, nuo manęs - tardytojo, tavo pribuvėjos. O, kaip šlykštu! Koks tu kvailelis, - tai sakydamas priėjo prie manęs, pastukseno į mano kirptą galvą pirštu ir matydamas, kad aš nusižeminęs klausau, tęsė toliau.

- Matai, tavo tėvas darbininkas, darbininkų klasės atstovas, visą gyvenimą dirbo, kad tave išmokytų, išaugintų tokį drimbą ir niekadėją, kuris susidėjo su nacionalistais ir žiauriausiais banditais, kurie mūsų vadą ir tėvą, pasaulinės revoliucijos korifėjų Staliną mėšlu vadino.

Tardytojas nusigandęs savo žodžių bailiai pažvelgė į duris. Tuo tarpu durys atsidarė ir tarpduryje pasirodė papulkininkis. Tardytojas pašoko nuo kėdės ir riktelėjo man "stok", o pats raportavo:

- Drg. tardymo skyriaus viršininke, atlieku tardymą ir auklėjamąjį darbą su nusikalstamos nacionalistinės grupės "vožakom" Burokasom Edvardasom Vladovičiom.

- Laisvai! - ir lyg tai man, lyg tai tardytojui, - Girdėjau apie šiuos niekadėjus. Gaila, reikėjo, kad tėvai beržinės košės anksčiau būtų davę, dabar nereikėtų drebulinio kuolo statyti. Ir iš kur pas šiuos Lietu-

vos fašistus tiek energijos ir beprotystės, juk ją panaudojus, jau galėtume gyventi komunizme. Ant kelių paklupdėme galingiausią valstybę pasaulyje Vokietiją, to susilaukė Japonija, senutė Europa virpa, o jūsų "išvaduotoja" Amerika į kelnes deda. Ko šitie varnalėšos tikisi - tai jau nežinau. Tokią Lietuvėlę kaip utėlę galima sutraiškyti nagu.

Po tokio tėvynės įžeidimo bandžiau kažką tai protestuoti.

- Tylėt, - riktelėjo tardymo šefas ir paistė nesąmones toliau. Prisikalbėjęs iki valios kreipėsi į mane.

- Snargly! Papasakok drg. kapitonui viską, ką tik žinai, neužmiršk Stasio Milinsko, Algirdo Usonio ir dar keleto pienburnių, gal mes ir pasigailėsime tavo jaunystės, "a vedj skolko devušek chorošych, a trachat nekamu", - ir užbaigė, - žiūrėk, Eduard Vladovič, tavo trapi gyvybė tardytojo Kimino rankose. Kak ty nam, tak my vam, - apsisuko ir išėjo. Tardytojas žnektelėjo į kėdę, iškvietė prižiūrėtoją ir taręs: "Nepamiršk ką sakiau, lauksiu rytoj vakare", - išėjo.

Grįžau, pasidėjau popierius ant stalo ir pradėjau vaikščioti po kamerą. Nejaugi Stasys Milinskas, organizacijos sekretorius, areštuotas? Jis žinojo tai, ko negalėjo žinoti kitas narys. Kai ką jis žinojo ir apie Kauną. Kiek galima tikėti pasakojimu, išgirstu Lukiškių kalėjime iš Stasio Krikščiūno lūpų? Kad Stasys Milinskas neareštuotas? Apie A. Usonį nieko nepasakojo. Tas pats ir apie Kauną. Ką visa tai galėtų reikšti? Kažką tardytojas Kiminas apčiuopiamo turi. Ką, iš kur ir kiek?

Visą dieną pravaikščiojau po kamerą apgalvodamas įvairiausius variantus, tačiau atsakymo negavau ir prie rašymo nesėdau, ir ne todėl, kad neturėjau ką rašyti ar dar kartą užsitraukti tardymo nemalonę, o todėl, kad kalinių patirtis, įgyta persiuntimo etapuose, tvirtino: nieko nerašyk pats, atsakinėk trumpai "taip, ne, nežinau, neatsimenu". Susitaikęs su mintimi, kad toliau geriau nebus, laukiau tardymo ir ruošiausi gynybai.

Po komandos "Miegot! ", nepraėjus pusvalandžiui, liepė atsikelti. Tuo tarpu koridoriuje pasigirdo šlamesys, stumdymasis ir šauksmas: "Broliai, mane veža šaudyt! Mirštu už Lietuvą! Aš Zigmas... kaimo...

Dzūkij... ” Duslus smūgis ir “O, Jėz... ” Palei kameros duris nušlamėjo minkštais koridoriaus kilimais. Netoliese kažkas pradėjo garsiai belsti į duris. Nutildė. Buvau norėjęs daužyti duris ir aš, bet kažkokia atsiradusi baimė sustingdė rankas ir pakilę kumščiai lėtai prilipo ant geležimi kaustytų durų. Sugirgždėjo durų spynoje raktas ir prižiūrėtojas, nutvėręs mano dūšią, nugarbino pas tardytoją.

- Labas, o kur popieriai? - matydamas tuščias rankas, užklausė tardytojas.

- Nėra. Kas surašyta byloje, jūs žinote. Kas dėl Usonio, aš negaliu patvirtinti, nes tuo metu mokiausi Kaune. Man pirmininkaujant Ukmergėje, Usonis organizacijos nariu nebuvo. Kaune jokios organizacijos nekūriau. Praeitą dieną paminėti asmenys mano bendrakursiai ir kad jie kur nors būtų dalyvavę - nežinau. Į Kauną manęs niekas nesiuntė. Nei Plieno, nei kitų partizanų...

- Banditų...

- Jokių pinigų, mašinėlių ar vaistų niekam nedalinau, nes neturėjau. Jei kas neaišku, klauskite.

- Ach tu šitaip! Į karcerį!

Šį kartą karceris buvo didesnis. Grindys cementinės, langelio nebuvo. Du prižiūrėtojai nurengė mane visai nuogai ir, nieko nesakę, išėjo. Nors karceris nebuvo šaltas, bet drėgnos cementinės grindys vertė žingsniuoti pirmyn ir atgal. Per keletą valandų nukeliavęs ne vieną kilometrą nusiplūkiau ir bandžiau pasikišęs rankas po užpakaliu atsisėsti, bet rankos tirpo, o nuovargis traukė į miegą. Stuktelėjo į duris, aš pašokau, ir vėl žygis į nežinomybę.

Po pusvalandžio išgirdau už durų kažkokį šlamesį ir staiga atvertose duryse pasirodė keli prižiūrėtojai ir kapitonas. Jis paklausė mano pavardės ir, davęs komandą “Vziatj”, apsisuko ir kažkur dingo. Prižiūrėtojai užmetė man ant galvos vaistais dvokiantį maišą ir kažkur netoliese nugarbinę įstūmė į patalpą. Nors išsigandęs, bet jausdamas oro stygių, nutraukiau nuo galvos maišą ir numečiau jį ant žemės. Patalpa - erdvi kamera, be langų, bet švietė dvi neapsaugotos lempos. Kampe stovėjo stalas, kelios kėdės. Prie manęs medicininė kušetė, aptempta

juodu dermantinu. Be dviejų prižiūrėtojų buvo tas pats kapitonas ir du vyriškiai baltais chalatais, turbūt gydytojai.

Kapitonas mostelėjo prižiūrėtojams ir tie, pačiupę gulėjusį ant cementinių grindų brezentą, pradėjo jį mauti ant manęs. Aš nesipriešinau, baimė buvo sukausčiusi. Įkišę rankas į brezente padarytus maišus, kurių galuose maskatavo virvės, parvertė mane ant kušetės. Aš gulėjau nejudėdamas ir viską stebėjau lyg tai būčiau pašalietis ar dalyvavęs kino seanse. Buvo baisu, bet ne man, o tam, kuris gulėjo ant kušetės. Anksčiau buvau girdėjęs, kaip kankina čekistai savo aukas, bet tos vizijos buvo tolimos ir miglotos. Dabar visa tai buvo čia pat ir pagrindinis veikėjas buvau aš. Bet svarstyti šios būklės nesugebėjau: baimė ir nežinia kaustė mano kūną. Mano baimės apsėstos akys sekė dviejų chalatuotų vyriškių judesius, ant stalo gulėjusius švirkštus ir dar kažkokius medicinos ar čekistų naudojamus įrankius.

Staiga minties blyksnis nudilgino vaizduotę, kad tais įrankiais išlups kažkodėl akis ir vėliau elektros srove užmuš mane. Bet kažkas viduje nuramino: kam viso to jiems reikia ir kokia iš to čekistams nauda?

- Nu čto, načniom? - lyg klausdamas, lyg įsakydamas prabilo kapitonas.

Aš nejudėjau, gulėjau bejėgis, susuktas į brezentą ir lyg šunytis bailiom akim maldavau nedaryti to, ko aš pats nežinojau, to baisaus, fantastiškai baisaus.

Prižiūrėtojas iš čiaupo pripylė vandens į kibirą ir visą išliejo ant manęs. Tik dabar sugrįžau į dabartį ir savisaugos jausmas pažadino gintis, kovoti bergždžią kovą, mūšį su vėjo malūnais.

Prižiūrėtojai nuvertė mane nuo kušetės, paguldė ant pilvo ir pripuolę likusieji čiupo už sukryžiuotų virvių. Nežinau kas, bet vienas iš jų prispaudė keliu galvą prie žemės. Po minutės dar šliūkštelėjo kibirą vandens ir brezentas traukdamasis pradėjo spausti kūną. Instinktyviai bandžiau išsiplėšti, bet pastangos buvo veltui. Pradėjo matyt traukti virves ir mane riesti per nugarą į kamuolį. Dvigubas skausmas nuo brezento aptempimo ir rietimo virvėmis išsekino jėgas, aš atleidau raumenis ir aštrus skausmas nugaroje atėmė sąmonę.

Nežinau, kiek tai tęsėsi, bet pajutau, kad mane kažkur tai velka ir nutraukinėja tą prakeiktą apvalkalą. Atsiradusi baltu chalatu moteris leidžia kažkokius vaistus. Nejaučiu skausmo, tik labai noriu miego. Po kamerą šlitinėja kažkokie vyrai, moterys. Vėliau pasilenkia motina, broliai, draugai, tardytojas Kiminas, kalėjimo viršininkas Petrauskas, mano mylima mergina... Turbūt sapnas ar haliucinacija, bet tą vaizdą matau ir dabar.

- Na, kaip jautiesi, vaikine? - su švirkštu rankoje užklausia gydytoja. Aš tylėjau, man kažkodėl viskas buvo tas pats: abejingumas sau ir aplinkai, kur aš guliu ir ant ko. Po kelių minučių įėjo vilkintis lietuviška uniforma karininkas, nuostabiai mandagus ir malonaus veido, kiti išėjo.

- Klausyk, Eduardai, ar visa tai reikalinga? Ar reikalinga dar viena beviltiška auka? Ar Lietuvai netrūksta tokių patriotų kaip tu ir tavo užsispyrimas tik padidins bereikalingų aukų skaičių, o Lietuvai ateityje tokių žmonių labai prireiks. Tau nuostabu, kaip aš čia pakliuvau? Aš kovoje paimtas Lietuvos partizanas ir žinau, kad aktyvi kova šiuo metu yra pralošta. Mus pasaulis apgavo ir paliko vienus prieš šių žvėrių galybę. Tegu jie būna visi prakeikti nuo prezidento iki radijo diktoriaus, visi, žadinę viltį ir dalinę pažadus. Dabar mūsų tikslas pasyvi kova ir ateinančios kartos, gal ir tu. Auka turi būti prasminga. Kas iš to, jeigu tu žūsi šiuose požemiuose? Jeigu yra reikalas, reikia ir žūti, bet ne taip kvailai, ne dėl užsispyrimo. Mano dainelė sudainuota. Tau nesvarbu, kas aš, bet man gaila tokių vaikų kaip tu.

- Provokatorius! Eik šalin, Judai!

Prie mūsų jau stovėjo tas pats kapitonas - budelis su popieriumi rankose ir siūlė man skaityti. Dėl visa ko permečiau akimis. Jame buvo pažymėjimas, kuris liudijo, kad Burokas Eduardas Vladislovovičius gimęs, gyvenęs Ukmergėje, laikomas Vilniaus tardymo kalėjime mirė nuo plaučių uždegimo tokiais tai metais, mėnesį ir dieną. Pasirašė gydytojai ekspertai.

- Tai ką, manęs jau nėra gyvųjų tarpe ir aš esu pragare, o čia - Judas ir Liucipierius, - su ironija balse užklausiau jųdviejų.

- Būk protingas, - ištarė tariamas partizanas.

- Ar pakartot iš naujo? - pasiteiravo kapitonas ir parodė į mirties pažymėjimą.

Galva svaigo prisiminus egzekuciją, iš nosies vėl pradėjo tekėti kraujas. Kapitonas numetė merlės gabalą.

- Atsigulk aukštelninkas, - patarė kažkuris iš jų.

Ką daryti? Aš dar toks jaunas, nematęs gyvenimo, tik vargą, kančias, kalėjimą ir visa tai kas buvo pokariu. Maisto ir apsirengimo nepriteklių. O, kaip norisi gyventi, gyventi! O jeigu ir mirti, tai gal tikrai atsistojus, bėgant iš kalėjimo ar kovoje už laisvę. O gal kuo ir teisus šis provokatorius? Juk duodamas parodymus, apie kuriuos žinau, ką parodė mano bendrabyliai ir kas yra žinoma čekistams, aš ne tik išsisuksiu nuo kankinimų, bet ir supainiosiu tardymą apie Kauno organizaciją ir kitus žmones. Parduoti ir išduoti - to niekada nebus! Ir todėl aš savo užsispyrimu nekalbėti su tardytoju viską baigiu, sau duodu priesaiką: kur bebūsiu, kur begyvensiu ir ką bedarysiu - visur kovoti ir kviesti kitus į kovą, kol Lietuva bus okupuota ir neturės Nepriklausomybės. Nuo šio momento aš artistas priešui ir kovotojas už laisvę Lietuvai. Ką aš bedarysiu, gal ir klysiu, bet net klaidą aukosiu Tėvynei. Kažkur buvau skaitęs, kad "tikslas pateisina priemones", - yra negeras. Bet nuo šios dienos bus mano devizas su priedu: "Lietuvos Nepriklausomybei visos priemonės yra geros". Taigi gyvybę reikia parduoti kuo brangiau - aš būsiu panašus į kamikadzę.

- Gerai, aš noriu gyventi, aš pasiduodu, aš duosiu parodymus tardytojui.

Tai buvo pirmieji jau ne mėgėjo artisto, o profesionalo žodžiai, užgrūdinti fizinio skausmo, baimės ir dvasinio ryžto bei valios kovai, kovai žūtbūtinei su nuožmiu priešu, jeigu reikės ir jo paties metodais. Bet apie tai vėliau.

- Nu vot, molodec! Ei, jūs ten, nuveskite vaikiną į kamerą, tegu pailsi. Duokite valgyti ir jeigu reikės iškvieskite gydytoją.

- Ačiū.

Du prižiūrėtojai nuvedė už parankių į kamerą. Skausmą jaučiau kirkšnyse, nugaroje ir per juosmenį. Jaučiausi kaip sudaužytas, bet

dvasioje pasijutau milžinu. Aš pasiaukojau Dievui ir Tėvynei, taigi ar jie leis man pražūti? O žmogus ir vienas daug gali, jeigu Dievas globoja ir laimina jo kelią.

Dvi dienas guliu ir kaip žmonės sako, spjaudau į lubas: maitina neblogai, tiesa, valdiškai, bet gyventi galima. Į tardymus neveda, miegoti nedraudžia. Kūną tebeskauda. Skausmai mane dar persekios iki 1954 metų Vorkutos lageriuose, bet kentėti galima. Taigi nors ir teismo dar nėra, bet planų milijonai, tik labai pasiilgau žmonių, nes visi šie uniformuotieji ne žmonės, o baisūs sutvėrimai.

Trečia diena. Pamaniau, kad mane jau visai pamiršo, bet korpusinis liepė susirinkti daiktus ir perkėlė į gretimą kamerą. Ta kamera vadinosi Nr. 18. Tai tokia pat panaši kamera, tik čia dvi lovos. Ant vienos dešinėje pusėje sėdėjo aukštas vyriškis. Man įėjus jis atsistojo ir prisistatė.

- Aš buvęs partizanas, vardu "Sakalas"(jeigu nesumaišiau) - Vytau-

Brolis Jonas ir P.Pociūnas, mūsų ryšininkas su partizanais

tas Abukauskas. Mes pagal bylą esame keturiese: mano pusbrolis Abukauskas, Zavadskas - Paukštelis ir "Žaibas" (pavardės nebeatsimenu). Legalizavomės 1952 metais. Žadėjo mums atleisti, bet apgavo. Kelis mėnesius pabuvę laisvėje buvome areštuoti. Man ir dar vienam tikriausiai duos po 25, o vadams - pusbroliui ir Zavadskui turbūt mirties bausmė. Taip sakė tardytojas.

Prisistačiau ir aš. Pasakiau, kad sėdėjau gretimoje kameroje - vienutėje. Mūsų dešimt. Byla kitų mano bendrabylių jau užbaigta, bet štai atvežė mane, tai žada prijungti prie jų. Žiedelius ir uogeles jau patyriau, dabar turbūt vėl tęs tardymą iš naujo.

Tokia buvo pažintis su pirmuoju "ministerijoje" sutiktu buvusiu partizanu. Geras buvo vyras. Greitai su juo suradom bendrą kalbą. Aš aiškinau jam įgytus mokslus etapuose, o jis man - apie saugumo ministerijos papročius, prižiūrėtojus, tardytojus ir gandus, jeigu taip būtų galima pavadinti, nes sužinoti, kas darosi gretimoje kameroje su mūsų praktika buvo neįmanoma. Tiesa, iš 17-tos kameros kažkas bandė per sieną belsti Morzės abėcėle, bet šito mokslo jis visai nežinojo, o aš buvau visai mažai įgudęs. Bet šis beldimas į sieną iškart buvo išaiškintas ir beldęs žmogus turbūt nubaustas, nes mes irgi buvome apklausti. Aišku, mes negirdėjome, kad belstų.

Jau tą pačią dieną Kiminas malonėjo mane pasiimti iš kameros ir šypsodamasis (aišku, nekalbėdamas koridoriuose) nusivedė į savo kabinetą trečiame aukšte.

- Na, Eduardai, kalbėsime ar rašysime?

- Kalbėsime.

- Tai kaip su Kauno bendrakursiais? Kokia organizacija ir kas jie tokie?

- Aš gi jums sakiau, kad nežinau.

- Ir vėl nori spectardymo?

- Ne, bet aš tikrai nežinau. Pilieti tardytojau, aš nežinau, kam jums mano kančių reikia, juk aš ką žinau, papasakojau, ką užmiršau, jūs priminkite. Tardymui bus gerai, man gerai ir jums neblogai. Jums nebus nemalonumų su manim, man su tardymu. Jūs gi puikiai jau pažįstate

mane ir nejaugi prisiimsite mano gyvybę sau ant sąžinės. Jeigu po mano parodymų kitas tardytojas perimtų bylą, aš duosiu tik tokius parodymus.

Atsikėlė Kiminas, ilgai vaikščiojo po kabinetą, galvojo ir po to tarė:

- Gerai, tu, pasirodo, nuovokus vaikinas. Aš noriu greičiau užbaigti bylą, nes visi terminai jau išseko. Jei ką nors ir nuslėpsi, tarybų valdžia nesugrius. Tegu būna ant tavo sąžinės. Bet kur bus neaišku, aš tau duosiu akistatą. Dabar ateik čia prie stalo ir pradėkime susipažinti su byla. Kas dėl Kauno, tai manęs užklausė operatyvinis skyrius, nes kažkas prifantazavo. Aš irgi nelabai tikiu, kad per tokį trumpą laiką tu ten besimokydamas galėjai sukurti tokią 20 - 24 asmenų organizaciją ir Marilando gatvėje ruošti susirinkimus. Tu pats buvai šefas, o vadovu buvai paskyręs Venskų, kuris pogrindžio susirinkimuose dalyvaudavo su kauke. Ar tu tiki?

"Lietuvos patrioto" pirmininko pavaduotojas, o nuo 1951 m. - pirmininkas Z.Vašatkevičius

- Ką jūs, pilieti tardytojau? Nesąmonės. Aš pažinojau Venskų, mes draugavome, bet nei jis, nei aš tokioje organizacijoje nebuvome, - su šypsena atsakiau kaip senam draugui tardytojui, o per kūną perbėgo šiurpuliai - kas išdavė?

- Na, jeigu nebuvo, tai nebuvo. Sakyk, ar tu pažįsti Alfą Petrašiūną nuo Gelvonų, Pusilgiškių kaimo? Jūs su Algimantu Bėriu užverbavote šį vaikėzą ir duodavote išplatinti lapelius, pasirašytus "Keršytojai už Tėvynę", o vėliau "Kovotojai už Lietuvos laisvę". Ar čia ta pati organizacija ar kita?

- Aš žinau šį kaimą, bet neprisimenu tokio žmogaus ir neprisimenu, kad būčiau ten platinęs lapelius, nes aš platinau visur, kur pakliuvo.

- Gal bus geriau mums peržiūrėti bylą dviese?

Apie tris valandas aš verčiau lapą po lapo. Kur neaišku, klausiau, jis aiškino. Klausė ir jis. Kas buvo man aišku, kad žino, prisipažindavau, kur nebuvau tikras, sakydavau, kad neprisimenu. Tardytojas smarkiai nesipuolė, o aš vaidinau savo vaidmenį ir smarkiai nesigyniau, tačiau visuomet neprarasdavau įsitikinimo, kad prieš mane priešo darbuotojas ir kad aš turiu laimėti dvikovą.

- Dabar eik pavalgyti ir po pietų turėsime kelias akistatas.

Aš apsimečiau, kad man vis tiek, bet viduje pradėjo graužti netikrumo kirminas: kas, jeigu Kaunas, kas, jeigu dar kokie įrodymai ar net yra įkliuvę kiti mūsų organizacijos nariai. Bet antras vidinis balsas nuramino. Na, ir kas? Išaiškins, kad aš meluoju ir slepiu? Tai juk aš tam ir esu tardomas. Į laisvę neišleis, medalio ar premijos neskirs ir sušaudyti be teismo nesušaudys, o pagrindo kankinimams pasistengsiu nesudaryti.

Tik spėjau pavalgyti ir persimesti vienu kitu žodžiu su bendrakamerniku, kai vėl buvau iškviestas į tardymą. Kabinete jau radau Alfonsą Petrašiūną. Tardytojas perspėjo, kad mes nekalbėtume nė žodžio ir nesirodytume kitais ženklais, bet pasisveikinti leido. Pirmiausiai pradėjo apklausą nuo Petrašiūno.

- Kaip susipažinote su kaltinamuoju Edvardu Buroku? Kaip jis su savo pusbroliu Algirdu Bėriu tave užverbavo, kokias užduotis davė ir kaip per tave susisiekė su banditais?

Petrašiūnas papasakojo pažinties aplinkybes ir kai ką kitą. Paaiškino, kad aš jam daviau lapelių, bet jis neplatino, nes jo sesuo viską sudegino. Kas ten buvo parašyta, jis neskaitė ir negali pasakyti, ar tai buvo

antitarybiniai lapeliai. Verbuoti aš jo neverbavau, tai aišku ir su partizanais ryšio neturėjo, o be to, ir nežinojo, kur jie yra.

Kiminas pataisė, kad tai ne partizanai. Partizanais galėjo būti tik tarybiniai žmonės, o čia yra kalbama tik apie banditus. Pagąsdino Petrašiūną, kad ir jis bus pasodintas. Mano apklausa baigėsi tuo, kad aš prisiminiau, jog palikau kažkam tai lapelių, bet kam - nežinau, o Petrašiūno asmeniškai nepažinojau.

Alfą Petrašiūną išvedė, o į jo vietą atvedė pusseserę Gražiną. Pamačiusi mane, ji pradėjo verkti, norėjo kažką tai sakyti, gal ir pulti bučiuotis, bet mano žvilgsnis buvo toks paniekinantis, kad ji, kaip buvo pakėlusi rankas, taip ir atsisėdo į kėdę.

Tardytojas, įspėjęs apie akistatos įstatymus, pradėjo apklausą. Gražina šluostėsi ašaras ir vengė duoti parodymus, bet tardytojas jai padėjo, pagąsdindamas kalėjimu ir ji pasakojo, kad mano tėvai perduodavo vaistus "banditams". Kaip ji veždavo spausdinimo mašinėles ir ką tik žinojo apie mūsų pogrindinę veiklą. Kažką tai paistė, jog aš liepęs jai susipažinti su Ukmergės prokuroru ir ji išgavusi iš jo, kada bus vežami žmonės. Aš nepykau ant jos, tik gailėjausi, kad ji, tokia artima giminaitė, pardavė mano draugus ir vos nepasodino mano tėvų, nors pastarieji ją išaugino nuo pusmergės, kuomet jos motina buvo nuteista kalėti.

Aš daviau parodymus tardytojui, kad nors ir dalyvavau pogrindyje, bet tėvai nieko nežinojo. Jie į politiką nesikišo ir man tai nebūtų leidę.

- Žinau tokius nacionalistus, tik negaliu surasti įrodymų, kaip tavo tėvai per Ukmergės vienuolyno zakristijoną Rutkauską vaistus teikė banditų vadeivoms Spartakui ir Plienui, - kalbėjo tardytojas, - bet jei bus laiko, išsiaiškinsime ir tai.

Pogrindinės organizacijos "LIETUVOS PARTIOTAS" antspaudas

Iškviestas prižiūrėtojas išsivedė mane. Pusseserė Gražina, panarinusi galvą, sėdėjo kėdėje. Grįžęs į kamerą ir suvalgęs atšalusį valgį, persimečiau vienu kitu žodžiu su Vytautu ir pradėjau žygiuoti po ka-

merą. Negalėjau išsivaduoti iš minčių apie Gražiną, kurios persekiojo mane.

Prisiminiau tą momentą, kuomet enkavedistai ir stribai apsupo mūsų gatvę ir kratė namus ir kada be jokios baimės Gražina susikrovė į ratus spausdinimo mašinėles ir išvežė per sargybos postą ir paslėpė jas. Po kurio laiko ji buvo pritvirtinta veikloje prie Juozo Klastausko, kuriam buvo paskirtas žvalgybos darbas. Prisiminiau ir apie planus prasiskverbti į milicijos, saugumo ir prokuratūros organus, kuriuose turėjo dalyvauti ir Gražina. Nežinau, ar Juozas Klastauskas su Gražinos pagalba ar iš kitų šaltinių sužinojo apie rengiamą didelį žmonių trėmimą. Greitai buvo sukviestas pogrindžio pasitarimas ir kadangi laiko buvo likę tik kelios valandos, o perspėti reikiamus žmones nebuvo likę laiko, nutarta išgąsdinti okupantus, paskleidus gandus, kad partizanai puola Ukmergę. Tam tikslui buvo sudarytos keturios grupės pogrindžio narių, kurie turėjo nutraukti visus telefono ir telegrafo ryšius su miestu ir tuo pačiu patvirtinti gandus bei nugąsdinti valsčių ir apylinkių aktyvistus. Vienai iš šių grupių vadovavau aš. Mes su Stasiu Aukštuoliu - Daugirdu pasikvietėme mums pritariančius klasės draugus ir, nuvykę už Ukmergės link Kauno, nukapojome visus telefono ir telegrafo laidus. Link Kėdainių nupjovėme stulpą ir nutraukėme linijas. Kiti kažką panašaus padarė Panevėžio, Daugpilio, Molėtų ir Vilniaus kryptimis. Kuomet grįžome Į Ukmergę, kareiviai ir stribai jau kasė apkasus apie Ukmergę. Jau buvo gili naktis, kuomet mus sustabdė pora stribų ir paklausė, kur mes naktį valkiojamės. Vienas iš mūsų pažįstamų stribų, atrodo, kad pavarde Sarapinas, atpažinęs mus papasakojo, kad turimomis žiniomis šiąnakt 400 banditų puls Ukmergės miestą.

Aukštuolis grįžo namo, o aš, susiradęs Vytautą Turlą, kuriam buvo pavesti ryšiai su partizanais, pasiunčiau jį su sąrašais ir žinia apie mūsų sukeltą triukšmą. V. Turla, jeigu neklystu, padarė viską, kas jam buvo pasakyta ir tuo pačiu buvo išgelbėta daugelis nelaimingųjų, kurie turėjo atsidurti Sibiro platybėse.

Visa tai pakratęs mintyse, tapatinu Gražiną su tos neramios nakties

išgyvenimais. Kodėl gi ji tokia? Kodėl palūžo? Tokia likimo ironija?

Kitą dieną į akistatą stojo pusbrolis Algirdas Bėris. Jis patvirtino kai kuriuos parodymus, laikėsi oriai ir, pasitaikius momentui, pareiškė:

- Edvardai, atleisk, jie daug ką žinojo ir už tai mane prilupo. Bet aš jūsų neišdaviau, nes apie tai nieko nežinojau, išskyrus Petrašiūną...

Kiminas prišoko prie jo.

- Supūdysiu, mat perimat, - suriko jis ir norėjo trenkti Algiui, bet apsigalvojęs pasirašė leidimą ir tepasakęs "von! " Bėrį išvarė iš kabineto.

- Taip ir prašosi pas tave į rūsį. Asilas! Na, šiandien tiek! Į kamerą!

Po valandos aš vėl tardyme. Iškviestas Petras Puodžiūnas, mano ryšininkas su Balninkų partizanais. Jis parodė, kad mane nuvežęs į kaimą ir supažindinęs su pil. Grigu, kuris galėjo žinoti, kur surasti partizanus. Bet Puodžiūnas nežinąs, ar man kas su Grigu išėjo. Po viso to aš prisipažinau, kad tikrai buvau pas Grigą, bet jis pasakė, kad nežinąs jokių partizanų ir jeigu jie užeitų pas jį, tai jis pasakytų, kad kažkas iš miesto teiravosi. Įdomu, kad mano ir Grigo parodymai sutapo. Ir nors jokio nusikalstamo iš jo pusės motyvo nebuvo, jis buvo areštuotas. Apie tai jau žinojau iš Krikščiūno ir iš bylos, kurią anksčiau man rodė Kiminas.

Kas jį išdavė? Apie jį žinojo tik trys asmenys. Bet šie žinojo kai ką ir daugiau, tačiau byloje nei šių žmonių, nei Grigo parodymuose nebuvo.

Kuomet aš atvykau į kaimą vienas, be tarpininko, kaip buvau susitaręs, lyg atsitiktinumo dėka neradau Grigo, bet išeinant iš jo sodybos sulaikė du ginkluoti vyrai. Jie pasakė, kad žino kas aš ir nori su manim pasikalbėti. Kalba buvo trumpa. Jie žinojo visą mano trumpą biografiją, apie tėvus ir mano požiūrį į Lietuvos Nepriklausomybę, bet apie organizacijos veiklą mažai, tik iš gandų. Dabar šie savimi pasitikintys ir, mano akimis, pusdieviai panoro smulkiau sužinoti apie visą organizaciją. Tikėjau jais, bet konspiracijos sumetimais pasakiau, kad ką atliko organizacija, tegu pasilieka tiems laikams, kurie turėtų greitai ateiti, kad norėčiau, jog organizacija būtų autonomiška, bet ateityje veiks-

mus koordinuos su partizanais, be to, teiks įvairią pagalbą tiek vaistais, žiniomis, tiek ir materialiai. Partizanai aprūpins ginklais ir esant reikalui priims į būrį. Vėliau tų susitarimų laikėmės ir tiktai, kai reikėjo eiti į armiją, į partizanus mūsų nepriėmė. Būrio vadas po kelių valandų įtikino mane ir organizacijos sekretorių Daugirdą, kad mes turime paklusti mobilizacijai, nes išsilaikyti miškuose nebėra vilties, kadangi Vakarai mus pardavė. Lietuvos ateičiai mes būsime reikalingesni gyvi. Pasėdėjome, išgėrėme penkiese butelį naminės, išsibučiavome ir atsisveikinome visam amžiui, linkėdami susitikti gyviems Nepriklausomoje Lietuvoje. Po visų savų odisėjų bandžiau ieškoti, bet veltui, nes nei pavardės, nei tikros slapyvardės jų, kaip ir mūsų, nežinojome. Jie buvo Petras, Rimas, o aš - Kazys ir St. Aukštuolis - Jonas. Pagal kaimiečių pasakojimus kažkur tai dingo, greičiausiai žuvo apie Molėtus.

Niūrios kalėjime žiemos dienos. Be prošvaisčių, be atsikvėpimo tardymo maratonas. Kitą dieną akistata su Zigmu Vašatkevičiumi - Vanagu - mūsų organizacijoje pirmininko pavaduotoju.

Aiškinamasi, ar Algirdas Usonis buvo priimtas į pogrindinę organizaciją "Lietuvos Patriotai" ir kuomet. Nežinodamas, kiek tardymui apie jį yra žinoma, nes nei Krikščiūnas nieko nesakė, nei byloje apie Usonį nebuvo užsiminta, nors pastarasis priklausė organizacijai, pasakiau, kad mano laikotarpiu, kol aš gyvenau Ukmergėje, neprisimenu, kad A. Usonis dalyvautų antitarybinėje veikloje, nebent ką nors žino Z. Vašatkevičius, kuris tuo metu vietoj manęs vadovavo organizacijai. Zigmas atsakė, kad jis nepriėmęs A. Usonio į pogrindį. Tardytojas pažadėjo duoti mums akistatą su A. Usoniu ir mane išvedė į kamerą.

Keletą dienų nekvietė tardyti. Kažko lyg tai trūko, negalėjau naktimis užmerkti akių, vis laukiau beldimo į duris ir garso "na bukvu "B".

Vieną dieną po pusryčių vėl iškvietė Kiminas. Jis buvo kažkaip tai palankiai nusiteikęs. Pasiteiravo apie sveikatą, apie nuotaiką. Papasakojo, kad greitai kapitalizmui bus krachas ir, jeigu liksiu gyvas, gal po viso to bus amnestija, nes reikės daug vietų lageriuose tikriesiems darbo liaudies parazitams. O kas mes? Kapitalistų suklaidinti avinai.

- Na, gerai, baikim pranašystes, eikim prie reikalo, - po pamokymų

sukruto Kiminas. - Štai ir atėjo iškilminga valanda užbaigti bylą ir pasirašyti 206 straipsnį. Turbūt norėsi dar kartą susipažinti su savo ir savo sėbrų darbeliais. Taigi?

- Taip.

- Taigi, eikš prie stalo, sėsk čia ir skaityk, manau, kad vienos dienos penkiems storiems tomams tau nepakaks. Pavargsi, sakyk, pietus atneš čia.

Lyg man, lyg sau toliau tęsė:

- O vis gi tau pasisekė, greitai mes abu išsiaiškinome, gal ir ne viską, bet pusėtinai. Aš išaiškinau rašytojo plunksna liaudies priešus, o jūs nusibaudėte patys save 25 metams katorgos. Kas parašyta plunksna, tas neiškapojama ir kirviu, - užbaigė tardytojas.

Lapas po lapo verčiau bylos tomą po tomo. Atnešė pietus, pavalgiau ir toliau akimis rijau savus ir kitų parodymus. Kai ant ko pykau, kai kuo gėrėjausi ir mintyse tariau padėkos žodį. Bet buvo ir tokių parodymų, už kuriuos negalima dovanoti. Bet tiek to. Įdomu, sakiau pats sau, kaip tu pasielgtum, jei būtum pakliuvęs pirmas ir jei tau tektų pabūti tramdomuose marškiniuose (kuriuos teko patirti), ar kaišiotų pirštus tarp durų, luptų ar kitais rafinuotais kankinimo būdais išreikalautų ne prasimanymų, o tikrų faktų patvirtinimo, kuomet kaliniui sudaroma tokia psichologinė padėtis, kad atrodo viskas išaiškinta ir viskas žinoma ir tik bergždžias užsispyrimas veda prie nereikalingų kankinimų ir kentėjimų. Bet tai apgaulė, primetama tardymo, veikiama nežinios ir tardymo eigos. Pasidavei - pralošei. O jei pralošei - išdavei, net jei ir ne savo valia. Tardytojas savo dispozicijoje įrodyti faktus turi 97 procentus, o tardomasis - tris: tylėti, nesakyti tiesos arba suklaidinti tardytoją ir pasukti tardymą sau reikalinga kryptimi. Tačiau jei prasižiojai "A", dažniausiai tenka pasakyti ir "Ž". Aš atleidinėjau tiems, kurie palūžo, o gal ir apgaulės būdu buvo išvilioti pasakyti tą pradžią "A", bet negalėjau prisiversti atleisti amžiną atilsį Jonui Milinskui, kuris per savo plepumą dar nesuimtas išsipasakojo, kad žinąs apie mūsų organizaciją ir joje dalyvaująs, nors jis iš tikrųjų ir nebuvo jos narys. Pykau ant jo neilgai, tik iki teismo. Po teismo mano pyktis išblėso.

Ir vėl skaitau, ir prieš mano akis kuriama organizacija. Prie pat Buruvkos miško Ukmergėje, kur gyveno Vilius Vagonis. Jo tėvo pirtyje prie žvakės šviesos susirinkom septyniese: Vilius Vagonis, Zigmas Vašatkevičius, Stasys Milinskas, Stasys Aukštuolis, Vytautas Turla, Juozas Klastauskas ir aš ir sukuriame pogrindinę Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės siekiančią organizaciją "Keršytojai už Tėvynę". Davėme priesaiką, kurioje pasižadėjome atiduoti net savo gyvybes, jeigu to pareikalaus Lietuva. Pasirinkome slapyvardžius ir pradėjome veiklą: pasirūpinome ginklų, spausdinimo priemonių. Rašėme lapelius ir juos platinome. Svajojome apie laikraštį. Verbavome naujus narius, klausėmės radijo ir skleidėme žinias, palaikėme kovotojus už laisvę ir žmonėse gaivinome viltį, kad Lietuva bus laisva. Visaip propagavome kolūkių absurdą ir rašėme perspėjimus kolūkių pirmininkams bei kitiems Lietuvos pardavikams. Už tokius atsišaukimus man ir buvo dabar inkriminuojamas straipsnis 19 - 58 - 8 už terorizmą. Įsteigėme žvalgybą, pasiskirstėme pareigomis ir veikėme, ką tik galėjo ir išmanė mūsų jaunos galvos. Apie tai galima būtų daug parašyti, bet kai kas iš tuometinių kovotojų, patyrę tiek vargų, kančių ir paniekinimo katorgoje, prašo neskelbti jų pavardžių, o nepaminėjus jų, nesinori įvardinti ir jų darbus. Baimė įvaroma greitai, bet jai pamesti reikia daugelio metų.

Kaip sakė "drg. " Kiminas, taip ir buvo. Skaičiau viską įdėmiai įsigilindamas į turinį, bet vienos dienos neužteko, tad prie bylos praleidau ir antrą dieną. Pagaliau pateikė specialų bylos užbaigimo blanką. Pasirašiau, ir Kiminas, paspaudęs ranką, tarė:

- Neblogas tu pacanas, tik galva ant blogų pečių. Gaila man tavęs. Bet...

- Tad, pilieti kapitone, išleiskite, - šyptelėjau.

- Žinai, Edvardai, kad taip ir padaryčiau. Duočiau bananų kaip vokiečiai ir eik. Bet įstatymas yra įstatymas. Bijau, kad mudu nebepasimatysime. Vis dėlto bausmė bus didelė, jeigu dar būsi protingas. O jeigu... Žinai, kalėjimai pilni, laiko mažai, sprendimus greitai štampuoja... Na, tikėkimės, kad užteks dvidešimt penkerių.

- Nemanau, kad man teks tiek atsėdėti, reikės pasidalyti su kai kuo.

- Su kuo?
- Na kad ir su jumis. Vienam juk per daug.
- Nepykstu ant tavęs. Teks, vyruti, teks.

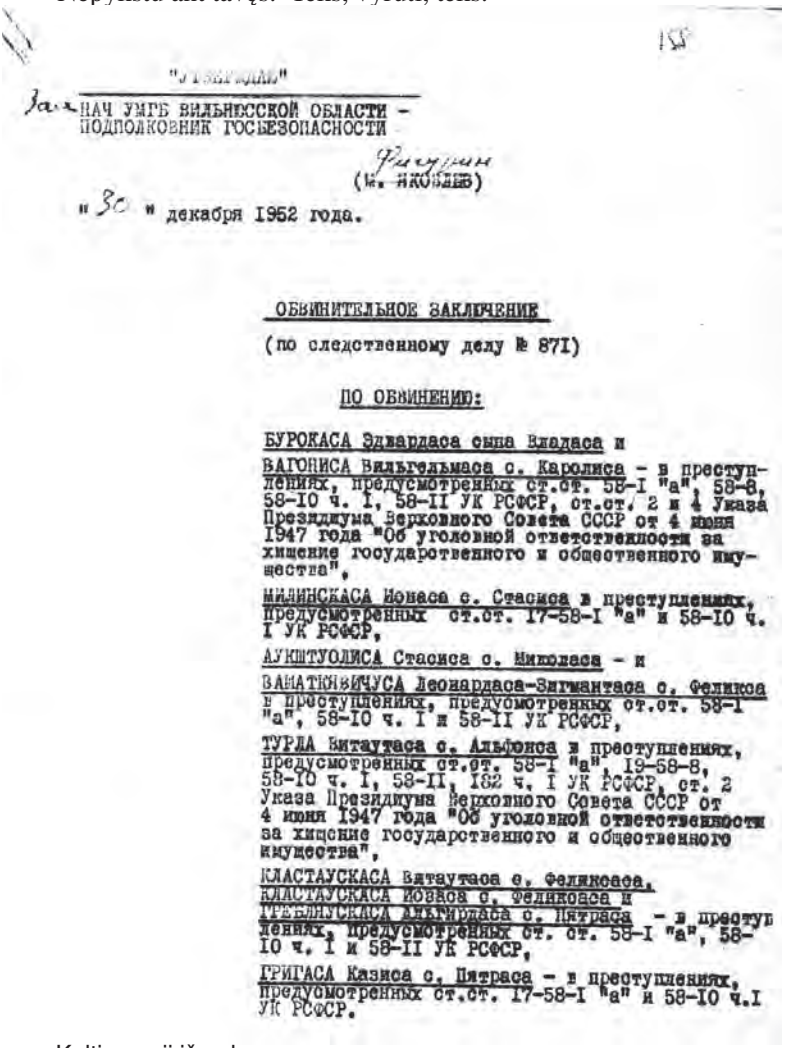

"УТВЕРЖДАЮ"
Зам. НАЧ УМГБ ВИЛЬНЮССКОЙ ОБЛАСТИ –
ПОДПОЛКОВНИК ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
Фищин
(М. ЯКОВЛЕВ)
"30" декабря 1952 года.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

(по следственному делу № 871)

ПО ОБВИНЕНИЮ:

БУРОКАСА Эдвардаса сына Владаса и

ВАГОНИСА Вильгельмаса с. Каролиса – в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-I "а", 58-8, 58-IO ч. I, 58-II УК РСФСР, ст.ст. 2 и 4 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня I947 года "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества",

МИЛИНСКАСА Ионаса с. Стасиса в преступлениях, предусмотренных ст.ст. I7-58-I "а" и 58-IO ч. I УК РСФСР,

АУКШТУОЛИСА Стасиса с. Миколаса – и

ВАНАТКЯВИЧУСА Леонардаса-Зигмантаса с. Феликса в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-I "а", 58-IO ч. I и 58-II УК РСФСР,

ТУРЛА Витаутаса с. Альфонса в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 58-I "а", I9-58-8, 58-IO ч. I, 58-II, I82 ч. I УК РСФСР, ст. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня I947 года "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества",

КЛАСТАУСКАСА Витаутаса с. Феликсаса,
КЛАСТАУСКАСА Юозаса с. Феликсаса и
ТРЕЛЬЧУСКАСА Альгирдаса с. Пятраса – в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 58-I "а", 58-IO ч. I и 58-II УК РСФСР,

ГРИГАСА Казиса с. Пятраса – в преступлениях, предусмотренных ст.ст. I7-58-I "а" и 58-IO ч.I УК РСФСР.

Kaltinamoji išvada

Atėjęs korpusinis nutraukė mudviejų pašnekesį ir, pabaigęs tardymo vargus, vakarienę jau valgiau kameroje.

Užbaigus tardymą, gyvenimas kameroje slinko pilka kasdienine rutina: paslėptos lemputės prietamsyje ištisas dienas turėjome budėti nesumerkdami akių, apsiblausę, ištroškę laisvės ir miego, pasmerkti amžinam kalėjimui ir tuo pačiu nežiniai, ką teismas nuspręs. Lagerininkų žargono kalba, reikėjo tikėtis arba "Polnaja katuška" (25 metai), arba "Vyška" (mirties bausmė). Retkarčiais paįvarindavo laiką kratos, vadinamos "šmony" ir kas dešimt dienų pirtis. Nuo nemigos, dvasinės įtampos į galvą atslinkdavo įvairios fantazijos ir svajonės, kol užmerktas akis pamatydavo prižiūrėtojas ir tyliu, tačiau visagalio balsu "chody!" atvesdavo į kameros realybę.

Fantazijų buvo visokių, bet viena iš jų buvo pastoviai įstrigusi. Mes su Abukausku miegame, o ties "vilkeliu" nutapau paveikslą, kuriame prižiūrėtojas, atidaręs "vilkelį", mato mudu sėdinčius prie stalo ir skaitančius knygas. O mes miegame, miegame... Deja, aš ne dailininkas ir, jeigu net toks būčiau kaip Mikelandželas, nenutapyčiau, nes neturiu nei dažų, nei teptuko.

Tačiau aš miegodavau, kaip kad miega vežimą traukdami arkliai. Nueidavau penkis žingsnius priekin ir penkis atgal miegodamas, nenugriūdamas ir neatsitrenkdamas į duris ar į sieną. Miegodavau neilgai, gal 2-3 minutes, bet atgaudavau fizinių ir dvasinių jėgų, kuriomis tikėjausi pasinaudoti ateityje. Kiek daug gali žmogus, jeigu jis turi tikslą, viltį ir pasiryžimą!

Teismas

Pagaliau išaušo 1953 metų sausio 22 - osios rytas. Po tualeto procedūrų, pavalgęs pusryčių buvau iškviestas "na bukvu "B" ir nuvežtas į teismą, kuris, kiek leido pastebėti pro "varno" užpakalines duris, buvo kažkur prie pat katedros. Prie geltono senovinio namo, kaip supratau - teismo, iš abiejų pusių prie "varno" stovėjo apie 10 kareivių su šunimis ir paruoštais automatais.

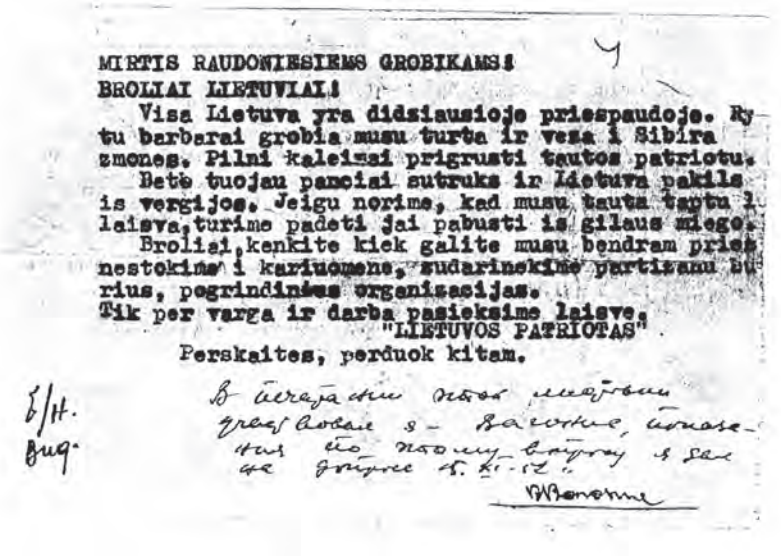

MIRTIS RAUDONIESIEMS GROBIKAMS!
BROLIAI LIETUVIAI!
Visa Lietuva yra didžiausioje priespaudoje. Rytu barbarai grobia musu turta ir vesa i Sibira zmones. Pilni kaleiviai prigrusti tautos patriotu.
Betė tuojau pamciai sutruks ir Lietuva pakils is vergijos. Jeigu norime, kad musu tauta taptu laisva, turime padeti jai pabusti is gilaus miego.
Broliai, kenkite kiek galite musu bendram priešui nestokime i kariuomene, sudarinekime partizanu burius, pogrindines organizacijas.
Tik per varga ir darba pasiekisime laisve.
"LIETUVOS PATRIOTAS"
Perskaites, perduok kitam.

Vienas atsišaukimų

- Rankas už nugaros! Marš, marš... greičiau! - šaukė karininkas ir, pačiupęs už parankės, beveik įnešė į pastatą. Puošniame vestibiulyje pastebėjau tėtuką, su jo liūdna šypsena. Norėjau sustoti, apkabinti, kažką sakyti, bet nespėjau. Minėtas karininkas jau sodino teismo salėje į užtvarą, kuriame jau buvo mano bendro likimo draugai.

- Sveikas, Vytai, Stasy, Zigmai! ..

- Sveikas, Edvardai!

- Tylėt, o tai uždėsime apyrankius arba tiesiog į "kandėjų" pasodinsime. Načali tut liosy točit, - kalėjimų žargonu šaukė konvojaus viršininkas. Visi mes, išskyrus vieną kitą, linksmi, nes vėl kartu. Mes, atlaikę išbandymus, ne plėšikai, ne kriminalai, saugomi kareivių jautėmės kaip per susitikimą namuose, lyg kariai, atlikę savo pareigą, jautėme pranašumą prieš mūsų saugotojus, visai nekreipdami dėmesio, kad mus už kelių minučių teis kaip didžiausius nusikaltėlius, pardavusius tarybinę tėvynę.

- Ar giedosim himną? - užklausė Vytautas Turla. Ir vėl jo balse ir elgesyje pamačiau tvirtybę, kuri liejosi ir stiprino mus visus.

- Teismui užsibaigus, - atsakiau ir visai atsipalaidavau nuo susitikimo jaudulio.

- Stot, teismas eina!

Iš šoninių teismo salės durų pasipylę karininkai susėdo savo aukštose kėdėse už stalo, panašaus į altorių. Iš dešinės mūsų aptvaras, kaip bažnyčios presbiterijoje. Už Dievo stalo sėdėjome mes, o toliau salėje ilguose su atlošais suoluose buvo susodinti mums nepažįstami žmonės, greičiausiai čekistų ir komunistų elitas. Mūsų tėvų ir artimųjų čia nebuvo.

Visa aplinka su žyniais - teisėjais, patarnautojais - sargyba priminė atvirkštines mišias, kuriose aukojama dešimt "Lietuvos patriotų" organizacijos jaunuolių, mylėjusių savo Tėvynę ir jos žmones. Galbūt ši auka tokia pati reikalinga, kaip ir Jėzaus, atpirkusio pasaulį, taip ir mūsų, atstatant Lietuvos Laisvę ir Nepriklausomybę. Jis - didysis Žmogus ir Dievas - buvo nuteistas mirti ant kryžiaus, mes, mikroskopinė analogija, būsime nuteisti sušaudyti, ar per 25 - erius metus nuo speigų ir bado, kaip klipatos ar "fitiliai" mirsime Sibiruose. Dabar okupuotoje Lietuvoje tokie aukojimo procesai vykdomi kas dieną, teisiama ir žudoma visa Lietuva. Nejaugi nepakaks šios pilnos karčios taurės išgerti mūsų kartai, nejaugi Dievas ir pasaulis abejingai stebės mūsų tautos agoniją ir neišties rankos kraujuojančiai Lietuvai, kuri kovoja ne tik dėl savęs. Kova už laisvę, kova už tiesą yra visų teisingųjų kova. Šiandieną paklupdė Lietuvą, rytoj Belzebubas paklupdys kitas laisvas valstybes ir dar žiauriau susidoros su jomis, nes jam nebereikės apsimesti avinėliu.

Teismo parodijai atstovavo MGB justicijos majoras Zalatariov, liaudies tarėjai buvo kapitonas Lekovič, leitenantas Ibudkin ir Solokun. Advokatų atsisakėme, puikiai žinodami, kad jie atstovauja okupantams, bet vieno bendrabylio tėvelis vis dėlto pasamdė advokatą Lavrinovič. Šis advokatas bandė savo ginamąjį ginti, prašydamas sušvelninti nusikaltėlio bausmę, bet teismas net nekreipė į tai dėmesio.

Pirmininkaujantis paklausė, kokia kalba kalbėsime. Atsakėme, kad lietuviškai. Tuomet buvo iškviestas vertėjas.

Posėdis prasidėjo nuo apklausimų ir ar prisipažįstame kaltais. Visi atsakė, kad kaltais neprisipažįsta, ir jeigu yra kalti, tai ne prieš savo tautą, o prieš Sovietų Sąjungą. Taip ir buvo įvardinta "prieš Sovietų Sąjungą".

Teismas tęsėsi penkias dienas. Rytą atveždavo, vakare parveždavo į "ministerijos" kameras. Visą tą laiką mūsų tėvai ir artimieji budėdavo prie teismo ar teismo fojė, bet karinis tribunolas taip jų ir neįsileido į posėdžių salę.

Tribunolo pirmininkas apklausė pirmiausia mane, slapyvardžiu Vytenis, po to Stasį Aukštuolį (Daugirdą), Vilių Vagonį (Erelį), Juozą Klastauską (Oldšaterhandą), Vytautą Turlą (Šarūną), Vytą Klastauską (Tigrą), Algį Grėbliauską (...), Joną Milinską, Kazį Grigą (...), Zigmą Vašatkevičių (Vanagą). Pastarasis vadovavo mūsų pogrindinei organizacijai Ukmergėje vietoj manęs nuo 1951 metų iki 1952 metų rudens, t. y. iki arešto.

Buvo ir liudininkai, ir daiktiniai įrodymai. Darant teisme apklausą, pastebėjau tardymo organų kai kuriuos nesklandumus. Tuo pasinaudojęs pareiškiau, kad Vytas Klastauskas nepilnametis ir buvo mano įtrauktas į šią veiklą per prievartą. Ryšininkas su partizanais Grigas taip pat. Jie pasinaudojo šia mintimi ir savo parodymus teisme kaip tik šia linkme ir pasuko. Turėjo tai reikšmės ar ne, ar tai buvo numatyta iš anksto, bet jie tegavo po 10 metų kalėjimo. Visi kiti gavome po 25 metus laisvės atėmimo, po 5 metus tremties ir dar po 5 metus netekome teisės naudotis "pilietinėmis teisėmis". Man, kaip organizacijos pirmininkui, buvo pritaikyti šie Rusijos FR BK straipsniai:

58 - 1a - tėvynės išdavimas (nuo 10 metų iki mirties bausmės),

19 - 58 - 8 - netiesioginis terorizmas (nuo 10 metų iki mirties bausmės),

58 - 10 - 1 dalis (iki 10 metų),

58 - 11 (nuo 10 metų iki mirties bausmės).

Be to, aš neturėjau teisės apskųsti teismo sprendimo kitoms teismi-

nėms institucijoms, kitiems bendrabyliams tai padaryti buvo leista. Tačiau, kiek žinau, niekas tuo nepasinaudojo.

Teismas kaip teismas vyko jau numatyta linkme. Klausinėjo, atsakinėjome, sutikome, priešinomės. Liūdnų veidų mūsų tarpe nebuvo. Stengėmės teismą paironizuoti, kai tik būdavo galimybė, net konvojaus viršininkas pamoralizuodavo:

- Ko jūs, pacanai, juokiatės, juk čia tikras teismas ir gausite ne mažiau kaip po 25 metus kalėjimo. Jūs dar vaikų darželis!

- Gausime, bet pasidalysime su jumis, - kažkuris iš mūsų atsakė.

Visi už Jono Milinsko plepumą, kurio (kaip galvojome tada) dėka atsidūrėme čia, buvome ant jo pikti. Jonas Milinskas nebuvo mūsų organizacijos narys, nors ir daug ką žinojo. Jis keletą mėnesių slapstėsi nuo tarybinės valdžios, kol jį sugavo ir todėl manėme, kad bus mus išdavęs. Tačiau teisme jis elgėsi labai didvyriškai. Analizavo ekonominę Sovietų Sąjungos politiką, lygino rublį su litu ir visaip kritikavo Sovietų valdžią. Jam turbūt teismas būtų skyręs iki 10 metų laisvės atėmimo, bet po tokio drąsaus elgesio teisme, kaip lagerininkai sakytų "Nakatal na siebia - na vsiu katušku" - 25 metus. Teismo metu už nepaklusnumą teismo pirmininkui jam uždėjo net antrankius. Labai šauniai laikėsi Vytautas Turla, sakęsis, kad jeigu reikėtų, jis viską pakartotų iš naujo, tik su dar didesne energija. Jis atsistojęs tiesiog išrėkė:

- Jūs, raudonieji slibinai, prigėrę nekalto lietuviško kraujo, negalvokit, kad taip jums praeis. Jūs būsite teisiami antrajame Niurnbergo procese ir mes teisime jus. Naudokitės proga ir sava galia, palaikoma kareivių durtuvais, kad mes neliktumėme gyvi. Bet žinokite, mūsų nebus, kiti bus.

Lyg ugnis užtvieskė tribunolo narius. Pirmininkaujantis reikalavo nutilti, o kareiviai, atkišę automatus, rėkė: "Molčatj! "

Žinojau, kad paskutinis žodis nieko nepakeis. Gyventi norėjau, bet ir bailiu pasirodyti draugų akyse būtų tas pats, kaip ir nuosprendį sau pasirašius. Be to, išvedus iš kameros paskutiniąją dieną, 1953 metų sausio 26 - ąją, tardytojas ir dar vienas man nepažįstamas MGB pulki-

ninkas perspėjo: - Jeigu taip elgsies, kaip per šias teismo dienas, tai "chujem zviozdy budeš sčitat - budet tebe "išak", t. y. mirties bausmė.

Kalbai buvau pasiruošęs, nes žinojau, kad reikės kalbėti pirmajam. Kokios mūsų nuotaikos ir pasidrąsinimai bebūtų, čia sprendėsi mūsų likimas, o mes juk kažkuria dalimi savo likimo kalviai. Pastebėjęs kai kurių bendrabylių nervinę įtampą, tribunolui išdėsčiau, neprovokuodamas, lietuvių vargus ir negandus, kuriuos atnešė ant durtuvų sovietinė valdžia. Tik porą kartų tribunolo pirmininkas nutraukė mano valandinę kalbą, kad aš neužsiimčiau nacionalistine propaganda.

Po manęs kalbėjo kiti, kai kas švelniau, o kai kas, kaip Vytautas Turla ir Jonas Milinskas, dar griežčiau, bet nė vienas iš mūsų neprašė pasigailėjimo ar bausmės sušvelninimo ir niekas neprisipažino esąs kaltas.

Dar kurį laiką prasėdėjome "ministerijos" rūsio kamerose, mat, advokatas parašė kasacinį skundą, bet bausmių, žinoma, niekas mums nepakeitė.

Praslinkus dvidešimčiai dienų po teismo, apie dešimtą valandą atsidarė duryse langelis ir korpusinio surūgęs veidas pakvietė susirinkti daiktus ir išvykti iš MGB kalėjimo.

Susirinkau į terbą varganą turtą ir, atsisveikinęs su Vytautu Abukausku, nukulniavau pas kalėjimo viršininką. Tas pasiklausė, ar neturiu nieko prieš jį ir kalėjimo sąlygas, dar kartą išrengė, iškratė ir palydėjęs į "varną" pasakė:

- Na, Tankiste, nesidžiauk, kad iš čia išvyksti. Nemanau, kad tu būsi laimingas. O visgi tu savotiškas "pacanas". Tačiau tavo originalumas daug kainuos. Dvidešimt penkeri metai... Nežinau...

- O aš žinau. Dalį bausmės paliksiu jums: pagal įstatymą ar be jo.

- Nedaryk kvailysčių, - perspėjo viršininkas ir, patapšnojęs per petį, stumtelėjo į praviras belangės duris. Kareivis užrakino vienas, paskui kitas duris ir mašina išvažiavo į miesto gatves. Po kelių minučių ji jau stovėjo Lukiškių kalėjimo kieme. Krata, pirtis, "kaptiorka", patalynė, ir aš vienam iš kalėjimo korpusų trečiame aukšte. Buvome apgyvendinti po penkis žmones.

Vėl Lukiškėse

Čia režimas buvo švelnesnis ir naktimis galėjome ramiai miegoti, jeigu tai galima vadinti ramumu. Priguldavome ir dieną, bet tiek įspūdžių ir naujų veidų bei jų likimų, kad net laiko tam nelikdavo. Buvo čia įvairių žmonių - ir vyresnio amžiaus, bet daugiausia jaunimo. Tai partizanai ar pogrindininkai, nuteisti 25 metams, bet nepalaužti. Visi tikėjo šviesia Lietuvos ateitimi. Buitiniai santykiai buvo keistoki, kiekvienas valgė iš savo maišelio, o partizanai tokios galimybės neturėjo. Kitos dienos popietę atsidarė langelis, ir prižiūrėtoja perdavė siuntinį iš namų man. Taigi atsirado proga pasiūlyti susivienyti į kolchozą. Visi gaunantieji siuntinius sutiko, o tiems, kurie neturėjo, beliko tik pritarti ir sėdėti už bendrų vaišių. Normuoti maistui buvo išrinktas žmogus. Taigi be idėjos buvome dar apjungti ir duonos kąsniu. Pasirodo, kaip vėliau sužinojau, vaikinai iš kitos - "Vieningo Darbo Sąjungos", kurių irgi buvo apie 10 žmonių, įvedė panašią kolektyvizaciją savo kamerose.

Ryšiai su kitomis kameromis buvo palaikomi Morzės abėcėle - stuksenimu per sieną. Kiekviena kamera turėjo savo šaukiamąją raidę. Iš savo kameros susisiekdavome net su dvylikos kamerų kaliniais, o jei buvo reikalas, tolimesnės kameros gaudavo žinią kitų kamerų pagalba. Prižiūrėtojai, visa tai žinodami, provokuodavo, ypač dieną, kuomet gretima kamera būdavo išleidžiama į pasivaikščiojimą ar į pirtį. Prižiūrėtojas iškviesdavo stuksenimu į sieną ir, jeigu kas atsiliepdavo, tai tekdavo atsidurti karceryje. Laikraščių negaudavome, bet šiokių tokių žinių turėdavome, jų suteikdavo pasipildęs naujų kalinių kontingentas. Tarptautines žinias papildydavo ir vietoj tualetinio popieriaus duodami laikraščių skiautes. Be to, pastebėjome, kad netoli tualetų buvo šiukšlių dėžės, į kurias prižiūrėtojai išmesdavo laikraščius, į kuriuos įvyniotus atsinešdavo sumuštinius. Vienas nukreipdavome prižiūrėtojų dėmesį, o kitas ištraukdavo suglamžytų, o kartais net apspjaudytų laikraščių. Toks buvo kalinių naujienų troškimas. Kiek prisimenu, kovo 5 ar 6 - tą dieną prižiūrėtojai atėjo su juodai raudonais raiščiais ant rankovės. Klausėme jų, kas atsitiko, bet jie tylėjo. Mūsų smalsumas buvo

patenkintas, kai ištraukėme iš jau minėtos šiukšlių dėžės "Pravda", kurioje riebiu šriftu išspausdinta, kad mirė didžiausias iš didžiausių - generalisimas Stalinas. Visiems pasiuntėme šią žinią, o džiaugsmui nebuvo ribų, kad vos nepatekome į karcerį. Visų veidai švytėjo kaip per didelę puotą. Net ir mūsų maisto "kolchozo" dalintojas išdavė dvigubą lašinių normą (apie 50 gr.). Pasąmonėje fantazavosi, kad jau čia pat Laisvė, nors iki jos prireikė dar daug ilgų kančios ir nerimo metų.

1953 metų kovo 8 dieną gaudė patrankų salvės, kaukė sirenos, prižiūrėtojai šluostėsi ašaras. Mes spaudėme vienas kitam rankas, glėbesčiavomės. Mirė baisiausias diktatorius, kurio sąžinę turėjo slėgti apie 50 milijonų žmonių gyvybių, o kiek dar dvasiškai suluošintų žmonių, kiek apgautų ir apžavėtų, kiek susitepusių savo brolių ir tėvų krauju. Taip praėjo žemiškoji Stalino garbė! Jis nudvėsė, bet stalinizmo dvasia, apraizgiusi pusę pasaulio, dar gana gyva. Žiūrėk, tai vienoje vietoje, tai kitoje erdvėje išnyra jo krauplėti kruvini pirštai ir maloniu jūrų sirenos balsu kviečia: "Visų šalių proletarai, vienykitės! "

Po Stalino mirties gyvenimas iš inercijos ėjo sava vaga. Vienus išveždavo į etapus, kitus atkeldavo po teismo. Mūsų"kolchozas"pakeitė kamerą, vietoj vienų atvykusių pastoviai atsirasdavo kiti. Jau daug išblėso iš atminties veidų, bet vienas kitas išliko. Išliko ir kai kurios svajonės. Lietuvos valstybės nepriklausomybės atgavimas, tų laikų mūsų mąstysena, tebuvo galimas tik dviem atvejais, - revoliucijos arba karo. Revoliucija daug kam atrodė utopija, tad daugiausia vilties teikė karas. Ten, kamerose, po ilgų ir įvairių diskusijų buvome sutarę po karo susitikti pirmąją vasario 16 dieną Nepriklausomoje Lietuvoje, Kauno teatro ar Karo muziejaus kiemelyje. Tai pasiūlė vienas iš "Vieningo Darbo Sąjungos" narys - Kazimieras Vaišvila. Mes visi jam pritarėme ir vylėmės jau ten esą.

Buvo ir tokių atvejų. Kartą pasakojau apie savo odisėjas pakeliui iš Vladivostoko į Vilnių. Gal kiek ir sutirštindamas spalvas apie "stukačių" (beldikų, informatorių) likimus, pabrėždavau, kad šie suluošintos dvasios žmonės visuomet gauna ko užsitarnavę ir kad visuomet yra išaiškinami. Pasivaikščiojimo metu kiemelyje prie manęs priėjo vie-

nas bendrakamerininkas ir, pasakodamas kaip jį mušė, baugino ir kuomet jis liko viskam apatiškas, privertė pasirašyti, kad bendradarbiaus su saugumiečiais. Aš labai supykau, nes neįsivaizdavau tuomet lietuvio, tiek kovojusio su okupantu ir tapusio "beldiku". Pavadinau jį niekšu. Jis su ašaromis akyse prašė dovanoti ir niekam nesakyti. Aš jam patariau pačiam visų akivaizdoje prisipažinti ir, jeigu dovanos visi, dovanosiu ir aš. Jis papasakojo, kad saugumiečiai nori žinoti, ar kas nesiruošia pabėgti, ar neslepia kur nors peilio, ar neperduoda prižiūrėtojams laiškų išnešti į laisvę.

Praėjo diena, matau, kaip kankinasi man prisipažinęs "stukačius", nei valgo, nei kalba, visas juodas kaip žemė. Baisu į jį žiūrėti, bet viešai pareiškimo nedaro. Mačiau jo nežmoniškas dvasines kančias ir man jo pagailo. Juk ir Kristus atleido savo kankintojams ir žudikams. Kuo mes didesni už Kristų? O jis atgailauja ir sako, kad nepildys savo šeimininkų norų. Jis kovojęs už Lietuvą ir tik kankinamas, abejingumo šiam gyvenimui ir silpnumo apimtas parklupo.

- Edva, duok užduotį ir aš prižiūrėtoją ar korpusinį sumušiu. Išdurk man akį ir aš sakysiu, kad pats išsidūriau, bet neleisk manęs pažeminti savųjų tarpe, kad ši mano gėda lydėtų mane visą likusį gyvenimą. Duok užduotį atgailai ir aš ją išpildysiu. Nenusigręžkite nuo manęs, nes aš to neišgyvensiu.

Mano mintyse viskas susijaukė. Kristus, Šv. Magdalena, latrai, Lietuva, čekistai ir mes, visos šventosios istorijos ir mūsų nūdiena, mūsų heroizmas ir nupuolimas.

- Gerai, tebūnie kaip tu sakai, aš tikiu tavimi. Duok savo nelemtą snukį, ir baisų prisipažinimą, kurį turėsiu kaip sunkią išpažinties naštą nešiotis su savimi. Nueisi pas valdžią ir pasakysi, kad daugiau nebendradarbiausi su jais. Apie visa tai niekas nesužinos. Sukalbėk 103 poterius ir 103 kartus sugiedok Lietuvos himną. O dabar - še!

Užsimojau smarkiai, bet trenkiau jam į ausį susilaikydamas. Prie mūsų prišoko bendrakamerininkai, nieko nesupratę, kas čia atsitiko.

- Nieko, - atsakė mano krikštasūnis ir apkabinęs pabučiavo mane. - Atleisk!

Aš pajutau, kad mano gerklėje pakilo koks kamuolys ir vos išsilaikiau nepravirkęs, bet kodėl aš jam uždaviau "pakūtą" 103 poterius ir 103 Lietuvos himnus prajuokino mane. Ir kodėl 103? Aš pradėjau kvatotis. Draugas pasakė "beprotis" ir juokėsi. Nuo tiltelio prižiūrėtojas, įtartinai žiūrėjęs į mus, pasakė "bepročiai" ir palingavo galva panarinęs į kailinių apykaklę, nusisuko stebėti kitų bepročių kituose pasivaikščiojimo garduose.

Manąjį krikštasūnį šią dieną iškvietė administracija ir jis sugrįžo tik po dešimt dienų iš karcerio, kuomet man jau buvo liepta susirinkti daiktus ir vykti etapu į "plačiąją tėvynę".

- Edva, nebijok, aš tavęs neapgausiu. Tu man liksi daugiau negu brolis, - toks buvo mūsų paskutinis atsisveikinimas. Kiek žinau, jis nepalūžo. Ir jeigu kada nors perskaitys šias mano eilutes, tegu atleidžia, jei kur nors iškreipiau jo mintį.

ATGAL Į PŪGAS IR SPEIGUS

Kelionė link Vorkutos

Jau čia pat pavasaris. Tačiau išvestam iš kalėjimo žvarbus vėjas smelkėsi po sutrinta miline, lindo visur, priversdamas kūprintis ir taip slėptis nuo gamtos išdaigų. Širdyje, kaip ir už mūrinių kalėjimo tvorų, nyku. Paskutinis atsisveikinimas su ta kančių ir nevilties vieta, kuri per tą laiką tarsi tapo sava. Palydėjau akimis geltonų plytų sienas, langų kapišonus, už kurių pilnos kameros bendro likimo draugų. Už kiekvieno lango tragedija, skausmas ir paskutinė viltis, kad kažkas, kas nors, kada nors...

Mintis nutraukė prišokęs ir apkabinęs mane Stasys Aukštuolis. Čia pat glėbesčiuojasi Juozas Klastauskas ir Algis Grėbliauskas. Tai mano bendrabyliai, kurie savo čiauškėjimu nebedavė veltis į sentimentus. Greitai buvome susodinti į "varnus" ir nugabenti į stotį, o iš čia per kareivių ir šunų voras į "stolypinus". Traukiniui pajudėjus, pro vagonų grotomis apkaltus langus greitai prabėgo Vilniaus bokštai, Naujosios Vilnios bažnyčia ir Lietuva, pamojuodama mums apšerkšnijusiomis medžių šakomis ir žalia Eglės skara savo sūnums, virtusiais medžiais.

Paliko gimtoji Lietuva, palydėjo sesė Latvija, Rusijos miškai ir pelkynai rodė kelią į Leningradą. Vagono kamerose buvome sutalpinti po dešimtį. Nežinau, ar aš buvau jau įpratęs jais važinėti, ar po tokių tardymų ir kalėjimo režiminių kamerų čia jaučiausi neblogai, tarsi laisvas. Mano bendrai, važiavę toje kameroje, irgi nedavė liūdėti: pasakojo savo istorijas, humoru atskiestas ir išsigalvojimais pasaldintas. Visi buvome lietuviai, jautėmės tikri patriotai, taigi ir broliai.

Kitos dienos popietę po visų procedūrų ir tų pačių kaip papūgų išmoktų komandų, pirčių ir dvokiančiu skysčiu pateptų ir išskustų kirkšnių, suvedė mus į didžiulę kamerą Kryžių (Kresty) kalėjime. Kalinių čia buvo apie pusantro šimto. Vieni gulėjo ant narų, kiti vidury kameros po du, po vieną marširavo pirmyn ir atgal, įsikibę į savo minčių ir svajonių tiltą, jungianti kalėjimą su laisve ir dabartį su ateitimi.

- Ei, kiriucha (drauguži)! - nuo antrų narų kreipėsi į mane vienas pažįstamas kalinys. - Lipk į viršų, turiu tau vietą.

- Aš ne vienas.

- Tai pasiimk dar vieną, pasislinksime, V tesnote - ne v obide.

Pasikuitė gulėjusieji, pasislinko ir mums kaip tik keturiems bendrabyliams atsirado vietos.

O kalbų, kalbelių! Visi stengiamės kuo plačiau išsipasakoti, išsisakyti, palengvinti savo išgyvenimų kuprinę, dar kartą įsitikinti savo teisumu ir nubrėžti projekciją į ateitį, kuri tokia niūri ir nežinoma.

Keletą dienų pasikalbėję, atsidžiaugę vienas kitu ir susipažinę su kameros gyventojais bei jos papročiais (kiekviena kamera turi savų), nutarėme apsitarti su bendrabyliais ir kitais bendraminčiais dėl tolimesnės veiklos perspektyvų. Aktyvūs buvo visi, o ypač "Vieningos Darbo Sąjungos" lyderiai - J. Petkevičius - Vanagas, pirmininkas, ir jo pavaduotojas Adomas Lukoševičius. Tai paskutiniųjų kursų Vilniaus universiteto studentai bei kiti jaunesnieji kaliniai iš kitų organizacijų. Visų devizas: kova iki pergalės kaip lageriuose, taip ir laisvėje. Mūsų organizacija "Lietuvos patriotai" sudarėme sutartis su kitais junginiais. Porą narių priėmėme pas save, ir visi nutarėme palaikyti ryšį per namiškius bei kitus asmenis, padedančius vienas kitam kovoje su nuožmiu priešu. Nors buvome visi jauni, bet vaidinome ir tikėjome, kad esame seni politikai, turintys "gamybinę", ilgą praktiką, išbandytą kovose, kalėjimuose, kankinimais, badu ir visu kuo, kas gali tekti žmogui, pakliuvusiam į čekistų voratinklį.

Persiuntimo kameroje gyvenimas kunkuliavo. Ir tam buvo priežasčių: pirmiausia, Stalinas jau daugiau kaip mėnuo buvo miręs. Duaitas

Eizenhaueris, tapęs Amerikos prezidentu, pasiūlė Sovietų Sąjungai nusiginklavimą ir taiką. Be to, beveik visi šioje kameroje kaliniai buvo teisti 25 metams, o ir kalinių kontingentas ne tas, jų mąstysena jau kito. O ir grasusis badas, išskyrus vieną kitą atvejį, buvo atitolęs nuo pasmerktųjų.

Jeigu sugraduotume represijas, kuriomis buvo kuriami ir papildomi konclageriai, tai jų buvo devynios bangos, neturinčios aiškių laiko ribų.

Pirmoji apima apytikriai 1918-1922 metus. Į ją pakliuvo kas dar liko nesušaudyti, caro ir laikinosios vyriausybės valdininkai ir neaktyvūs, pasimetę kilmingi žmonės, be to, šventikai.

Antroji banga - 1920-1924 metais. Jos aukos - kontrevoliucionieriai, gal tiksliau - prijaučiantys kontrevoliucijai.

Trečioji - tuojau po Lenino mirties. Ji nušlavė jau aukščiau minėtų likučius, kartu pasiglemždama įtariamuosius.

Ketvirtojoje galima pastebėti kai ką naujo, nes jos taikinys - giminingų kairiųjų partijų atstovai, nuoširdžiai tikėję šviesia komunizmo pergale, o taip pat - stambūs ūkininkai.

Penktoji ūžtelėjo prasidėjus kolektyvizacijai. Ji sudorojo ir ūkininkus vidutiniokus.

Šeštoji sušlavė sovietinius kariškius ir ortodoksus leniniečius.

Septintoji - 1939-1946 metais. Per ją nukentėjo su karais ir okupacijomis susiję žmonės, deržavininkai, o taip pat užsienio komunistai, ypač prijaučiantys Kominternui.

Aštuntoji tęsėsi visą dešimtmetį - nuo 1943-ųjų iki 1953 metų. Jai teko su ginklu priešinęsi nacionalistiniai rezistentai, o taip pat talkininkavę vokiečiams. O be to, nugalėtų ir okupuotų valstybių kariškiai, valdžios ir inteligentijos atstovai.

Devintoji - pati ilgiausia, nuo 1947 metų iki 1987-ųjų. Tai rezistencinių pogrindininkų ir desidentų banga.

Toji devintoji banga, kuriai priklausėme ir mes, buvo nematoma aisbergo dalis, kuri sudaužė blogio "Titaniką" - Sovietų Sąjungą jos pačios sukurtuose kraujo ir ašarų sūriuose vandenynuose. Ir nors iš

paviršiaus laivas atrodė didingai beplaukiąs į pažadėtąjį komunizmo "rojų", žemesnė vaterlinijos dalis (povandeninė) buvo suaižėjusi ir dėka tolimesnių disidentų kartų atakų, jų pasiaukojimo, tiesų sakymo ir teisybės atskleidimo šio lainerio gyventojams įvyko tai, kas turėjo įvykti. Laivas rūdijo, komanda ir visas aptarnaujantis personalas nespėjo lopyti skylių. Vergai nustojo bijoti savo kankintojų, prabudę iš gilaus letargo miego triumuose, pasipylė po denius. Šios didžiosios šalies žmonės praregėjo, kad visa tai utopija, pripildžiusi nekaltų žmonių kraujo vandenynus. Suprato, kad tie pakabinamieji sodai ir palubės - tai jų tėvų ir brolių lavonais iškloti ir jų vargais ir kančiomis patręšti, o jų visa sapnuojama gerovė apmokėta 50-ties milijonų gyvybių kaina. Pasimetė šturmanai, bocmanai nustojo vykdyti kapitonų komandas, mechanikai išleido garus, o pasigėrusiems jūreiviams jūra iki kelių. Stebėtojas, lokatoriuje pamatęs aisbergą, sumaišė jį su žeme.

Rezultatas - Blogio imperija sudužo į šipulius ir kažin ar pasiliks akmuo ant akmens.

Gera kalbėti, kuomet jau viskas įvykę. Tada dar ėjo 1953 metai, o po jų dar ir dar kovų, kančių, pergalių ir vargo ištisi dešimtmečiai.

Taigi, Leningradas, Kresty.

Porai savaičių praėjus, atsivalgę persiuntimo duonos "ot puza"(iki soties), atėjęs korpusinis kvietė pagal formuliarus į etapą, primindamas pasiimti "sidarą" (maišelis su daiktais), kuriuos čia pat iškratė. Nuvežė "varnais" į stotį ir iš čia "stolypinais" iki Vorkutos.

Pakeliui balti taigą užkloję sniegynai, miesteliai ir miestai - murzini, pilki ir pralekiantys su anglimi vagonų sąstatai, su rąstais ir kitais kroviniais, sudarė prievartinių keliautojų kasdienybę. Nuo Pečioros pakeliui po keletą kalinių išlaipindavo įvairiose stotelėse. O mes vykome vis toliau į šiaurę, nors pakelėse visur buvo pilna lagerių. Pasibaigė taiga, privažiavome Intą. Čia sustojęs traukinys išsodino Stasį Aukštuolį ir Algį Grėbliauską. Pamojavom per koridoriaus grotas vieni kitiems ir po ketvirčio paros atsidūrėme su Juozu Klastaustu ir kitais man jau pažįstamais Vorkutoje.

Pirmosios dienos

Nors buvo gegužės pradžia, bet sniego pusnys, pusnys. Išlaipinę iš vagono suvarė į "varnus" ir nuvežė į persiuntimo punktą, kuris buvo prie 1-osios šachtos, vadinamos Kapitalnaja. Kai mus atvedė į paskirtą vietą, 3 kartus patikrino pagal sąrašus ir formuliarus ir du kartus padarė šmoną (kratą). Nusiprausus pirtyje buvome atvesdinti į gyvenamosios zonos kampą, kuris buvo atitvertas spygliuota viela ir lentine 2, 5 metrų aukščio tvora. Prie vartų stovėjo sargybos būdelė, kurioje budėjo 2 neginkluoti kareiviai. Barakas, į kurį mus atvedė, buvo gana didelis ir jame buvo labai daug kalinių, kurie gulėjo narų antrajame aukšte arba slampinėjo viduryje barako. Atsiradęs nedidelio ūgio, kresnas vyrukas nariadčikas davė kelias buitines komandas ir supažindino su persiuntimo punkto taisyklėmis. O paskui pradėjo kviesti į "nariadnają" naujai atvykusius užpildyti atvykimo lapelių, kuriuose buvo surašomi visi duomenys apie kalinį. Kuomet iškvietė mane, jis prabilo lietuviškai:

- Sakyk, brolau, tu lietuvis? Iš kurios vietos ir už ką tokį vaiką pasodino? Turbūt komjaunuolis buvai ar stribas?

- Taip, lietuvis iš Ukmergės, - atsakiau. - Nei komjaunuoliu, nei stribu nebuvau.

- Negali būti. Ten turbūt visi bolševikai pasiliko.

- Netiesa! Bolševikų yra, bet kiti beveik visi Lietuvos patriotai, - išpyškinau.

- Neįtikinsi, bet tu man patinki. Pirmą kartą matau kalinį, gimusį 1933 metais. Moki rusiškai rašyti?

- Moku, - atsakiau.

- Kiek galėsiu, tave palaikysiu. Būsi pas mane raštvedžiu, užpildysi iš formuliarų korteles, o paskui bus matyti. Būkim pažįstami, mano vardas Jonas.

Išėjęs iš "nariadnos" priėjau prie kartu su manimi atvykusiųjų ir prie jų stovėjusiųjų žmonių būrelio, kurie gyvai šnekučiavosi. Tie nepažįstami pasirodė esą lietuviai iš 1-ojo lagerio, su numeriais ant rankovių, kelnių, o kai kurie ir ant kepurės, ir ant nugaros. Susipažinome.

Pasirodo, tie, kurie turėjo ant nugaros ir kepurių bei kelnių numerius - buvo katorgininkai. Jų aukščiausia bausmė buvo 20 metų. "KTR" (Katoržnyje težiolyle raboty) gaudavo daugiausia tie, kurie nors kiek turėjo reikalų su vokiečių valdžia, o kiti - zekai (kaliniai), kuriuos teisdavo iki 25 metų. Anksčiau, pasakojo, katorgininkams buvo sunkesnės sąlygos, bet šiuo metu nieko nesiskyrė. Ir vienus, ir antrus nakčiai užrakindavo barakuose, su "parašomis" ir kitais kalėjimo atributais.

- Na tai ką, vyrai, į "kurortus" atvažiavot? Dabar neblogai. Duonos užtenka, saldainių bombonkių galima nusipirkti, jei turi užsidirbęs pinigų ir neturi noro pyktis su valdžia. Normą padarai 110 procentų, gauni 8-tą katilą ir tu sotus. Na, o jeigu pasiduosi chuliganams ir tingėsi, tai gali karceriuose supūti. Nieko nepadarysi, prieš vėją nepapūsi. Reikia konspiruotis, kad išliktume gyvi. O čia, žiūrėk, kokią dieną ir amerikonai iš kreiserių prie Karsko Vartų Šiaurės jūroje, - postringavo apie 40 metų amžiaus dėdulė.

- Vyrai, jūs jauni, žali, dar nieko nesuprantat, jūs nepragyvenot to, ką mes nuo 1944 metų. "Dochodiagos", "fitiliai" (klipatos) buvome. Ateidavo gydytojas, pažiūrėdavo - ant sėdynės nebėra mėsos, tai tave į sanitarinę dalį. Jeigu nenudvėsei, truputį atšėrė ir vėl į šachtą. O tai buvo, dabar - pyragai. Jūs turbūt komsomolcai. Bet kas jūs bebūtumėt, nesusidėkit su blatniakais - chuliganais, nežiūrint to, kad jie ir lietuviai. Oi, pridarys jie mums bėdos. Gali už jų darbelius visą lagerį sušaudyti, - porino antrasis.

- O kas tie lietuviai blatniakai? - paklausė Klastauskas.

- O gi tie, kurie nenori dirbti, vaidina mūsų užtarėjus. Gal jie ir neblogi vyrukai, atvežti iš Kemerovo lagerių, bet chuliganai. Nariadčikus, dešimtininkus ir brigadyrius muša. Negražu. Nors tie nariadčikai blogesni už nadziratelius.

- Tai gal gerai, kad apramina tuos niekšus? - paklausiau.

- Ką tu, vaikeli. Jie ne muša, o užmušė nariadčiką Gricenko, kuris vienam iš tų chuliganų, tokiam ukrainiečiui liepė klauptis ant kelių ir pakartoti tris kartus "ja chochol i prokliatyj banderovec", o tam nepaklausius, įspyrė į pilvą. Na ir kas čia tokio, pakartok nors dešimt sykių.

Ir nurims … O vot vakare ir nukirto nariadčiką. Be reikalo, - aiškino trečiasis.

- Ką tu, vargšas lagerio viršininkas majoras Voroninas net pamėlęs lakstė po barakus ir šaukė. “Bratjia, kur jūs, mano katoržanai, buvot, kad leidot savo nariadčiką užmušti? Kur jūs buvot? ” Ech, gaila viršininko …, - aiškino mums jaunikliams dar kitas.

- Ei jūs, šiaudiniai patriotai, fanfanovičiai. Jeigu jums ponai lieps, tas jūsų gerasis viršininkas Voroninas nusimauti kelnes ir išdulkins kaip pedikus, jūs turbūt ir organus jam nulaižysit. Konspiratoriai! - su pasišlykštėjimu ištarė aukštas vaikinas, klausęsis vyresniųjų pamokymų. - Vyrai aukojasi už šiuos “pridurkus”, gauna po 25 metus, kad užstoja bejėgius, o jie kaip papūgos kartoja Voronino žodžius “chuliganai, chuliganai …” Sulauks jie amerikonų, kai savo bijūnėliais Šiaurės žvaigždes skaičiuos… Viešpatie, iš kur ta avinų banda, gal iš Kaukazo? Lietuvoj, kiek žinau, tokių nebuvo. Neklausykit, vyručiai, jų, jūs turbūt, jei čia patekot, nelaižėt nei vokiečiams, nei bolševikams užpakalių. Tad būkite orūs net ten, kur iš žmogaus dvasinį klipatą daro. Būkim pažįstami - mano vardas Vytautas. Aš iš Svetikų giminės, iš Panevėžio. Iki! - apsisuko kaip kareivis ir nuėjo. - Susitiksim, manau. Negaliu šitų priedurnių klausytis. Konspiratoriai! ..

Tylėjo mūsų pašnekovai, tylėjome ir mes, naujokai. Nejauku buvo jiems ir nejauku buvo mums klausytis, kaip pamokė senuosius. Gaila buvo jų palaužtos dvasios, bet mes jautėm simpatiją tik Svetikui.

Apie mūsų atvykimą sužinojo daugiau tautiečių ir darbo dienos gale suplaukė visas pulkas. Kareiviai praleido lyg niekur nieko. Tautiečiai atnešė cukraus, duonos, bandelių, o vienas net lašinių gabalėlį. Klausinėjo, kamantinėjo, kaip ten Lietuvoje. Atsirado ir žemiečių iš Ukmergės, kurie net tėvus pažinojo. Sako, žinom tokį kavolį Buroką iš Antakalnio gatvės. Arklius statėm ir iš šulinio juos girdėm. Malonu buvo girdėti ir jausti jų tėviškus globojimus. O apie lagerio vidaus padėtį buvo įvairių nuomonių: vieni palaikė tvarką, kiti “chuliganus”. Tokia dialektika. Kuomet paklausiau, ar man eiti pas persiuntimo punkto nariadčiką dirbti, atsakymas buvo visų - taip. Bet apie nariad-

čiką Joną, tarp kitko, vienintelį nariadčiką lietuvį šiame lageryje nuomonės sutapo:

- Prieš jį nieko neturim, bet jeigu jis čia dirba …

Ir tikrai Jonu N. buvo pasitikima, jam buvo paliekami formuliarai. Bet jis pasitikėjo ir manim, net palikdavo raktą nuo seifo. Aš vakarais ateidavau į raštinę, jis miegodavo, o aš išimdavau tūkstančius kortelių, už kurių slėpėsi tragiški kalinių likimai. Jose atsispindėjo: kada atvyko, kada išvyko, į kur, kokios tautybės, išsilavinimas ir bausmės.

Kas man krito į akis? Gruzino nė vieno, aišku, kiek spėjau tų kortelių peržiūrėti, kuris nebūtų baigęs aukštojo mokslo. Tas pats (beveik 99 proc.) su žydais - visi su aukštuoju. Iš Pabaltijo estai daugiausia išsilavinę, o mes, lietuviai, mažiausia. Daugiausia kalinių buvo ukrainiečių, bet pagal gyventojų skaičių respublikose lietuvių procentas buvo didžiausias. Taigi, kortelių vartymas buvo mano didžiausias hobis.

Gyvenau aš tame pačiame barake su visais, ant bendrų ištisinių narų. Nei čiužinio, nei antklodės neturėjau. Vieni kaliniai išvykdavo, kitus atveždavo ir vėl išveždavo. Buvo čia įvairiausių tautybių: kanadiečių, amerikiečių, ispanų, kinų, japonų, vokiečių, lenkų ir net brazilų. Daugumas jų buvo išsilavinę, aukštos kultūros žmonės.

Per ilgą kalinimo laiką jie buvo prisitaikę prie lagerio gyvenimo sąlygų ir galbūt savo sugebėjimais išgyvenę tą baisų laikotarpį, kuomet anot mano tautiečių, dar nebuvo “kurortų”. Buvo tarp jų dainininkų, artistų, konstruktorių ir aukštų karo vyrų. Aš klausiausi pasakojimų, jų nuootykių ir išgyvenau jų likimus. Matyt, buvau jautrus jų vargams, nes visi man mielai išliedavo savo sielvartus ir kančias. Vienas įžymus vokiečių artistas, kaip supratau iš kitų pasakojimų, svajojo sukurti Vokietijoje kažkokį tai teatrą. Jo draugai patarė išmokyti tą “litovcą pacaną”. “Išmokyčiau, sako, betgi tu žinai - jo veido išraiška ne artistiška”. Prisimenu tuos laikus ir juokas ima.

Apsilankydavau ir gyvenamosios zonos barakuose, susidraugavau su visais, bet daugiausia su Vytautu Svetiku, Jonu Navicku, Bronium Stelmoku, Albinu Bliujum, Vytautu Svilu, Adomu Bagdonu ir daugeliu kitų, kurių čia visų nesuminėsiu, nes ir pavardės išblėso iš atminties.

Man vis knietėjo kaip nors įsijungti į lagerio pogrindį, bet kol kas niekas nieko nesiūlė, o pats pradėti neturėjau su kuo.

Vieną dieną iškvietė medicinos komisija mano bendrabylį Juozą Klastauską ir komisavę išvežė į 8-ąją šachtą. Gaila buvo skirtis, tiek pripratom viens prie kito, tiek dar daug svajonių neįdiegta, bet ką padarysi - viskas priklausė ne nuo mūsų. O mane nariadčikas Jonas vis dar prilaikė. Aš pildžiau korteles, sudarinėjau etapuojamų rejestrus, drauge su išvykstančiaisiais perdavinėjau tautiečių laiškelius į kitus lagpunktus. Gulėjau, kaip minėjau, ant plikų narų. Nuo žmonių gausybės buvo šilta. Blakės naktį siurbė kraują, bet gyvent buvo galima. Maisto užtekdavo, o be to, atnešdavo ir draugai iš zonos. Kitaip sakant, žarna žarnos nerydavo.

Kartą atėjo prižiūrėtojas ir liepė nariadčikui išskirti žmonių miško vagonui iškrauti. Tuo tarpu "peresylkoje" po išvykusių etapais kalinių buvo nedaug, be to, daugumas invalidai, kurių "pirkėjai" iš kitų šachtų nenorėjo imti. Pagal komisuotės kategorijas čia buvo invalidai: 1 ir 2 kategorijos - "nedirbantys" ir taip pat 1 ir 2 kategorijos - "dirbantys".

Nariadčikas Jonas atrinko 2- os kategorijos "dirbančius" invalidus, bet jų buvo per mažai, todėl paprašė, kad ir aš eičiau iškrauti vagono. Vidurnaktį mus nuvedė į šachtos zoną, kuri buvo nuo gyvenamosios zonos atitverta spygliuotos vielos koridoriumi. Kuomet po 2 valandų vagonas buvo iškrautas, dangaus šiaurinėje dalyje pasirodė šiaurės pašvaistė. Tai buvo nuostabiausias reginys, kurį stebėjome be žado visi. Tokia grožybė kaip kino panoraminiame ekrane. Žydros spalvos spinduliavo tamsiame danguje, persiliedavo įvairiais tonais ir gamomis iki raudonumo. Šiaurės vakarų krašte pasirodė kažkokia didžiulė figūra ir dideliu greičiu lėkė į mūsų pusę.

- Žiurėkit! - sušuko vienas ukrainietiškai. - Tai raitelis su "trizubom" (tridantis - ukrainiečių herbas). Kažką jis mums lemia.

- Ne, tai vytis, vyručiai, - atsakė jam rusiškai lietuvis.

Raitelis artėjo, iš žydro darėsi rausvas ir likus 30-čiai procentų lig horizonto tapo raudonas ir išsisklaidė visame danguje. Po minutės dangus pasidengė žalsvomis vaivorykštinėmis plevenančimis vėliavomis.

Kaišiadorietis Bronius Stelmokas, aktyvus LLKS narys šachtoje "Kapitalnoje"

- Kažką visa tai lemia, turbūt šiais metais bus daug kraujo, - pramurmėjo prie manęs stovėjęs vadinamas "dėdė" Petras, šešerius metus "atpylęs" Vorkutos "kurortuose". - Mačiau daug šitų pašvaisčių, bet tokios … ne!

Staiga vėl blykstelėjo danguje spalvų varsa ir masyvi ietis iš šiaurės rytų skriejo mūsų pusėn. Sustojo, suvirpėjo ir pavirto dviašmeniu kardu. - Žiūrėkit, žiūrėkit, juk tai kardas … be rankenos!

Kardas užsiplieskė raudonai, po to pradėjo švytėti žalsvai ir vėl visas dangus nusidažė žydra spalva. Neapsakomai gražu ir įstabu ir kažko tai nejauku nuo šio didingo reginio.

Grįžome į baraką susimąstę. Užlipau ant narų ir pradėjau snausti. Staiga matau savo mirusį senelį, kuris ateina per barako vidurį, apsirengęs lagerininko bušlatu, už kurio kyšo šviečiantis šiaurės pašvaistės kardo smaigalys. Lėtai atsega bušlato skverną, ištraukia kardą ir ištiesia jį man.

- Imk ir pulk, mes tikime jumis. - Aš jaučiau jo kvėpavimą ir rimtą veidą, nors aplinkui buvo tamsu.

- Ką pulti? - nedrąsiai paklausiau, nors neišsigandau. Jis nieko neatsakė, tik kaip lengvas vėjelis išnyko tamsoje. Dešinėje rankoje pajutau karštį, bet joje nieko neturėjau, kur dingo kardas - nežinau. Ar tai sapnas, ar vizija, ar abiejų mišinys? Miegojau labai blogai. Visą naktį kamavo košmarai. Ryte prabudau su sunkia galva ir savo sapnus

išklojau "dėdei" Petrui. Jis pažiūrėjo į mane, išklausinėjo ir sako:

- Aš gi sakau, kad bus kažkas baisaus. Gali šįmet visko būti. Jūs jauni, būkite atsargūs.

Praėjo jau apie 40 metų, o tą pirmąją pamatytą šiaurės pašvaistę, jeigu labai susikaupiu, matau ir dabar, o ir "kardas" neišdilo iš atminties. Etapai sumažėjo. Kalinių vis kaskart atvežama mažiau. Galų gale komisavo ir mane, suteikdami 1 kategoriją. "Po blatu" gavau numerį 2-A-600. Apvalus skaičius, kad neužmirščiau, nes praeityje, kai vieš-patavo savivalė (proizvol), jei nespėdavai išpyškinti aiškiai arba užmiršdavai savo numerį, gaudavai mušti. Numerį siuvėjas prisiuvo prie kairės kelnių klešnės ir kairės striukės rankovės. Nuo šiandien tapau numeriu. Paklaustas, kas esu, turėjau išrėkti "Nomer 2-A-600".

Vieną vakarą "pustili parašu" (paleido gandą), kad "peresylka" bus likviduojama ir tikrai po poros dienų ją uždarė. Kas buvo persiuntimo punkte, visus pervedė į gyvenamąją zoną ir išskirstė po brigadas, apgyvendindami barakuose. Barakai buvo gana dideli. Dviejose jo pusėse palei sieną buvo sukalti dviaukščiai gultai. Ant jų galėjo gulėti du žmonės viršuje ir du apačioje. Teisingai mano tautiečiai pasakojo, kad dabar mes atvykome į "kurortus". Barakai buvo išvalyti, grindys tiesiog išskustos, išplautos. Švara kaip kareivinėse. Gultai tvakingai pakloti. Tai "dnevalnių" nuopelnas. Aišku, tvarką privalėjo palaikyti ir patys gultų šeimininkai.

Buvau paskirtas pagal tautiečių, atrodo, "nariadčiko" Jono ir Vytauto Svylo rekomendacijas į konstruktorių biurą braižytoju, todėl pakliuvau ne tik į gerą baraką, bet ir pas inteligentus ir labai gerus žmones. Tautiečių čia gyvena nemažai, kaip ir visame 1-ame OLP'e (Otdelenije lagernovo punkta). Greitai jie man padėjo prikimšti pagalvę ir čiužinį skiedrų ir surado vietą ant narų. Netoliese buvo krosnis. Atskiras kambarėlis, kur stovėjo "paraša", o jos pašonėje džiovykla, kad kaliniai galėtų išsidžiovinti sušlapusią aprangą. Naktį barakai būdavo rakinami. Languose buvo grotos. Kiekvieną vakarą vykdavo patikrinimas. Sustatydavo po du eilėmis ir šaukdavo numerį. Kalinys turėdavo išpyškinti visą įprastą litaniją.

Aktyvus LLKS narys 8-oje šachtoje Albinas Brunza

OLP'as buvo gana didelis. Kitų duomenimis, jame buvo apie 10 tūkstančių kalinių, kurių daugumas dirbo 1-oje šachtoje. Labai daug dirbo "gorstrojuje" (miesto statyboje). Buvo čia didžiulė valgykla, komercinė valgykla, ambulatorija, morgas ir keletos lovų ligoninė. Už zonos lentinėmis tvoromis aptvertas didžiulis vienaaukštis pastatas - Vorkutos tardymo centras. Mūsų "peresylką" likvidavus, jos barake įsikūrė BUR'as (barak usilenovo režima) ir kareiviai. Už kokį nors prasižengimą, nepaklusnumą ar atsisakymą dirbti uždarydavo tame BUR'e. Tuo metu BUR'u galėdavo bausti iki dviejų mėnesių, o karceriu - iki 30 parų.

Be aukščiau išvardintų patalpų buvo įvairios kitos administracinės patalpos ir sporto aikštelės. 1-ojo OLP'o kalinių labiausiai buvo mėgiamas futbolas. Komandoje žaidė įžymus Lietuvos rinktinės vartininkas.

Gerai žaisdavo vokiečiai. Kuomet vykdavo rungtynės, susirinkdavo visas lageris. O kaukimo, rėkimo - už šimtus tūkstančių. Taip kaliniai, matyt, kompensuodavo savo priespaudą. Buvo ir krepšinio aikštelė, bet čia susirinkdavo mažiau ir daugiausia lietuviai. Krepšį mėgau ir aš. Dar būdamas "peresylkoje", ateidavau pamėtyti kamuolio. Čia aš ir susipažinau su labai puikiu tautiečiu Vytautu Svylu, kuris ir protegavo mane į konstruktorių biurą. Antrą dieną po paskyrimo

mane išvedė į šachtos zoną, kurioje buvo tas biuras. Čia buvo sudaromi visų Vorkutos šachtų ir miesto planai. Darbas buvo įdomus ir geras. Man davė braižybos lentą ir liepė kopijuoti brėžinius. Darbu buvau labai patenkintas ir dėkingas savo tautiečiams už pagalbą. Bet dirbti, gaila, neteko. Vakare grįžus iš darbo ir pavakarieniavus pas mane atėjo V. Svetikas, A. Bagdonas ir J. Navickas. Susipažinome arčiau. V. Svetikas buvo panevėžietis. Gerai dabar neprisimenu, bet, rodos, buvo teistas už antitarybinį pogrindį. Dzūkas A. Bagdonas - partizanas, slapyvarde "Giedrius", peršautas ir vos išsikapstęs iš mirties. Viena koja šlubavo, buvo gavęs 25 metus. J. Navickas buvo katorgininkas, tarnavęs vermachte, turėjo gavęs 20 kalėjimo ir tremties metų. Žemaitis.

Šie vyrukai pavaišino mane arbata, išklausinėjo, už ką esu nubaustas, su kuo teko sėdėti ir ką aš mąstau apie ateitį, pagaliau pasiūlė prisidėti prie 1 - oje šachtoje veikiančio pogrindžio ir, jeigu bus palankios sąlygos, pabėgti iš lagerio, grįžti į Lietuvą ir ten vėl sustiprinti partizaninį pasipriešinimą.

Lageryje mes vis tiek esame pasmerkti žūti, nes kas gi gali išlaikyti tokiomis sąlygomis 25 metus, nors dabartinės gyvenimo sąlygos, palyginti su buvusiomis prieš 2 - 3 metus, tikrai "kurortas". Prieš mus numarindamas priešas iščiulps visas mūsų jėgas, mūsų darbu prisigamins visokių ginklų ir užvaldys visą pasaulį, pavergdamas laisvas demokratiškas valstybes, padarys visus, kaip ir mus, vergais. Laisvasis pasaulis pardavė mus, bet mes, gindami savo pavergtą Tėvynę, ginsime ir jį. Galgi susiprotės, jei nebus vėlu, bet mes teisiųjų pusėje ir kovosime iki galo arba mirties. Tokia buvo mūsų pokalbio esmė.

- Edvardai, mesk tu tuos konstruktorius ir pereik pas mus į miesto statybą, ten bus daugiau laiko, o ir sąlygos pabėgti yra patikimesnės. Dėl pervedimo aš pasirūpinsiu, - pasiūlė V. Svetikas.

- Su viskuo sutinku, bet dėl darbo pasitarsiu su bendradarbiais, - atsakiau.

Patarimų buvo visokių, bet visi mane kvailino, kai vis dėlto aš nuėjau dirbti į "gorstrojų". Buvo ir tokių, kurie sakė išdaužys snukius

tiems chuliganams, kurie išvedė "vaiką" iš kelio, atimdami tokį "blatną" darbą lagerio sąlygomis, šiltą, švarų ir "muchi nekusajut" (ir musės nekanda)...

Pirmasis OLP'as, arba 1 - oji šachta "Kapitalnaja", daugiausia buvo katorgininkų lageris. Čia esantys žmonės buvo daugiausia iškentėję komunizmo baisybes. Daug buvo palaužtų fiziškai ir dvasiškai. Visiems jiems teko paragauti kriminalinių "kalių" siautėjimo ir administracijos sadistų kankinimų. Badu marinti, speigu šaldyti, provokuoti ir savųjų kalinių lazdomis mušti, utėlėti ir persirgę skorbutu ar distrofija, likę per stebuklus gyvi, jie buvo labai atsargūs ir visko bijojo. Buvo nuolankūs viršininkui ir, susitaikę su savąja katorgininko padėtimi, turėjo paskutinę viltį - išgyventi, išlikti. O viltis - kvailių motina. Ypač išlikimo teorija sustiprėjo po Stalino mirties. Manė, jog pats didžiausias Liucipierius nudvėsė, tai ir sistema sušvelnės. Deja, ši baisioji santvarka ne Stalino buvo sukurta, jis tik šios sistemos puoselėtojas. Ir, deja, daugumas šio lagerio gyventojų taip mąstė, tame tarpe ir lietuviai. Tačiau, kaip vėliau įsitikinau, buvo ir vyresnio amžiaus žmonių, kurie suprato, kad manos iš dangaus nereikia laukti, reikia kovoti, panaudojant visus metodus, tinkamus šiai sistemai pakirsti. O būdų buvo. Kalinių rankose buvo visa sunkioji pramonė. Visos iškasenos - nuo anglies iki aukso ir nuo aliuminio iki urano, buvo išgaunamas kali-

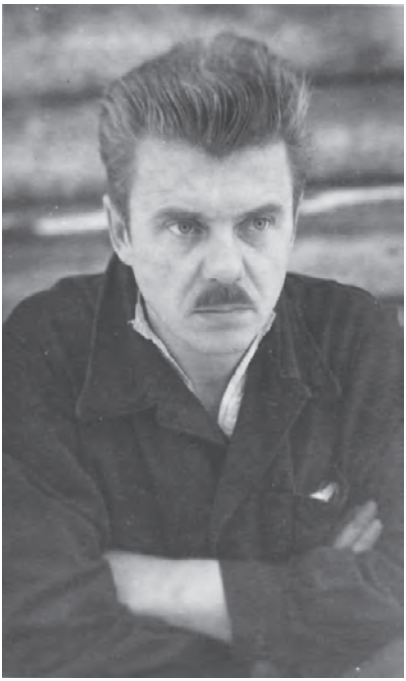

Stasys Ignatavičius - tikrasis 1953 metų streiko Ajač Jagoje vadovas

nių vergišku darbu. Miško pramonės darbus, šiaurės ir Sibiro industrializaciją vykdė tiktai kaliniai. Vorkutas, norilskus, kuzbasus, komsomolskus ir kt. tolimosios Šiaurės ir Sibiro miestus statė tik kalinių rankomis.

Kitaip sakant, kaliniai šioje ekonominėje sistemoje buvo pagrindų pagrindas. Taigi jei šie vergai nustotų dejuoti, pamestų baimę ir atsisakytų paklusti savo kankintojams, ši ekonominė sistema žlugtų, o su ja ir politinė, t. y. komunistinė.

Pogrindyje 1 - oje šachtoje, kiek man buvo leista žinoti, dalyvavo apie 100 kalinių. Tai įvairių tautybių žmonės. Dauguma buvo ukrainiečiai, lietuviai ir rusai. Mūsų kovos metodas - propaganda ir agitacija: kuo mažiau anglies, tuo mažiau kulkų, antrankių ir spygliuotos vielos. Atimti valdžią iš "kalių", nariadčikų, dešimtininkų ir kt. čekistų pagalbininkų. Valgyklose įdarbinti savus žmones, kurie teisingai paskirstytų visiems tuos menkučius trupinius, numestus nuo komunistinio puotos stalo. Užbaigti savivales lageriuose ir galų gale padiktuoti išnaudotojams savas sąlygas ir teisėtas sąskaitas. Šis utopinis planas laikui bėgant virto realiu.

Pažinčių ratas plečiasi

Kaip minėjau, dirbau "gorstrojuje", Vorkutos miesto statyboje. Rytais nariadčikas ateidavo į baraką ir išvesdavo žmones už zonos. Susirikiavę po penkis, patikrinę numerius bei iškratę, apsupti sargybinių ir vilkšunių, buvome vedami į miesto statybos zoną. Atėjus į aptvarą patikrinimas, paskui - pietų metu, po to vėl patikrinimas ir galų gale prieš baigiantis darbų laikui (10 val. darbo diena) vėl tikrina. Taigi per dieną tikrindavo 6 kartus.

Pietus atveždavo į statybos zoną. Neskanūs ir silpni būdavo tie pietūs, bet aš buvau neišrankus paršelis ir kalėjimų bei peresylkų užgrūdintas kalinys. Neduodavo, nereikia, kas nors primesdavo, sakydavau ačiū. Ne, apsieidavau ir be to, nors valgyti visados norėdavau, kaip tas alkanas vilkas.

Vienas pogrindžio vadovų 1-oje šachtoje, o vėliau ir LLKS aktyvus narys Vytautas Svilas

Pradžioje statybos zonoje mane paskyrė kasti tranšėjų. Darbas sunkus - amžinas įšalas. Pakirkavęs vos sulaukiau pietų, iš neįpratimo rankas gėlė, kad net kirkos pakelti nebegalėjau. Pasiskundžiau savo negalia brigadininkui, senam katorgininkui rusui. Tas mane "apklojo" keliais rusiškais matais ir perspėjo, jeigu aš neįvykdysiu normos, gausiu tik "katilą Nr.1" (apie 400 gr. duonos).

- Tu ką, užsimojai prieš Sovietų Sąjungą, o dabar dirbti nenori? Užkasiu kotlavane.. Vyžotas "fašistas"! - šaukė brigadininkas.

- O tu "nedamuštas kalė", - atsakiau.

Brigadininkas čiupo lazdą ir pradėjo vaikyti po tranšėjas. Kiti visi matė, bet manęs negynė. Iš kažkur atsirado V. Svetikas, jis sulaikė įtūžusį brigadininką ir sudrausmino.

- Tu gi pažįsti mane. Nesipykim. Palik tą vaiką ramybėje. Jam didelė bausmė, o tau vaikiška. Tegu jis eina pas mane į grandį vinių tiesinti. Norma bus. Sutariam?

Brigadininkas piktai nužvelgė mane ir sutiko.

- Nežinojau, kad jis tavo draugas. Bet normą reikės padaryti, - tepasakė ir mostelėjęs nuėjo.

Su Vytautu susidraugavome tikrąja to žodžio prasme. Traukėme vinis iš lentų, tiesindavome ir vakare pasvėrę priduodavome. Bet normą įvykdyti buvo sunku, ypač jei tos vinys buvo karpytos iš skardos.

Bet ir čia kalinio "smekalka" atrasdavo būdą kaip išsisukti. Tokių vinių "traukytojų" buvo apie 25 žmones ir visi turėjo įvykdyti užduotį. Taigi vyko konkurencija.

Be mūsų dirbo dvi brigados stalių, daugiausia tai buvo latviai ir estai. Labai sąžiningi žmonės, jie negalėjo blogai dirbti iš prigimties ir dėl savo stropumo kartais neįvykdydavo normos. Gale darbo jie grąžindavo įrankius ir vinis sandėlininkui, bet ir už neįvykdytas normas jų vis dėlto nebausdavo - parašydavo, kad įvykdyta. Mūsų grandį vadino blatniakais, nes darbas buvo nesunkus, o be to, ir viršininkų mažai klausė. Daugumas buvo jauni zekai.

Kaipgi mes traukdavome tas vinis? Dėl akių tik atėjus į darbą visi šokdavome ieškoti lentų su senomis vinimis. Pritraukę apie kilogramą, lipdavome į namo palėpę, nusnausdavome apie gerą valandą ir laukdavome, kol atveš pietus. Prieš pietus visus suvarydavo patikrinimui. Tuo tarpu pasilikę statomuose namuose pora vinių rinkėjų apkrausto stalių ir dailidžių įrankių dėžes, paslepia vinis ir prisistato patikrinimui.

Po pietų ateina staliai, žiūri - nėra vinių ir pradeda bartis estiškai: "Kurat, kurat (velnias) vinis pavogė! " Eina pas sandėlininką ir vėl gauna. Ir taip kiekvieną dieną.

- Negerai taip, - sakau grandininkui.

- Nieko. Jų nenubaus, neleisime... Žinok, nuo darbo arkliai dvesia! - juokiasi tas.

Susitinkame darbe ir su laisvaisiais. Čia vyksta prekyba. Iš siuntinių labai noriai perka drabužius, o mainais gauna rūkalų ir net narkotikų, vadinamu "planu". Pabandžiau ir aš vieną kartą užtraukti to "plano", bet išskyrus vėmimą, nieko nepajutau, gal buvo per mažai, o gal koks surogatas - nesupratau. Nuo to laiko jokios cigaretės į burną neėmiau.

O su kitais kaliniais tekdavo net iki ašarų prisijuokti. Žiūrėk, eina kolonoje toks prisirūkęs, renka akmenukus nuo kelio ir dedasi į kišenę. Klausiu, ką darai, sako, auksą renku. Net sargybiniai sustabdo koloną ir reikalauja patikrinti kišenes, bet pastarasis rėkia: neatiduosiu bandi-

tams aukso! Kitam prisirūkiusiam velniukai laksto, o tas skaičiuoja:

- Viens du, trys ir ten dar penki velniai liežuvius rodo.

Kartą grįžtant namo, kažko užpyko sargybos viršininkas, toks mažiukas seržantas. Privaręs prie kelio balos, liepė gulti į ją. Mums nepaklusus, pradėjo virš galvų šaudyti ir norom nenorom ištiestomis rankomis sugriuvome į tą prakeiktą purvą. Senbuviai pasakodavo, kad anksčiau sargyba taip darydavo kas dieną, bet man pasitaikė pirmą ir paskutinį kartą. Režimas kaskart silpnėjo, o mes drąsėjome. Matėme, kad čekistai pradeda abejoti savo padėtimi. Tam buvo priežasčių. Jeigu anksčiau laisvieji nuo mūsų nusisukdavo, tai dabar mus vedant miesto gatvėmis močiutės šaukė:

- Vyručiai, greitai bus jums laisvė. Greitai baigsis jūsų kančios!

Sargybiniai mandagiai tildo senutes, bet jos nebebijo, o kartais ir kepaliuką duonos įmeta į koloną. Viršininkas atima, perlaužia ir grąžina atgal kaliniams. Mes ne tokie jau alkani, bet mums malonu, mes jaučiame paramą ir daromės tikresni ir drąsesni.

Politiniai kaliniai prie sargybos būsto

Vienos dienos popietę, sekmadienį, kuomet kaitinomės Šiaurės saulutėje, išgirdome burzgiantį lėktuvą, kuris suko ir suko ratus aplink Vorkutos aerodromą. Po kurio laiko nutūpė ir po poros valandų mūsų zonoje pasirodė keletas aukštų MGB karininkų. Jie vaikščiojo po barakus, su visais sveikinosi paspausdami rankas ir drąsino:

- Braci, greitai jums bus laisvė. Mes su jumis. Reikia pamiršti skriaudas - Tėvynė pavojuje. Mes jumis tikime. Jūs mūsų "nepavesite". Pakentėkite truputį.

Mums buvo nuostabu, kad tie "virššmogiai" spaudžia rankas ir maloniai kaip broliai kalbasi.

Vėliau iš laisvųjų sužinojome, kad matyto lėktuvo, darančio virš Vorkutos ratus, aerodromo valdžia nenorėjo įsileisti. Pasigirdo visokių "parašų", t. y. gandų, spėliojimų, būtų ir nebūtų prognozių, kol vieną dieną sužinojome, kad areštuotas MGB ministras Berija.

Po arešto vėl atsigavo čekistai ir pradėjo terorizuoti. Už numerių nuplėšimą pradėjo sodinti į karcerius po 10 parų, už atsisakymą eiti į darbą - 2 mėnesiai BUR'o. Buvusioji peresylka buvo kimšte prikimšta kalinių. Lagerio režimas tvirtėjo.

Kartą grįžę iš darbo sužinojome, kad šachtoje brigadininkas primušė mano pažįstamą Adomą Lukoševičių iš anksčiau mano paminėtos "Vieningos Darbo Sąjungos" organizacijos. Nutarėme tą brigadininką pamokyti. Nebeatsimenu, kas ėmėsi tos akcijos, tik žinau, kad jai ruošiantis aktyviai dalyvavo A. Bagdonas. Kuomet minėtam mušeikai šonai buvo aplamdyti, brigadininko bendrai norėjo sukelti muštynes, bet mūsų ryžtingas perspėjimas padėjo. Jiems buvo pasakyta, kad jei dar kartą pakels ranką prieš mūsų tautietį, teks bėgti "ant tvoros". Jeigu mūsų tautietis nusikals, tai mes teisime jį patys.

Kitą dieną prie V. Svetiko priėjo vienas ukrainietis ir pasiūlė susitikti lietuvių, ukrainiečių ir rusų atstovams. V. Svetikas, pasitaręs su mumis, sutiko su pasiūlymu. Vakare į mūsų baraką atėjo trys ukrainiečiai, vienas rusas ir mes, keturi lietuviai. Rusas katorgininkas aptarė esančią padėtį, kad mes gyvename kiekvienas sau, o tuo naudojasi čekistai ir visaip išnaudoja mus. Anksčiau buvusiems kriminalistams išskirstyti geresni eta-

Sukilimų Norilske vienas vadovų Algimantas Ruzgys

tai ir suteiktos visos sąlygos savivaliauti. Ukrainiečiai ypač skundėsi, kad valgykloje piktnaudžiauja ”kalės” ir reikia iš ten juos išvyti ant “vielų”. Rusas sutiko, bet perspėjo, kad tie “pridurkai” rėks, kad muša rusus ir gali sukiršinti kalinius, ko čekistams ir reikia, t. y. nuleisti kraujo, nes dabartinis, jų manymu, sąlyginis kalinių susiklausymas juos gąsdina. Lietuviai su viskuo sutiko, bet metodus V. Svetikas pasiūlė kitus. Jis aiškino, kad mums reikia mažiau dirbti, kad čekistai neturėtų iš mūsų darbo naudos. Kiekvienos tautos atstovai turi sukurti savus komitetus, kurie išaiškintų savo tautiečiams, kad tik visų kalinių vienybėje mūsų likimas. Tyliai po vieną likviduoti administracijos kolaborantus, kurie yra susitepę nekaltų kalinių krauju. “Stukačius” gerai prilupti, kad tiems, kurie bendradarbiauja su čekistais, degtų amžiams pašalas po jų kojomis. Kiekviena tauta turi susitvarkyti su savo išgamomis. Ukrainiečiai sutiko, o rusas sakė, kad jiems neužteks savo jėgų, nes jų susiklausymas menkas. Mūsiškiai ir ukrainiečiai sutiko padėti. Tokiais atvejais rusai duos savo sutikimą vykdyti akcijas. Be to, reikėtų priminti apie kalinių likimą Maskvoje, po visuotinio streiko… Pasitarę su aktyvesniaisiais tautiečiais, priėmėme šių veiksmų programą.

Pažintis su lagerio viešpačiais

Netrukus mane iškvietė lagerio režimo viršininkas. Jo kabinete buvo ir lagerio viršininkas Voroninas.

Vienas Norilsko sukilimų vadovų
1953 m. Bronius Zlatkus

Paprašė, kad aš papasakočiau, už ką esu nubaustas, apie sveikatą, nuotaiką. Paskui tėviškai pabarė, kad aš mieliau draugauju su režimo pažeidėjais, negu su ramiais, nuosaikiais kaliniais. Labai nustebę, kad aš atsisakiau braižytojo etato konstruktorių biure ir nuėjau dirbti sunkaus statybininko darbo. Po to pasakė, kad aš dar jaunas, ir kaltę Sovietų Sąjungai spėsiu atidirbti. Gerai būtų, kad aš jiems padėčiau, nes tiek priviso "frajerių", kad nebenori lagerio viršininkų klausyti. Aš tylėjau, daviau jiems progos išsipasakoti. O jie pylė pažadus upėmis. Kadangi aš vis tylėjau, pasiūlė vieną dieną apsigalvoti. Tuomet aš jiems pasakiau:

- Piliečiai viršininkai, jūsų "stukačiumi" nebūsiu. Draugų, su kuriais dalinuosi duonos kąsneliu, o tuo pačiu ir Tėvynės neišduosiu.

Režimo viršininkas paraudo, susižvalgė tarpusavyje ir tarė:

- Jaunas esi, karštas, bet neapjodintas. Daug čia praėjo ir ne tokių, kaip tu, o po kurio laiko šliaužte šliaužė verkdami "viršininkėli, padėkite".

- Nešliaušiu ir tokia kalba man šlykšti. Žinau, kad jūs milijonus nugalabijote, tai vienu daugiau ar mažiau kaip aš - jūsų sąžinė nesupyks.

- Na, pasirodo, tas vilkiukas dar ir kandžiojasi, - kreipėsi režimo viršininkas į Voroniną.

- Į dantis jam! - sušvokštė pastarasis. - Į šachtą, kad jis dienos švie-

sos nematytų, o kuomet pradės rankas laižyti, manau, galima bus ir žmoniškai pasikalbėti.

- Ne, viršininkai, manęs nenugąsdinsite. Į šachtą aš neisiu, kol ten neįstatysite langų. O kai tai padarysite, reikės ir štrekus išbaltinti.

- Ach tu šunyti, nacionalistiškas akiplėša! - suriaumojo lagerio viršininkas. - Į karcerį dešimčiai parų. Pirmai dozei! - paspaudė pastalėje esantį mygtuką ir įbėgęs prižiūrėtojas nugabeno mane į buvusią "peresylką", kurioje be BUR'o buvo įrengti keturi karceriai. Į vieną iš jų, nurengę iki baltinių, įstūmė mane.

Adomas Bagdonas - "Giedrius" - aktyvus LLKS narys, veikė 1-oje, 7-oje "šachtose" ir spec. ypatingame 62-ame lageryje

Karceris buvo išbetonuotas, gultas irgi betoninis. Kampe stovėjo paraša, o grotuotas langas vilkėjo "namordniką". Krosnies nebuvo, bet nebuvo šalta. Maitino "kipitoku" ir 400 gr. duonos. Bet draugai badauti neleido. Per mano pažįstamą rudapaukį kareivėlį perdavė cukraus, duonos ir margarino. O vakare, kai niekas nematydavo, po "otbojaus" ir anklodę paduodavo nakčiai. Kareiviui už visa tai grėsė baudžiamasis batalionas, bet matyt anksčiau mūsų pokalbiai "peresylkoje" davė rezultatų.

- Geriau nereikia, Saša, sužinos, kad tu bendrauji…

- Nieko, aš daug ką pamačiau, daug ką supratau. Palik visa tai man. Tu jau turi dvidešimt penkerius, tai laikykis! - paspaudė ranką ir užrakino duris.

Po penkių dienų, sekmadienį, atėjo kareiviukas Saša, liepė paimti "parašą" ir eiti paskui jį. "Parašą" pastačiau lauke, o pats su juo įėjau į sargybos būstinę. Čia buvo dar vienas pažįstamas iš "peresylkos" laikų kareivėlis ir mano pažįstamas Jonas Navickas. Apsikabinom, pasibučiavom, lyg būtume seniai nesimatę. Papasakojau viską, kas man nutiko ir už ką pasodino. Jis mane apibarė už tiesumą ir lagerio gyvenimo neišmanymą.

- Su valdžia būk tylus kaip pelytė ir gudrus kaip žaltys. Linkčiok galva, sakyk, kad pagalvosi, o tu daryk savo, kaip tau atrodo, o tai papulsi "ant ragų" ir kaput. Jų rankose viskas - ir tavo, mano ir visų lagerininkų gyvybė. Kas mes jiems - nusispjaut, nuveš prie Ajač Jagos ir nupils. Mums reikia veikti jų metodais: viena sakyti, kitaip galvoti ir dar kitaip padaryti. Po vieną mes žūsime, mums reikia partijos, dar stipresnės disciplinos kaip jų. Panaudot visus jų metodus ir ne akį už akį, o dvi akis už vieną akį. Nepagailėt jų iki devintos kartos!

- Betgi mes būsim tokie kaip jie!

- Jų pagrindas - melas, apgaulė, mūsų - tiesa. Nuo bandito ar plėšiko reikia gintis ir ginti kitus visomis priemonėmis. Arba jie, arba mes. Tu girdėjai apie Makiavelį?

- Ne.

- Na, nesvarbu. Jis pasakė, kad tikslas pateisina priemones. O juk mes kovojame už savo, už savo tautiečių gyvybę su negirdėta, neregėta pasaulyje nusikaltėlių sistema. Veidmainiauja jie, veidmainiaukime ir mes ir smokime smūgį, jei pasitaiko proga, žemiau juosmens, nes aukščiau nepasieksime, kelnės per siauros. Taigi, vaike, mokykis ir galvok. Kad nesutikai būti "stukačiumi", gerai, mes iš tavęs kitko ir nesitikėjome, bet nereikia taip tiesiai. Tu pažiūrėk kaip jie daro ir vinguriuok kaip žaltys. Anais laikais už tokius žodžius tau būtų odą gyvam nulupę. Dėl šachtos reikės sutikti, nes numarins. Mes turime draugų ir šachtoje neprapulsi, ne tu vienas ten dirbsi.

Sargybinis Saša pasakė, kad užteks savaip "balakatj" ir parvedė atgal į karcerį.

Pirmadienį karcerio duryse sugirgždėjo raktas ir ant slenksčio pasirodė režimo viršininkas.

- Na, kaip vilkutis gyvena? Mamočkos nešauki?

- Blogai. Labai blogai, - pavaizdavau labai nusilpusį.

- Tai kaip - lįsi į šachtą be langų?

- Aha.

- Padėjo karceris. Paleisčiau, bet lagerio viršininko įsakymo negaliu atkeisti, o jis tau nedovanos, - apsisuko ir išėjo.

BUR'e buvo apie keturiasdešimt kalinių. Tą pačią dieną beveik visus paleido į zoną. Išgirdome, kad prasidėjo streikai. Sustojo darbai Ajač Jagoje (10 ir 12-16 šachtos), septintoje, 29 - oje ir TEC-2 sustreikavo. Mūsų šachtoje Nr. 1 planas sumažėjo kelis kartus, o vėliau pasklido gandas, kad šachtos lifto apačioje surasta ir išminuota didelė bomba. Į BUR'ą pradėjo vesti žmones, kurie pasakojo, kad pravažiuodami garvežių mašinistai pirštais rodo šachtų numerius ir sukryžiuoja rankas, atseit tokia ir tokia šachta stovi. Kapitalinėje irgi sudarytas slaptas streiko komitetas, bet dar lūkuriuoja, sako, iš GULAG'o atvykę aukšti viršininkai su generaliniu prokuroru Rudenko ir ministru Maslenikovu. Voroninas laksto po lagerį ir visus prašo būti santūriais ir eiti dirbti. Jei paklausysią, apipils visomis lagerio gėrybėmis, o jei ne, tai akmens ant akmens nepaliks.

Sargybą sustiprino, bet maistą draugai man visvien perduoda, o kartu ir laiškelius, perspėjančius, kad aš nekomplikuočiau padėties, nes tokiais atvejais čekistai moka žudyti ir dar kaip.

Vorkutos lagerius sudarė Vorkutlagas ir Rečlagas. Pirmajame kalėjo buitininkai, antrajame - politiniai kaliniai. Pastarajame buvo sugriežtintas režimas: politkaliniai buvo numeruoti, nakčiai užrakinami ir visi kiti režimo numatyti atvejai, varžantys laisvę ir žmogaus orumą. Vorkutos lageriai buvo išmėtyti Vorkutos upės baseine į atskirus lagpunktus, vadinamus OLP'us (Otdelenije lagernovo punkta). Tokių buvo 62 OLP'ai. Didžiausias OLP'as turėjo apie 10 tūkstančių kalinių, o kiti - pagal darbo jėgos poreikį. Be to, senbuviai pasakojo, kad prie Uralo kalnų taip pat buvo OLP'ų. Jų kaliniai kirto kelią per Šiaurės Uralo

kalnus. Visiems Vorkutos lageriams vadovavo generolas Derevenko. Jis čia buvo dievas ir karinis viršininkas (bog i voenij načalnik). Tai Romos imperatoriaus prototipas. Buvo čia trys klasės: patricijai - čekistai ir nomenklatūrininkai, laisvieji - plebėjai ir mes, kaliniai, vergai. Tą Romos imperijos sanklodą Vorkutos miniatiūroje galima pritaikyti ir visai Sovietų Sąjungai.

Stalinui mirus, 1953 m. buvo apie 40 milijonų kalinių - vergų, kurie buvo Sovietų Sąjungos ekonominis variklis ir tuo pačiu neapmokama darbo jėga, dirbanti ir egzistuojanti tik už kalinių skarmalus ir duonos "pajkę". Visi sunkieji darbai valstybėje buvo atliekami šių Dievo ir viso pasaulio užmirštų kalinių - vergų "vardan komunizmo". Kaip žinome iš istorijos, vergų darbas nenašus, bet kažkokį istorijos laikotarpį jis tenkina vergovinę valstybę ir sudaro vienų savo piliečių sąskaita kitų gerovę arba tariamąjį valstybės klestėjimą. Tačiau, kaip čekistai sako, kiek kamuoliukas besivyniuotų, ateina galas.

Skriaudžiamieji, nematydami savo vargų baigties ir praradę bet kokią viltį išlikti gyviems arba bent tapti laisvais piliečiais, sukilo.

1953 metų vasaros sukilimas prasidėjo šiaurėje: Vorkutos ir Norilsko lageriuose. Komunistai ir jų opričnikai, įsitikinę savo nebaudžiamumu, paskandino šiuos sukilimus kraujuje. Beginklius tik už tai, kad atsisakė dirbti ir prašė menkiausio savo buities palengvinimo lageriuose, sušaudė Norilske. Oficialiais duomenimis žuvo apie 400 kalinių, o Vorkutoje apie 80, sužeistųjų buvo kelis kartus daugiau. Žinant čekistų slaptumą, galima spręsti apie žuvusiųjų skaičių.

Vorkutoje streikas prasidėjo 7-oje šachtoje. Buvo sudarytas streiko komitetas, kuriam vadovavo lietuvis Jieškūnas.

Ajač Jagoje prie to paties pavadinimo Vorkutos intako, buvo įsikūrusios 12, 14-16 šachtos. OLP'as buvo netoliese nuo 7-tos šachtos ir ŠEC-2. Ajač Jagos kaliniai, pamatę, kad streikuoja minėti lageriai, metė darbą. Bet prieš tai įvyko sukrečiantis įvykis. Sargybinis iš bokštelio nušovė du kalinius. Vienas iš jų buvo lietuvis (Andriukonis?), Kauno universiteto studentas. Ajač Jagoje buvo sudarytas streikų komitetas, kuriam oficialiai vadovavo Kolesnikovas, o faktiškai Stasys Ignatavi-

čius, sudaręs visų barakų patikimą tinklą. Uoliai jam talkininkavo studentas Vladas Šiška iš Zarasų ir Vytautas Vaineikis iš Šiaulių. Streikuojantys lageriai tarpusavyje palaikė ryšį šachtos telefonais, kurių čekistai iš karto nesusiprato atjungti, o vėliau, kai buvo atjungti, veidrodėliais, Morzės pagalba. Kuomet kulkosvaidžiais ginkluoti kareiviai reikalavo nutraukti streiką, o generolas Derevenko kreipėsi į susirinkusiuosius "nedaryti kvailysčių", jis buvo nušvilptas ir izoliuotas. Po jo kalbėjęs MVD ministro pavaduotojas Maslenikovas pradėjo gražiai prašyti nutraukti streiką. Pažadėjo nuimti nuo rūbų numerius, išsiaiškinti ir nubausti kalinių žudikus, nuo barako langų ir durų išmontuoti grotas, leisti laisvą susirašinėjimą, mokėti pinigus ir pasiūlyti vyriausybei peržiūrėti kalinių bylas, o jeigu kaliniai nepaklausys, gali įvykti nepataisoma klaida, kurios jis negalįs nulemti.

Daugelis kalinių šitoje sueigoje išsakė savo mintis, išklojo savo vargus, pažeminimus ir XX amžiaus pasaulinę gėdą, kurią sankcionuoja Sovietų Sąjungos vyriausybė. Ypač griežtu tonu nuskambėjo Vytauto Vaineikio kalba.

Komitetas, pasitaręs ir įvertinęs grėsmingą padėtį, čekistų paruoštus kulkosvaidžius ir prigirdytus kareivius, nutarė laikinai sustabdyti streiką. Rytojaus dieną Ajač Jagos lageris išėjo į darbą. Po kelių dienų komiteto vadovybė buvo areštuota. Stasys Ignatavičius, Kolesnikovas uždaryti į tardymo izoliatorių, esantį 8-toje šachtoje. Po kelių mėnesių karinis tribunolas visus nuteisė 25 metams, atliekant bausmę sustiprinto režimo lageriuose.

29-toje šachtoje sukilimui vadovavo Lietuvos karininkas Kazonas. Tai buvo gerai organizuotas streikas, todėl "kraujo nuleidimui" ir kitiems lageriams pagąsdinti, kaip tai buvo padaryta ir Norilske, čekistai organizavo skerdynes. Po nesėkmingų derybų, kuriose besąlygiškai buvo reikalaujama nutraukti streiką, vadovaujant SSSR generaliniam prokurorui Rudenko, pradėtas sukilimo malšinimas. Pro lagerio vartus įvažiavo gaisrinės mašinos. Kaliniai susikibę rankomis pastojo joms kelią. Tuomet iš gaisrinių transpoitų paleido čiurkšles į minią. Kaliniai perpjovė brezentinius gaisrinių vamzdžius ir vandens spaudimas

krito. To užteko duoti komandą pradėti šaudyti. Jeigu tikėti mačiusiems, pirmasis paleido šūvį pats teisėtvarkos saugotojas SSSR generalinis prokuroras Rudenko. Visų rūšių ginklų griausmas paguldė pirmąsias eiles. Kulka rinkosi savąjį neskirdama tautybės ir amžiaus. Likusieji išsigandę bandė slėptis, bet negailestingos kulkos juos pasivydavo, nes šaudė taiklieji Dzeržinskio šauliai. Rinkti lavonų ir sužeistųjų neleido. Po šios egzekucijos palaidojo daugiau kaip 70 žmonių. O kiek dar mirė iš 600 sužeistųjų? Taip užsibaigė 1953 metų Vorkutos sukilimas.

Devintą dieną karceryje prižiūrėtojas atidavė viršutinius rūbus ir liepė eiti į raštinę. Režimo viršininkas amnestavo buvusiuosius BUR'e.

- Burokai, nusiimk savo 2-A-600. Džiaukitės, vyriausybė išleido įsakymą panaikinti numerių nešiojimą, atrakinti barakus, leisti susirašinėti.

- Man jis nemaišo, tegu būna prisiūtas.

- Dabar, vaikine, yra kitas įstatymas. Už numerių nešiojimą penkios paros karcerio. Nors pagal naująjį įstatymą galime bausti iki 7 parų. Taigi matote, kaip vyriausybė jumis rūpinasi. Karcerio "patalokas" (lubos - riba) - septynios paros už vieną prasižengimą. Atsimink, kad prasižengimų galima surasti septyniskart po septynis.

Pagalvojo minutę, pasikrapštęs kišenėse ištraukė peiliuką ir liepė nuardyti numerius. Po to tęsė toliau:

- Šachtoje vis tiek teks dirbti, nors ir be langų. Eik dabar į valgyklą, pavalgyk, o po pietų į "nariadnają", ten tau parinks darbą. Girdėjau esi lankęs geodezininkų kursus ir armijoje turėjai praktiką. Gal tau suras darbo prie markšeiderio. Na, o kaip mano ankstesnysis pasiūlymas?

- Ne, "stukačiumi" nebūsiu!

- Nesipykim, gal tu ir teisus. O dabar marš iš čia!

Pavalgiau, greitai aplaksčiau draugus, pasidalijom naujais įspūdžiais, pabuvojau "nariadnoje" ir kitos dienos antrąją pamainą nusileidau į šachtą.

Blogai "be langų" šachtoje - tamsu. Tik pagrindinis štrekas ap-

šviestas elektros lempų. Tolimesni užkampiai mirga tik nuo šachtininkų lempučių.

Geležinkeliuko bėgiais laksto elektrovežiai, į vieną pusę sunkiai traukdami anglies prikrautus vagonėlius, į kitą pusę - "paražniakus" (tuščius). Štrekai "nebaltinti", nuo lubų laša, o aplink tamsoje, kaip pragare šmėkščioja baidyklės, o gal ir žuvusiųjų šachtinkų dvasios. Baugu ir nyku pirmą kartą pakliuvus į pragarą, norisi įsikibti į ranką savo kolegoms, murziniems, kaip ir tu pats, panašiems į velnius, prožektorių šviesoje žibančiomis akimis ir baltais dantimis. Viskas čia kitaip: dienos šviesą atstoja naktis, žmones - šmėklos, net ir nivelyro matuoklė statoma ne ant grindų, o prie lubų.

Dvi pamainas pravaikštinėjau su markšeideriu šachtoje ir nutariau, kad man čia nėra ką veikti. Norėjau tapti "otkazniku" (atsisakiusiu šachtoje dirbti), bet pasitariau su draugais, kurie po Vorkutos streikų įgijo dar didesnį autoritetą. Jie nusivedė mane į medpunktą ir pakalbėję su gydytojais, komisavo kaip netinkantį šachtos darbams. Aš vėl "gorstrojuje", tik kažkodėl mane paskyrė į naujai sukurtą režiminę brigadą. Joje jokio režimo nebuvo, tačiau "parašos vaikščiojo", kad čia suburti vieni "galvariezai", bet tai buvo "tufta" (blefas). Turėjome iš to ir privilegijų, mat mūsų prisibijojo ir nariadčikai, nes, kas juos žino, gal ir "galvariezai", jeigu neklauso viršininkų ir duoda atkirtį, jei kas lipa ant sprando. Atsidūrę šioje brigadoje mes tapome "v zakone", panašiai kaip blatnieji. Nors ir nieko neprašydavome valgykloje, maisto išdavėjai pripildavo šiltesnės buizos, parūpindavo geresnį gabaliuką dvokiančios žuvies. Vytas Svetikas ir A. Bagdonas iš kažkur gavo ir padovanojo man baltą kailinę kepurę.

- Esi režiminėj brigadoj, tai kaip nusipelniusiam "frajeriui" įteikiam paaukštinimo laipsnį.

- Ką čia kvailiojat! - užpykau.

- Nepyk, mes juokaujam, bet dovaną priimk.

Padėkojau ir ši puiki dovana mane lydėjo iki 1955 m., kol sutikau Vologdos peresylkoje vieną tautietį, baustą 25 metams uždaro kalėjimo, su juo ir pasikeitėme kepurėmis.

Kartą buvome susitikę su lietuviu gydytoju, kuris dirbo medpunkte. Jis pasiūlė, kad jeigu labai norėčiau pailsėti, galima gauti kokiai dienai atleidimą nuo darbo. Vieną vakarą nuėjo Vytas Svetikas, ir mus abu atleido. Gulime abudu ant gultų ir svajojame. Vytas sako:

- Eisiu pamedžiosiu ką nors užkramtyti, o tu, kaip toj pasakoj, nelakstyk, o tai dar kas nors prikibs.

Prasivoliojau porą valandų, nusibodo laukti. Galvoju, nueisiu į KVČ (kulturnoje vospitatelnoje častj), pasiskaitysiu laikraščių. Taip ir padariau. Bet kur buvęs, kur nebuvęs čia pat vyriausiasis nariadčikas, ir kapt mane už pakarpos ir į "nariadnają".

- Tai ką, simuliante, į darbą nenori eiti? Užsidėjai baltą papachą, tai manai, kad tau nėra lagerinio įstatymo! Bifšteksą iš tavęs padarysim. A nu, draugai, pameskim jam "Vorkutos angliuko"!

Keliese nariadčikai prišoko prie manęs ir jau norėjo pradėti kumščiuoti, bet aš ištrūkau iš jų, prisiglaudžiau raštinės kertėje ir surikau:

- Na, šliužai, prieikit po vieną, jeigu nenorite turėt sveikų pilvų.

Staigiu judesiu suvaidinau, kad kišu ranką į šimtasiūlės užantį lyg ten turėčiau peilį. Nariadčikai atšoko atgal, o aš išdidžiai išėjau pro duris. Galėjo jie lengvai susidoroti su manimi, bet, matyt, "kalių" valdžia pradėjo žlugti.

Parbėgęs į baraką, užpuoliau Vyt. Svetiką.

- Ką tu ten pripainiojai su atleidimu iš darbo. Nariadčikas man ant medinės lentelės parodė, kad nėra jokio atleidimo ir vos už tai negavau lupti.

Papasakojau kaip viskas atsitiko.

- Einam, Edvardai, į medpunktą, išsiaiškinsim.

Nuėję susiradome gydytoją. Tas parodė atleistųjų sąrašus ir tikrai mes abu buvome atleisti. Sako, eikite pas medpunkto raštvedį. Susigavome jį, rodyk, sakom, savo leistrus. Raštvedys iš pradžių užsiožiovo, bet kai Vytas paėmė už apykaklės, sakė tuojau išsiaiškinsiąs. Išėjo ir, matyt, pasinaudojęs mūsų žioplumu, paskambino prižiūrėtojams. Žiūrim palei langus lekia keturi uniformuoti. Šokom bėgti. Vytautui pakirto kojas, o aš spėjau išnešti kudašių. Į savo baraką negrįžau. Pasi-

slėpiau viename iš šachtininkų barakų ir priprašiau, kad surastų A. Bagdoną ir J. Navicką bei kitus bendraminčius. Po darbo aptarėme akcijos eigą. Pirmiausia reikia nubausti užpuolusį nariadčiką ir tą medpunkto raštvedį, pardavusį mus prižiūrėtojams. Vyt. Svetikas jau sėdėjo karceryje.

Kadangi mane visvien suras ir pasodins, nutarėm, kad aš ir dar vienas tautietis, kurio dabar pavardės neprisimenu, aplaužysim šonus vyr. nariadčikui, o kiti, J. Navicko vadovaujami, susitvarkys su raštvedžiu. Kaip tarėm, taip padarėm. Raštvedį surado greitai ir, pasiguldę ant suolo, suvilgę vandeniu rankšluosčius, gerai įkrėtė į sėdynę, o mūsų "žvėris", ankstesniais metais daug kam atėmęs gyvybę, buvo gudrus, nes jautė, kad medžioklė prasideda. Mes buvome apsiginklavome metaliniais strypais ir dėl viso pikto kišenėse turėjome juodas kaukes. Keletas mūsų draugų iš toli saugojo mus. Beieškant to niekšelio, atėjo ir vakaras. Pagaliau iš KVČ išėjo trys vyrai, kurių tarpe atpažinom mums reikalingą. Puolėm. Iš pradžių bandė gintis, bet išsigandę pradėjo bėgti. Matom pabėgs, tuomet mano draugas sviedė strypą, kuris pataikė į kojas. Nariadčiko kojos susipynė ir jis parkrito. O čia mes.

- Braci, muškite, aš kaltas, bet palikite gyvą! Vardan motinos, palikite gyvą.

Niekam šio niekšelio gyvybė ir nereikalinga buvo. Be to, tik kalbos ėjo, kad jo dūšią daug nekaltų gyvybių slegia. O gal ir ne taip? Taigi apdaužėm rankas, kad daugiau nekeltų prieš kalinius ir palikę jį gulėti, nuėjome kas sau į barakus, kadangi smūgiai į pakabintą bėgio gabalą prie sargybos būstinių skelbė vakarinį patikrinimą. Barake jau laukė prižiūrėtojai, bet jie nepažino manęs. Per patikrinimą išgirdę mano pavardę suėmė ir nugarbino pas "kūmą" - operatyvinį.

- Chuliganizmu užsiėminėji! Kas dar su tavimi buvo, mat tebe perimat, - keikėsi "kūmas".

- Aš nieko nežinau, buvau pas draugus.

- Kas jie? Pavardės, vardai, "kličkos"?

- Aš naujas, nieko nežinau.

- Kandaly ir į karcerį septynioms paroms - “na vsiu katušku”. Paskui teisime.

Nugarbino prižiūrėtojai vėl į tą patį karcerį. Nurengė ir užrakino. Kitame karceryje sėdėjo V. Svetikas.

Atpylėme po septynias paras. Alkani nebuvome, draugai vėl padėjo. Po to pervedė į BUR’ą. Antrą vakarą Vytas iš zonos gauna raštelį. Perskaitė, man neparodė, tik paprašė supažindinti jį su kareivėliu Saša. Aš išsikviečiau per tvarkdalį Sašą ir pasakiau jam, kad Vytas mano draugas ir, jei ko nors paprašys, tegu jis patenkina jo prašymą. Prieš miegą išnešant “parašą”, kažką juodu pasišnekėjo ir Vytas į kamerą negrįžo. Aš ilgai nesumerkiau akių, vis laukiau jo. Pagaliau po trečios pamainos “razvodo” į šachtą, sugirgždėjo durys ir ant slenksčio pasirodė užduseęs Vytas. Visi pakėlė galvas.

- Chlopcy, aš visą laiką buvau čia ir kartu miegojau su jumis. Supratot?

- Supratom.

Greitai nusirengė, atsigulė ir dirbtinai užkriokė. Po truputį užmigome ir mes.

Iš pat ryto prilėkė pilnas koridorius prižiūrėtojų, tarp jų “kūmas” ir režimo viršininkas.

- Kas vakar buvo pabėgęs iš BUR’o į zoną?

- Visi tylėjo.

- Jei nepasakysite, išvešiu visus į uždarą Vladimiro kalėjimą.

- Kaip gi mes, viršininkėli, galėjome pabėgti, jei mes esame visą laiką užrakinti. Tik vakarais ir rytais į tualetą su “paraša” nukeliaujam.

- Vot ir nukeliavot vakare, o ryte sugrįžot.

Vieną po kitą pradėjo kviesti į raštinę. Klausinėjo, ar kas nors negirdėjo kalbų apie nariadčikus. Visi sakė, kad BUR’e kalba tik apie duoną ir mergas. Supykę ant mūsų, pagąsdinę, kad vis tiek sužinos, paliko. Vėliau priėjęs kareivėlis Saša persigandęs dėkoja, kad nepardavėme jo, nes vakar naktį trečios pamainos “razvodo” laiku kažkas užmušė nariadčiką. Kaltų nesuranda, bet kažkaip jaučia, kad visa tai susiję su BUR’u ir dar keliais asmenimis, kurių pavardžių Saša neatsimena.

Po poros dienų, po kratų zonoje ir pas mus, neradus įvykio kaltininkų, surinko iš BUR'o ir zonos 30 žmonių ir išsiuntė etapu į 7 - ą ir 40 - ą šachtas. Į 7-tą šachtą su šešiolika žmonių patekau aš, o į 40-tą visi likusieji su Vyt. Svetiku.

Aš neklausiau Vyt. Svetiko, ar jis tai padarė, ar kas kitas. Atsisveikinome, atsibučiavome ir turbūt paskutinį kartą, nes kur tik vėliau neklausinėjau apie jį, niekas nežinojo, kur jis. Išėjęs į laisvę irgi ieškojau, bet, deja, nesuradau. Viename politinių kalinių susirinkime, įvykusiame Panevėžyje 1991 metais, vienas kalinys papasakojo, kad jis miręs. Amžiną atilsį jam, Viešpatie, jei jis miręs. Puikus ir drąsus vyras buvo. Ir Tėvynę Lietuvą mylėjo kaip retai kas. Už savo tautiečius buvo pasirengęs bet kada galvą paguldyti. Nesvetimas ir kitų skriaudžiamųjų vargams. Tokį jį anuometinį matau ir šiandien: aukštą, rimtą, gerą ir drąsų. Nulenkime prieš jį galvą už tuos 1953 metus Vorkutoje, kurioje politkalinių pogrindis žengė pirmuosius žingsnius, vėliau atnešusius politkalinių pergalę 1955 metų sukilime.

Kaip jau minėjau, iš "Kapitalinės" drauge su kitais kaliniais, o tarp jų ir A. Bagdonu, buvusiu partizanu, pakliuvau į 7-tą šachtą. Medicinos komisijai patikrinus, aprengė naujais rūbais ir išskirstė po brigadas. Aš vėl buvau patekęs į šachtą, bet pasikalbėjus su tautiečiais, pastarieji surado galimybę iš ten ištraukti. Septintosios šachtos kaliniai dar gyveno praeito streiko įspūdžiais, gerai prisiminė, kaip juos po streiko nutraukimo išvarė būreliais po 100 žmonių į tundrą, kaip stovėję prie čekistų pastatyto staliuko "stukačiai" nurodinėjo, kurį pasiųsti į kairę, kurį į dešinę. Vienus grąžino atgal į zoną, kitus kažkur išvežė. "Nusipelniusius" čekistų pagalbininkus apgyvendino atskirame barake, leisdami nariadčikams, dešimtininkams ir kitiems "pridurkams" nešiotis savo gyvybei apginti net peilius. Lageris stipriai poliarizavosi, nors baimės po 29 - os šachtos sušaudymo dar buvo apstu. Drąsesnieji ir daugiau susipratę kaliniai visur pabrėždavo, kad kitais metais vėl streikas, o pardavikus vieną dieną išvys "na provalku" (ant tvoros vielų).

Kova prasideda

Palankias sąlygas kovai už kalinių susipratimą ir atsparą čekistų užmačioms nužmoginti savo vergus įnešė atvežtieji Rytų Berlyno vokiečiai už sukilimą, kuris įvyko 1953 metais. Šie jauni vyrukai, nuteisti po 25 metus, buvo aktyvūs ir kiekvienu momentu pasiruošę veikti. Gerai su jais kontaktavome. Vienas toks, Hansas, ir kitas, kurio vardo nei pavardės nebeprisimenu, subūrė apie save vokiečius vienminčius ir dalyvavo mūsų bendruose veiksmuose. Po poros metų, būdami jau Vakarų Vokietijoje, per Vakarų stotis perdavė mums sveikinimus, už kuriuos čekistai gerokai mane patampė.

Iš karto noriu pabrėžti, kad visų vienu mastu nematuoju, tačiau vokiečiai, buvę karo belaisviai, teisti už karinius nusikaltimus, buvo kitokie. Šie vargani žmonės, fiziškai ir dvasiškai palaužti, už sriubos samtį dažnai bendradarbiavo su administracija, už duonos kąsnį ar machorkės cigarą tapdavo iškrypėlių aukomis - pederastais. Vokiečius mes visi įsivaizdavome kaip visuomet tvarkingus, pasitempusius. Čia buvo apšepę, suplyšusiais nevalytais bušlatais ir visai sugniuždinti žmonės.

Tačiau buvo ir labai tvirtų, kurie tikėjo ateitimi ir komunizmo krachu. Šie, nors ir buvo vyresnio amžiaus, savo elgesiu ir mintimis skatino mus nesitaikstyti su esamomis sąlygomis. Gaila, kad neprisimenu jų pavardžių, bet man jie turėjo didelės įtakos. Vienas iš jų, kaip girdėjome, vėliau Vakarų Vokietijoje tapo jūrų karo ministru. Kitas, buvęs Berlyno stambaus laikraščio redaktorius, gyveno tame pačiame barake ir gulėjome ant tų pačių gultų. Daug jis pasakojo apie pasaulio sandarą, valstybę, filosofiją ir tiesiog prievarta iš manęs reikalavo, kad mokyčiausi užsienio kalbų, gerai žinočiau pasaulio ir savo tautos istoriją. Kadangi tuo metu vokiečių kalba buvo nepopuliari, pasirinkau anglų. Jis kasdien man parašydavo 10 žodžių ir aš privalėjau kiekvieną vakarą išlaikyti egzaminą. Kur nutverdamas atsitiktinį kąsnelį dalinausi su juo. Jis neimdavo, sakydavo “nain, nain”, bet vėliau ilgai, ilgai žiaumodamas vis gyrė mane, prisaikdindamas, kad aš būtinai mokyčiausi ir bet kokiomis sąlygomis likčiau žmogumi.

Tuo laiku vokiečiai ir kiti užsieniečiai pradėjo gauti iš Raudonojo Kryžaus siuntinius. Ir kartu atkuto ir pradėjo pavieniui streikuoti, neiti į darbus. Administracija ėmėsi priemonių, sodino į BUR'ą, karcerius, bet jau nebeveiksmingai. Galų gale surinko ir kažkur išvežė. Vėliau sužinojome, kad visi sugrįžo į savus kraštus.

Rusai labiausiai buvo susitaikę su savo likimu, bet kadangi visą gyvenimą vargę, jie geriau pakėlė visus nepriteklius ir pažeminimus. Dauguma jų buvo teisti už bendradarbiavimą su vokiečių okupacine valdžia. Nereikia galvoti, kad jie visi buvo parankiniai egzekutoriai. Buvo čia vlasovinkų, likimo sūkuryje atsidūrusių kitoje fronto linijoje, įvairūs inžinieriai, okupacijos metais dirbę fabrikuose ir gamyklose, bei karo metu karininkai, nepritarę vienam ar kitam karo planui ar pasisakę ką nors kritiškai prieš SSSR negeroves. Tačiau rusai, kaip ir priklauso imperinėje valstybėje, daugiausia buvo skiriami blatnesnėms vietoms užimti, jie ir buvo lagerio administracijos paspirtis. Nemažai buvo ir kriminalistų, "bytovik" vadinamų, kurie už pabėgimus ar prižiūrėtojų užmušimus buvo bausti kaip už sabotažą ar terorą. Bet iš jaunesniųjų, neseniai teistų, buvo ir idėjinių, tiesiog bandžiusių disidentiškai kovoti su bolševikų valdžia. Vieną tokį gerai pažinau. Jis save vadino Bardu. Kūrė labai puikius eilėraščius, rašė jiems muziką ir pats, gitara pritardamas, dainavavo:

"Na "Pravde" maskovskooj
Ložilsia ja spat
"Večernėj Maskvoj"
Nakryvalsia"…

Man patiko jo eilėraščiai ir juos pagyriau. Nuo to laiko, kai tik jis ką nors sukurdavo, atbėgdavo pas mane ir skaitydavo, po to drauge taisydavome. Visa bėda buvo, kad jis mėgo rūkyti "planą". Pasižadėdavo kiekvieną kartą mesti, bet ir vėl. Buvo jis kraštutinybių žmogus, išaugęs vaikų namuose, bet geros "dūšios". Išsiaiškinęs padėtį lageryje ir supratęs SSSR kėslus, tapo įžymus rusų grupės vadovaujantis atstovas, kovojęs prieš čekistų neteisybes lageryje ir rusų tarpe propagavo: "mažiau dirbk - mažiau anglies - mažiau spygliuotos vielos". Pasi-

liuosavęs išvyko į Donbasą organizuoti darbininkų prieš komunistų apgaulę.

Gerai organizuoti buvo vakarų ukrainiečiai. Jie ne tik stengėsi mažiau dirbti, bet patvarkydavo ir "stukačius" bei kitus kolaborantus. Iš didelės masės buvo visokių, bet daugiausia geri, drąsūs ir ištikimi kovos draugai. Gaila, kad per tokį ilgą laiką iš atminties išblėso jų pavardės, bet veidai, jų žėrinčios akys pasiliko kaip nuotraukoje. Ukrainiečiams vadovavo "Čiornyj" - Vasilij, Ivan ir kelios kitos iškilios asmenybės. Labai dažnai ukrainiečiai dainuodavo gražias, melodingas, panašias į mūsų dainas.

Su išdidžiais gruzinais, osetinais, čečėnais ir kitais kalniečiais mūsų santykiai buvo geri, bet jie daugiau laikėsi atskirai ir "virė savam katile".

Atvykus A. Bagdonui ir man iš "Kapitalinės", susirinko nemažai lietuvių. Pasišnekėjome, pasikeitėme klausimais ir vieni kitiems likome artimi. Kitą dieną į mūsų baraką atėjo Zenas Paldavičius nuo Vainuto, teistas už pogrindį, ir Juozas Žilinskas, du kartus sužeistas partizanas iš Krikštėnų (Ukmergės rajone). Jie pasisakė, kad gavo iš "Kapitalinės" "ksyvą" (raštelį), kuriame patariama pagloboti ir nesisaugoti mūsų. Šie du vyrai neoficialiai buvo pripažinti lietuvių vadais. Greitai su jais suradome bendrą kalbą ir numatėme organizacines, savigynos, sabotažo ir tarp įvairių tautybių suartėjimo gaires. Lietuvių pogrindžiui 7-toje šachtoje oficialiai pradėjo vadovauti Juozas Žilinskas, jo pavaduotoju buvo Zenas Paldavičius, ideologinis darbas, bei santykiai su kitomis tautybėmis atiteko man, o žvalgybos ir pasiruošimo akcijos - A. Bagdonui, slapyvarde "Giedrius".

Mane įdarbino šachtos švarių rūbų skyriuje, kuriame intensyvaus darbo buvo porai valandų šachtininkams leidžiantis į šachtą ir pamainai pasibaigus. Visas kitas laikas buvo laisvas. Tuo būdu buvo sudarytos visos sąlygos veiklai. Taigi šachtoje ir gyvenamojoje zonoje užvirė darbas. Iki išnaktų keliavau iš barako į baraką, nuo vieno žmogaus iki kito, kalbėjausi, klausiau kitų nuomonės ir dėsčiau savąją, kreipdamas mintį bendram pasipriešinimui. Lietuvių pogrindį sudarė apie 80 akty-

vių narių. Nemaža buvo ir prijaučiančių, dėl vienų ar kitų priežasčių likusių stebėti įvykių eigos.

Greitai suradome bendrą kalbą su kitataučiais, sudarėme žodines sutartis ir numatėme bendrą veiklą.

Pagrindinės buvo dvi jėgos: ukrainiečių ir mūsų, pirmieji gausumu, mes - sutarimu. Kadangi ukrainiečiai likviduojant "stukačius" anksčiau buvo "degę" ir už tai buvo teistų ir išvežtų į uždarus kalėjimus ir speclagerius, jų prašymu pirmąsias akcijas turėjome pradėti mes. Bet pirmąją - internacionaliai. Kaip jau minėjau ankščiau, kolaborantai, ginkluoti peiliais ir strypais, turėjo atskirą baraką ir buvo įsitikinę, kad jų niekas plikom rankom nepaims ir duos kiekvieną kartą atkirtį ukrainiečiams benderovcams. Lietuvius jie vadino nacionalistais, bet manė pažįstą mus, kaip ramius kastruotus jaučius, kurie tik tada muistosi ragais kuomet ant jų užšoki.

Vienas buvo labai aršus "kūmo" pagalbininkas vyriausiasis šachtos nariadčikas, aktyviai dalyvavęs demaskuojant sukilimo dalyvius ir prilupęs už neišėjimą į darbą daugelį kalinių.

Pirmoji bendra propagandinė akcija buvo šis niekšas. Buvo nutarta psichologinė ataka. Vakare, kai šis nariadčikas bus šachtos zonoje, o pagal mūsų žvalgybos duomenis, jis visuomet taip darydavo, mes kaukėti su peiliais ir kirviais įsiveršime į minėtą baraką ir sušukę "Kur yra tas šliužas? " greitai pasitrauksime.

Šioje akcijoje dalyvavo du lietuviai, du ukrainiečiai, rusas, vokietis ir vienas čečėnas. Įlėkėme kaip viesulas visi į baraką. Jame prie plytos pora žmonių virė čefyrą (arbatą), kiti stebėjo kaip lošėjai domino "mušė ožį". Pamatę mus kaukėtus, su peiliais užpultieji apstulbo. Rusas, kad neišduotų kitataučių akcentas, suriko:

- Kur gadas (šliužas), nariadčikas? Šitam svoločiui atėjo galas!

Tyla. Vienas verdantis čefyrą tylomis pasitraukė žarsteklį. Tai pastebėjęs ukrainietis Vaska, nieko nelaukdamas kirto metaliniu strypu į "ragus" ir pastarasis nuvirto, kiti, panikos pagauti, vienas kitą griaudami metėsi į barako gilumą.

- Pasakykite, kad vyr. nariadčiko laukia mirtis! - dar kartą suriau-

mojo "oratorius" ir mes visi grįžome pro duris, po to išsilakstėme po barakus, paslėpę "ginklus" nusirengėme ir - ant gultų, kaip niekur nieko.

Netrukus pasipylė prižiūrėtojai. Pirmiausia patikrino įtariamuosius, vėliau padarė kratą, bet nieko nepešę išsiskirstė.

Šį akcija sukėlė lageryje sąmyšį ir nusistebėjimą. Spėliojo visaip. Vieni kalbėjo, kad tai buvo vagys - "zakonikai", norėję išpjauti "kales", kiti - kad norėjo atkeršyti vyr. nariadčikui už savo draugus, dar kiti, kad atsirado "juoda katė", kuri pjaus visus, kas bendradarbiauja su čekistais. Ši versija specialiai buvo palaikoma mūsų žvalgybos. Pats vyr. nariadčikas bravūriškai kalbėjo:

- Gaila, kad nebuvau, būčiau nukirtęs tai "juodai katei" uodegą, o nulupęs kailiuką būgnelį (bubenčiką) padaryčiau. Jeigu ta "juodoji" drąsi, tegu dar kartą ateina.

Toks jo įžūlus pasisakymas erzino mus, bet, kaip minėjau, mums jo nereikėjo, o reikalingas buvo faktas ir mes jį turėjome.

Toliau, kaip buvo numatyta, pradėjome antrą stadiją - agituoti, kad kaliniai kuo mažiau dirbtų. Supratingesni kaliniai taip ir darė. Ypač mums padėjo vokiečiai, kurie pradėję gauti iš Raudonojo Kryžiaus siuntinius, neišeidavo į darbą. Nesnaudėme ir mes, kartas nuo karto pakrikštydami vieną kitą "stukačių". Kaip anksčiau, po sukilimo numalšinimo planas jau nebebuvo vykdomas. Lagerio administracija niršo, padaugėjo kratų ir kitokių priekabių. Nariadčikai ir dešimtininkai valdžios skatinami darėsi įžūlesni. Jie po vieną nebevaikščiojo, nes bijojo užpuolimo.

Nutarėm vis dėlto nutverti tą nelaimingą nariadčiką tiesiog jo urve, šachtos zonoje. Tam tikslui A. Bagdonas aprūpino peiliais, kirviais ir strypais, be to, sužinojo, kad jis laikosi penkių jam patikimų žmonių grupelėje. Pirmasis turėjo eiti priekyje Zenas Paldavičius, aš turėjau dengti jį, o mus abu saugoti J. Kujalis ir Gražys nuo Anykščių. Zenas buvo apsiginklavęs kirviu ir peiliu, aš strypu ir peiliu, kiti strypais. Buvome su kaukėmis. Kuomet priėjome prie jų buveinės, o ji buvo atokiau nuo šachtos valdybos ir netoli sargybos, pro langą pamatėme, kad

čia buvo ne penki, o vienuolika žmonių. Pasitarėme ką daryti. Aš siūliau šią ofenzyvą atidėti, Kujalis ir Grožys tylėjo, o Zenas - siūlė pulti.

- Zenai, jų dvigubai daugiau. Paguldys jie mus. Rasime geresnę progą.

Įtikinėjau tikrai tirtėdamas iš baimės. Be to, jeigu mus išaiškins, sugrius visi tolimesni planai.

- Ne, aš vyresnis, - užsispyrė žemaitis. - Kas pirmas puola, tas laimi. Kiek jie gali mus terorizuoti ir juoktis. Užtenka. Pirmyn!

Staigiai atvėrė duris. Viskas vyko pagal susitarimą. Viduje už stalo sėdėjo mums reikalingas vyr. nariadčikas, ant suolų - kiti. Zenas kirvio pentim šėrė jam, bet, matyt, blogai pataikė. Pamačiau, kad jo "šestiorka", greta sėdėjęs už stalo, traukia peilį. Nieko nelaukdamas tvojau per sprandą. Tas nežmoniškai, kaip skerdžiama kiaulė suriko ir su langu išlėkė laukan. Kiti jo sėbrai šoko ir gelbėjosi kaip gali. Vienas bėgdamas mane nutrenkė į kampą, į kurį atsimušiau galva. Mūsų abu sergėtojus matyt išnešė laukan. Nors galva ūžė, bet skausmo nejutau. Staiga prieš save pusės metro nuotolyje išvydau išgąsdinto lyg žvėries nariadčiko akis, virš mano galvos žybtelėjo peilio ašmenys. Išsigandęs nebespėjau tvoti strypu, tik, sukdamasis nuo smūgio, lėtai bakstelėjau juo į pilvą. Šis suriko, nes matyt jam pasirodė, kad aš dūriau peiliu, bet atsipeikėjęs bandė tą patį padaryti man. Tuo tarpu Zenas kirvio pentimi, sudaužydamas elektros lamputę, pataikė nariadčikui į galvą. Tas krito kaip rugių pėdas ir pradėjo kriokti. Mes su Zenu, apgraibomis suradę duris, pasileidome bėgti link šachtos. Netoli pastatų sutartoje vietoje numetėme į sniegą savo ginklus, paslėpėme viename plyšyje kaukes, patepėme veltinius ir save mazutu, kad šunys neužuostų ir lyg niekur nieko atsiradome savo darbo vietoje. Kur mūsų daugiau, nežinojome ir todėl labai išgyvenome dėl jų. Kai atslūgo įtampa, mane paėmė toks juokas, kad tiesiog negalėjau susilaikyti. Kvatojo ir Zenas.

- Malačius. Puikiai dirbai. Aš gi sakiau jums, kad kas pirmas puola, tas laimi. Vienu niekšu bus mažiau. O tu esi velnio vaikas.

Taip vėliau man ir prilipo tas "velnio vaikas".

- O tau, Zenai, ačiū. Tu man išgelbėjai gyvybę, - pasakiau ir apkabinęs pabučiavau.

Po valandėlės, vedami šunų, sulėkė prižiūrėtojai, šunys lakstė, uostė, bet ant mūsų nelojo. Užpuolė vienus kabėjusius drabužius, bet to žmogaus, kaip vėliau paaiškėjo, iš viso nebuvo, nes jis buvo anksčiau išvežtas etapu. Grįžtant namo prie gyvenamosios zonos vartų mūsų "razvodą" dar kartą iškratė ir suėmė keturis ukrainiečius.

Anglių iškasimo planas dar krito. Areštuotųjų nepaleido. Pagal mūsų žinias, gautas iš izoliatoriaus, čekistai bando inkriminuoti šį užpuolimą.

Vyr. nariadčikas gyvas ir kažkur tai išvežtas į ligoninę. Kad nukreiptų tų ukrainiečių apkaltinimą, jų draugai dar sumuša porą kolaborantų. Nariadčikai ir kiti panašūs į juos nebeišeina iš barakų, miega apsirengę, ir mūsų žiniomis kiekvieną valandą pasiruošę bėgti į sargybos būstinę. Praėjo Naujieji 1954 metai. Šv. Kalėdas ir Naujuosius Metus atšventėme grupelėmis. Mūsų barake toks vaikinukas (vardo nebeprisimenu), pavarde Navickas, labai gražiai dainavo ir grojo akordeonu. Jo klausydamasis prisiminiau namiškius, paliktą merginą ir mūsų Lietuvą, dėl kurios šitame Dievo užmirštame užkampyje pradėjome žūtbūtinę kovą. Daug kas prisidėjo kovoje, kas ginklu, kas geru žodžiu ar patarimu. Iki šio laiko neužmirštu Stasio Ulevskio, Justo Šilino, Jono Dailidės, A+A Juozo Jančiausko ir kitų daugelio 7-tos šachtos lietuvių. Garbė jiems - nesuklupusiems pragare.

Kovotojai vis drąsesni

Štabe, kuriam sėkmingai vadovauja J. Žilinskas ir Z. Paldavičius, kuriami įvairūs planai, nuo utopinių, kaip nuginklavus sargybą, paimti Vorkutą ir išlaisvinti visus kalinius, iki realiai įvykdomų - paruošti 1954 m. vasaros streiką. Sėkmingai vyksta susirašinėjimas beveik su visais OLP'ais. Čekistai dūksta: "juodos katės" nepagauna ir neišaiškina. Stengiasi papirkti ar užverbuoti dalį kalinių, bet dauguma atsisako arba apie verbavimą praneša. Susiradom ir du laisvus piliečius: vienas bu-

vęs tremtinys - vokietis, kitas - rusas, kandidatas į bolševikų partiją. Pirmasis pats pasisiūlė mums padėti, antrąjį nupirkome už degtinę ir pinigus. Iš jų gaudavome daug naudingų žinių.

Prie administracijos nuolat budėjo mūsų žvalgai, kurie stebėjo į čia ateinančius kalinius, kad galėtų vėliau išsiaiškinti, kas šie per paukščiai. Šiam uždavinio įvykdymui vadovavo Juozas Jančiauskas iš Tauragės, partizanų ryšininkas, nuteistas 25 metams. Rezultatai buvo stulbinantys. Į šį tinklą pakliuvo keletas "stukačių" svetimtaučių.

Valdžia niršta, mes (gaila, šių dienų žvilgsniu), drąsėjam. Žaidimo taisykles pradeda diktuoti pogrindis.

Kaip jau minėjau, izoliatoriuje blogai su ukrainiečiais. Reikia jiems alibi, kad įvykdžius kažką svarbaus, paliktų juos ramybėje.

Po ilgų svarstymų buvo nutarta susprogdinti elektros pastotę. Kad nenukentėtų šachtoje dirbantieji, buvo išsiaiškinta, ar gali veikti avariniai įrengimai. Kuomet gavome teigiamą atsakymą, pradėjome ruoštis. Iš šachtos lavos sprogdintojų vyrai pavogė du paketus amunalo ir detonatorių, gavome laidų ir akumuliatorių. Su Zenu dirbdami antroje pamainoje viską paruošėme ir numatytą dieną, vakare padėję prie transformatorių amunalą, moliu apklijavome, nutiesėme apie 20 metrų laidų ir, smarkiai jaudindamiesi, slėpdami baimę, sujungėme kontaktus. Blykstelėjo ugnies kamuolys, o paskui kurtinantis sprogimas. Visur tapo tamsu. Greitai nutraukėme laidus ir juos paslėpę, išsitepę mazutu, grįžome į darbo vietą, klausinėdami kas atsitiko. Niekas negalėjo atsakyti kas. Aplink visą zoną pradėjo kilti raketa po raketos. Šviesu kaip vasarą. Kaliniai lindo iš šachtos, nariadčikai ir prižiūrėtojai skubino greičiau ir be kratų, apsupę pastiprinta sargyba, parvarė į gyvenamąją zoną. Čia nekrėtė, paleido į barakus.

Šis vykis suteikė mums entuziazmo. Čekistai pasimetė, mes įgavome nepagaunamos "juodosios katės" titulą. Šachta pildė tik trečdalį plano. Mes triumfavome. Ukrainiečius, nutraukę tardymus, išvežė į kitus OLP'us. Dalį savo pagalbininkų iš kalinių tarpo irgi kažkur išgarbino.

Susirinkę nutarėme laikinai savo veiksmus pristabdyti, nes rizika

buvo pasiekusi aukščiausią laipsnį, aukštų čekistų privažiavo ne tik iš Vorkutos lagerių valdybos, bet ir iš Leningrado.

Tačiau gautos žinios iš vieno užverbuoto laisvojo ruso pakeitė visus sprendimus.

Nesugaunamųjų įvaizdis smarkiai pribloškė ne tik čekistus, bet ir Pečioros anglies baseino vadovybę, kuri, nebevykdydama gamybos planų, visą kaltę metė lagerių vadovybei, t. y. pačiam vyriausiam Vorkutos čekistui generolui Derevenko. Pastarasis, sudrebėjus kėdei, nutarė imtis kraštutinių priemonių, kad galų gale būtų sugauti ir nubausti "drumstėjai-sabotažininkai". Jis su 7-tos šachtos vadovybe parengė tam tikslui planus ir propagandos dėlei 1954 m. sausio 14 d. turėjo įvykti 7-tos šachtos administraciniame pastate komunistų partijos susirinkimas, kuris, be viso kito, siūlys 10000 rub. premiją tam, kas atskleis pastotės susprogdinimą. Visa tai išpasakojo mano minėtas "laisvasis".

Aptarėme šią žinią ir pasinaudojus ja buvo nutartas akiplėšiškas planas - susprogdinti šią viršžmogių sueigą ir dar kartą įrodyti, kad mes viską žinome ir jų nebijome. Aišku, buvo ir prieštaraujančių šiam sumanymui, argumentuojant, kad šioje šachtoje yra stiprus pogrindis, kurį po viso to išblaškys, bet pasvarsčius propagandinį motyvą, kuriuo galėtų pasekti kitos šachtos, buvo daugumos pasakyta "taip".

Pasiruošti liko tik kelios dienos. Tačiau amunalas ir laidai jau buvo pas mus ir juos greitai realizavome virš šachtos viršininko kabineto įrengdami sprogmenį: kilogramą amunalo aplipdėme moliu ir pagal visas šachtos "zabojaus" taisykles nutiesėme laidą ir prie sienos sniege užmaskavome.

Čekistai ir jų pakalikai jau prieš dieną iki numatyto susirinkimo visur šmirinėja, neatsilieka ir mūsų žvalgyba. Padėtį kontroliuojame.

Pagaliau susirinkimas, burtas mestas, kelio atgal nėra. Nuo jaudulio pašiurpo oda, krūtinėse, rodos, sprogs širdys, bet pirmyn. Surandame laidus, nutempiame apie 20 metrų į šalį, o nuo apšvietimo akumuliatoriaus gnybtų srovė siekė sprogdiklį. Salėje buvo susirinkę apie 50 partiečių. Šachtos viršininkas Vereščiaginas atsistojo ir, nuėjęs prie

durų, kurias saugojo prižiūrėtojai, savo ūkvedžiui garsiai pasakė:

- Smotri v oba (žiūrėk visur), a to nas podozrit …

Nespėjo daugiau. Stiprus trenksmas, ugnis ir dūmų bei dulkių debesis užpildė salę. Riksmai, aimanos - panika apėmė susirinkusiuosius. Visi leidosi bėgti, vieni kitus mindžiodami. Aukų nebuvo, tačiau sužeistų užteko, sutryptų irgi. Čekistai pasimetę, nieko nedaro, daugelis prižiūrėtojų bėga į sargybos būstinę. Tik po geros valandos atskubėję kagėbistai iš Vorkutos miesto padėtį ima kontroliuoti. Darbai nutraukiami, iš šachtos iškeliami žmonės ir prie vartų išrikiuojami pagal brigadas. Brigadų kelios dešimtys, tūkstančiai žmonių, visus rikiuoja, veda į lagerį, o čia mobilizuotos čekistų pajėgos ima iš kiekvienos brigados po du įkaitus ir veda į izoliatorių. Surinko daugiau kaip šimtą žmonių, dauguma vakarų ukrainiečių, bet ir lietuvių apie dešimtį, tame tarpe ir aš su Z. Paldavičiumi ir J. Žilinsku. Pažinojau ir kitus lietuvius, bet pavardžių nebeprisimenu., išskyrus Valentiną Stasiulį, J. Dailidę (pirmasis dabar gyvena Vilniuje, antrasis Kaune). Kameros sausakimšos, nėra vietos net kur atsisėsti. Kaliniai triukšmauja, reikalauja nutarimų: už ką? Nors ir izoliuoti, visų nuotaika nebloga, dalijamasi įspūdžiais ir pritariamai linksima.

- Ot gerai, nors kartą ir jie gavo, ko užsitarnavę. Baigsis jų sotus, nerūpestingas gyvenimas. Kaliniai ima viršų. Gana anglies! Laisvės!

Tačiau izoliatorius greitai atvėsino ir prisidėjusius prie šios diversijos ir kitus. Kiekvienam parūpo savas likimas, nes iškvietę kvotai čekistai nesiceremonijo.

Tarp gyvybės ir mirties

Kiekvieną dieną vis atsijodavo kokią dešimtį iš izoliatoriaus. Matyt, vis dėlto neblogai veikė jų "stukačiai". Pagaliau iškvietė ir mane, liepė pasiimti savo daiktus, nors jų izoliatoriuje ir nebuvo, be to, buvau lengvai apsirengęs, tai išlydėdamas iš kameros Valentinas Stasiulis perdavė man, kiek prisimenu, namines milo kelnes, "kad keliai nesušaltų".

Įsodino į "varną" ir, nieko neklausinėdami, nuvežė į tardymo izoliatorių 8 - tos šachtos teritorijoje. Tai pirmoji kasykla, pradėjusi anglies gavybą Vorkutoje. Anglies klodai baigiasi, bet čia dar tebesidarbuoja apie 8 tūkstančius politkalinių.

Izoliatorius pastatytas iš raudonų plytų. Vos įėjus budinčiojo kambarys, kaptiorka, o toliau iš abiejų pusių dvylika kamerų, apkaustytų juoda skarda su visais "pričindalais", t. y. "vilkeliais", "kormuškomis", dviem užraktais ir storu skląsčiu. Išrengę nuogai, iščiupinėję visas siūles, patikrinę užpakalį, naujieji mano šeimininkai mandagiai įleido į 5-ą kamerą. Kamera erdvi, kitais atvejais čia patogiai galėtų įsikurti apie 15 kalinių, o dabar kaip koks sultonas tūnau vienas. Pagal savo įgytą patirtį pirmiausia apžiūriu "vilkelį", ar kartais nėra plyšelio, vėliau didžiulę krosnį, apkaustytą metalu, kad kalinys, išardęs plytas, nepabėgtų per stogą ir galiausiai užrašus ant sienų. Užrašų daug ir labai panašūs: "gavau 25", "gavau 25"... "Išak", "Išak" (atseit mirtis)... "Paraša" gera, sandariai uždaryta, kalbant dabartine kalba - penkių žvaigždučių viešbutis.

Bandau pastuksenti "Morze" per sieną... Atsako. Prisistatau. Atstuksena atgal: aš Stasys Ignatavičius iš Ajač Jagos. Už 1953 metų sukilimą teismo nuteistas sušaudyti! Bet geriau gali tiesiog kalbėti: prie krosnies pamato yra skylutė.

Palaukęs, kol prižiūrėtojas eilinį kartą žvilgtels pro "vilkelį", daviau kaimynui ženklą kalbėti. Jis papasakojo, kad įvyko teismas už streiko organizavimą ir kad juos keturis nuteisė mirties bausme. Dabar laukia - arba sušaudys, arba pakeis 25 metais kalėjimo. Tai Kolesnikov Viktor Demjanovič, buvęs lakūnas Chankingolo kare su japonais, SSRS medicinos personalo skyriaus viršininkas. O pasodino jį už ūsus, panašius į Stalino, radę pas jį medžioklinį peilį ir vokišką pistoletą, kuriuo neva tai norėjęs nušauti Staliną. Jau buvo nuteistas sušaudyti, bet vėliau pakeista 25 metais kalėjimo, dabar vėl sušaudymas.

Stepan Kovaliov, Novosibirsko MGB viršininkas, už giminaičių nesunaikinimą buvo gavęs 25 metus lagerio, dabar streiko komiteto narys.

Jurij Prasalov - studentas, streiko komiteto narys, nuteistas už pogrindinę organizaciją 25 metams.

- O už ką tave čia patupdė? - klausinėja lietuviškai Stasys Ignatavičius.

- Nežinau, turbūt už nieką.

- Visi mes už nieką, bet taip nebūna.

O kas gi kitoje kameros pusėje? Morzės nemoka, bet atsiliepia per puodelio dugną. Pasirodo čia irgi mirtininkas, nuteistas už pabėgimą. Peiliu sužeidė prižiūrėtoją ar kareivį. Tikisi, gal bausmę pakeis.

Nebloga kompanija - visur mirtimi kvepia. O kas gi manęs laukia? Kuo toliau, tuo nuojauta slogesnė. Ar nereikės užsikonservuoti amžino įšalo krašte? Ant sienos prie durų skaitau: "Laikinas žemės keleivi, čia įėjęs prarask viltį, nes viltis - kvailių motina". Šis užrašas ne man. Mano credo: "Viskas bus gerai! Dievas padės, kiaulės nesuės!"

Žvangsi užsklandai, girgžda durys, ir prižiūrėtojas veda mane į viršininko kabinetą. O viešpatie! Kiek žvaigždžių, kiek personų! "Cieli" trys generolai, vienas iš jų - "caras ir dievas", Vorkutos valdovas Derevenko, kiti du - iš Leningrado. Prisistato, bet mano nuostaba paverčia niekais atmintį ir jų didenybių vardų neužfiksuoja. Dar vienas - vietinis, kurį pažinojau, kapitonas Steninas ir du civiliai. Sakosi, irgi leningradiečiai. Derevenko pakyla nuo stalo ir priėjęs prie manęs ištiesia ranką.

- Sveikas, šaunusis kareivi Eduard Batkovič. Štai tu koks, o aš maniau, kad iki lubų, bent jau didesnis už savo "kiriuchą" Zenoną Batkovičių. Girdėjome, girdėjome, pridarei triukšmo. Vaikai liko našlaičiai, žmonos - be vyrų maitintojų... Bet stiprius priešus reikia gerbti. A nuka, papulkininki, - kreipėsi į vieną iš civilių, - gyreisi, kad sakvojaže turi buteliuką konjakėlio, įpilk stiklinaitę, matai, kad jis išsigandęs mūsų didžiųjų žvaigždžių, o tai prišlapins, reikės kviesti valytoją, - juokavo Derevenko.

Aš tikrai buvau pasimetęs, matydamas tokią "svitą" ir pirmą kartą tiek aukštų ponų. Susitvardžiau ir laukiau, kas bus toliau. Civilis, į

kurį buvo kreiptasi, ištraukė butelį iš portfelio, atkimšo ir, paėmęs greta grafino stovėjusią "granionają" stiklinę, pripylė sklidiną konjako.

- Išgerk, bus drąsiau, geriau kalba rišis.

- Neužnuodytas? - bandžiau juokauti.

- Tu ką, tarybiniu generolu netiki? - užpyko Derevenko. - Vot taip! - paėmė stiklinę ir ištuštino. - Reikia mokėt kariaut, bet reikia mokėt ir gerti. Įpilk jam. Na, gal mažiau, o tai pradės dainuoti.

Įpylė. Maktelėjau. Anksčiau neteko konjako gerti, nors degtinės ir vyno buvau bandęs. Nervai atslūgo, tikrai tapau drąsesnis. Atsisėdau į laisvą kėdę, pasirengęs laukti, kas bus šioje tragikomedijoje.

- Na, Eduard, kaip tėvavardis? - užklausė antrasis generolas, sėdėjęs arčiau manęs.

- Vladislavovič.

- Na, Eduard Vladislavovič, kam gi mums vieniems kitus šaudyti, sprogdinti, ištuštinus po stiklinaitę, galima taikiai gyventi.

Kalba nesirišo. Ir kaip gi galėjo rištis, jeigu visos sąlygos buvo aiškios. Atsistojo Derevenko, perėjo kelis kartus per kabinetą, atsisėdo priešais mane ant stalo, atkišęs uodegą savo bendrams, ir pradėjo.

- Na, užteks žaisti kates ir peles. Einam prie reikalo. Tavo Zenon viską mums išdėstė ir pardavė tave, o jį kiti. Taigi tau slėpti nėra ko. Papasakojo, kaip jūs laidų ieškojote, kas jums atnešė akumuliatorių, kaip jūs uždusę atbėgote į rūbinę. Net jūsų draugužis azerbaidžanietis užklausė, ar ne jūsų čia darbas. Mes viską žinom, tik neaišku, kas stovi už jūsų nugarų, nežinom tikrųjų liaudies priešų, kurie kaip kondonais naudojasi jumis savo piktiems kėslams. Neslėpsiu, tas tavo "kiriucha" kietas riešutėlis, užsispyręs kaip ir jūs visi latyšiai, bet kiaušai tai minkšti. Na kaip, kapitone, - kreipėsi į Steniną, - kaip paėmėm už vieno, spustelėjome, tas tavo Zenon ir sąmonę prarado, o kaip už antro, papasakojo viską, ką tik žinojo, o vėliau - ir ko nebuvo. Už tai vėl teko bausti, pradėti iš naujo, kad prisimintų tiesą. Dabar, kad nebūtų kraujo užkrėtimo, turbūt jau jį kastruoja. Tu puikus vyrukas, dar beveik vaikas, gal tau to nereikia. Kaip manai, kapitone?

- Aš manau, kad taip, generole. Taip, tikrai, Eduard, manau, supras

mus, kad kito kelio nėra, kaip viską prisipažinti ir padėti mūsų sunkiame darbe tėvynės labui.

- Tu teisus, kapitone. Eduard Vladislavovič nuovokus vaikinas. Jis bus su mumis. Mes jį į laisvę, pas motinėlę, pas tėvužėlį, pas mergužėlę. Kaip jos vardas? Valia, Valička? Cha, cha... - juokėsi apsimetąs viską žinąs generolas Derevenko. - O vėliau į kariūnų mokyklą. Per tą laiką nugalėsime imperialistus ir dabartiniai zekai perauklės tuos supuvusius imperialistus. Įsivaizduoji, Eduard Va... Batkovič, tu - tarybi-

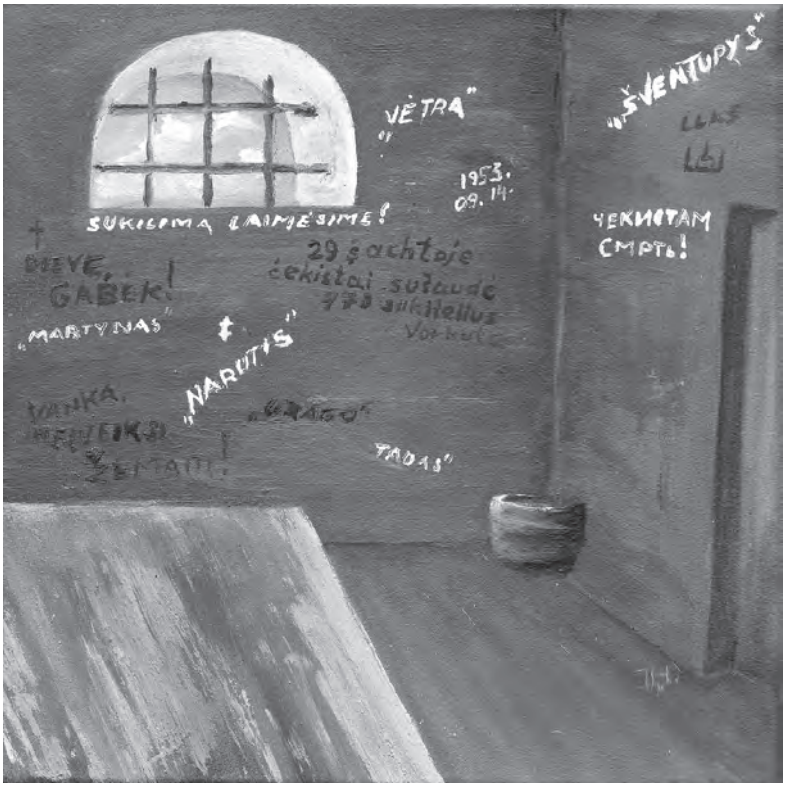

Vytauto Vaineikio piešinys ant keraminės plytelės

nis karininkas Amerikoje. Darbininkai ir negrai sutinka tave su gėlėmis kaip išvaduotoją. Ką? Neblogai. Tu, šeimininkas, valdovas, užlipi į 20 - 100 aukštą, žiūri - stovi partapionas, nusimauni kelnes ir pri...

- Nu, draugas generole, - įsikiša visą laiką tylėjęs trečiasis, - kažkaip nepatogu.

- Viskas patogu, kas pasiekiama. Taigi vot, Batkovičiau, tam sušiktam kapitalistui liepi skambinti Šubertą ir Listą, o jeigu jam neišeina, sakai - išsikuopk. Ir ką manai, jis padarys pamatęs tave? Ko tyli? Puiku. Nori laisvės, nori su mumis statyti komunizmą, nori padėti tarybinei liaudžiai valdyti visą pasaulį? Klok visa ant delno, ir mes visi vienoje pusėje barikadų.

- Mes turime visus įgaliojimus paleisti tave laisvėn. Štai Aukščiausios Tarybos nutarimas, tik pavardę, vardą ir tėvavardį įrašome, ir tu laisvas, - gundo vienas iš civilių. - Na, o jeigu ne, tai prakeiksi savo motiną, kad ji tave pagimdė. O vėliau - prie sienos. Supratai?

- Suprantame tavo emocijas - Lietuva! .. Jie tave pardavė, atsižadėjo, pasiuntė kur baltos meškos... Kam tu jiems reikalingas? Ir iš viso, kas ta Lietuva? Tfū, ir nėra. SSRS tiek tvirta, kad beveik visą pasaulį pažabojus. O čia sentimentai. Tai ką? Po rukam?

Klausiausi jų postringavimų. Krūtinėje šėlo noras viską iškloti į akis: šlykštų melą, apgaulę, cinizmą ir visa, kas susikaupė šių žmogeliūkščių galvose ir sąžinėse. Tačiau gyvenimo pamokytas, turėdamas tik vieną tikslą - kovą už laisvę ir tiesą, atsakiau:

- Piliečiai viršininkai, ačiū už konjaką, kurio paragavau pirmą kartą. Puikus. Bet aš jūsų apgaudinėti negaliu ir padėti irgi, nes aš šioje diversijoje nedalyvavau ir nieko nežinau. Netikiu ir apie Zenoną, jis turbūt jums primelavo neiškentęs kankinimų, aš buvau tuo laiku su juo ir jis tikrai nieko nesprogdino. Aš taip pat esu nekaltas ir nuo arešto nesu pakėlęs piršto prieš SSRS, nors ši mane nekaltai baudžia.

- Gerai, susitiksime dar ne kartą, - metė man Derevenko, atidarė duris ir, pasikvietęs prižiūrėtoją, liepė nuvesti į kamerą. Žvilgtelėjau išeidamas į jų ištįsusius veidus, dar kartą atsiprašiau, kad negaliu nieko padėti ir išėjau.

Grįžęs ilgai galvojau, argi gali taip atsitikti su Zenonu Paldavičiumi. Kad jis galėtų net ir taip kankinamas išduoti, netikėjau. Kur jis dabar? Gal blaškosi skausmuose, o gal kaip ir mane gundo šėtonas atiduoti sąžinę už trupinį duonos, už neįvykdomą svajonę.

Anksčiau su Zenu ir kitais buvo aptartos galimybės pakliūti priešui į rankas. Todėl turėjome parengę du šifrus remiantis gimimo metais, o vėliau užrašant natūraliu rašalu (šlapumu). Užšifruotus laiškučius turėjome klijuoti duona prie paskutiniojo tualeto. Jeigu esame tame pačiame kalėjime ar korpuse, virš durų reikėjo užbraukti du kryžiukus. "Sudegus" šiems ryšiams, įkišti į papiroso ar nuorūkos galiuką pranešimą.

Pagal visus sutarimus Zeno ir kitų, matyt, šiame izoliatoriuje nebuvo. Praėjo septynios dienos ir mane vėl "varnu" išvežė į centrinį Vorkutos tardymo izoliatorių prie pirmosios šachtos "Kapitalnaja", vadinama "centralu", iš kurios, kaip pasakodavo daug žinantys, kaliniui kelio atgal nebuvo.

Šitoje šachtoje ir jos gyvenamojoje zonoje, kaip jau anksčiau minėjau, teko pabuvoti vos tik atvykus į Vorkutą, bet apie šį "centralą" nieko nežinojome. Visą laiką tai buvo tabu. Sakydavo, kad iš ten girdėdavosi riksmai ir kai vesdavo iš ten tardomuosius į zonos pirtį, tai lydėdavo tik karininkai. Šis "centralas" turėjo savo atskirą sargybą ir visą aptarnavimo personalą bei transportą.

Medinis, gana didelis pastatas, aptvertas lentine tvora su savo sargybos bokšteliais ir pasivaikščiojimo kiemu. 24 kameros ir 2 karceriai. Koridorius platus. Visur švara, mat ir savi valytojai kaliniai.

Krata, bet bato pade taip ir nesurado skutimosi peiliuko ir pieštuko grafito, jaučiuosi laimingas apstūmęs tuos opričnikus.

Ir vėl kamera Nr. 5. (Man visuomet sekdavosi su 5-ta arba 2-a kameromis, beveik iki galo bausmės.) Erdvi, švari, čiužinys, pagalvė ir dvi antklodės, kad nesušalčiau, kaip pasakė korpusinis. Ištisi dviejų aukštų lentiniai narai. Apkalta skarda didžiulė krosnis. Vienas didelis grotuotas langas ir vos spingsinti elektros lemputė. O langas, kaip ir visoje SSRS, su kapišonu - namordniku. Dangaus lopinėlis tik kada persikreipęs pažiūri aukštyn. Davė kibirą vandens gėrimui ir "taziką"

grindims plauti. Išploviau. Išleido į tualetą vandenį išpilti ir skudurą išplauti. Žiūriu, mūsų kryžiukai virš durų. Taigi Zenas jau čia. Paieškau sutartos vietos, randu "ksyvą" - raštelį. Paslepiu bate ir vėliau kameroje iššifruoju. Zenas jau čia apie dešimt dienų, kas dieną vežioja į tardymus Vorkutos KGB. "Laužia" smarkiai, bet jis nekaltas, tai ir nieko nebijo. Paleis. Kamera Nr. 10.

Pabeldžiau į duris. Prižiūrėtojas leitenantas prieina tyliai kaip katė kilimais išklotu koridoriumi ir pašnibždomis klausia:

- Ko pageidautumėt?

- Rašalo, plunksnos ir daug popieriaus.

- Kam daug? Priklauso per dieną tik vienas lapas.

- Rašysiu skundą į bolševikų CK.

- Nepriklauso, tik vienas lapas kalėjimo viršininkui. Nebent Vorkutos KGB.

- Tuomet kvieskite priežiūros prokurorą, - braviruoju.

- Nepriklauso. Galiu atvesti tik kalėjimo viršininką. Tačiau perspėju, jei iškviesiu, būtinai tau aplaužys ragus. Viršininkas kietas. Jis ir mūsų negaili, - pasiskundė leitenantukas. - Sako, kai susipyksta su žmona, tai ją net į karcerį įkiša. Jie gyvena čia pat, kalėjime.

Kalbu garsiai. Prižiūrėtojas tildo, bet aš noriu, kad Zenas mane išgirstų, kadangi jo kamera priešais manąją.

- Nepriklauso, nepriklauso... Kartoji kaip papūga. Visko bijai, tai ko gi tarnauji tam "pridurkui", - erzinu aš.

- O ką darysi, tik baigiau karininkų mokyklą. Bet juk visur taip, - teisinasi prižiūrėtojas. - O tu, kaip matau iš atsiųsto formuliaro, esi stambi žuvytė, jei tavimi rūpinasi pats generolas Derevenko.

- Taigi arba popieriaus, arba prokurorą, na, jei nori, duok ir savo viršininką ant bliūdelio, suvalgysiu, - tauškiau jausdamas savo "išskirtinumą" karininkėliui.

Po poros valandų staiga tyliai atsidaro durys ir visa svita karininkų sulenda į kamerą. Du jau mano anksčiau pažįstami - 1-os šachtos viršininkas majoras Voroninas ir režimo viršininkas. Visi kiti nematyti.

- Na, sveikas paukštyti, - buvo bepradedąs Voroninas.

- Aš ne paukštytis ir ne Nr. 2 A 600, kurį buvai paženklinęs Edvard Vladislavovič, jeigu familiariai, o jeigu ne...

- Na, gana, ko čia pūtiesi? - pertraukė Voroninas. Vot, atėjome pažiūrėti, kiek tu kritai žemyn, jeigu net laisvuosius pradėjai žudyti. Gal tau stogas nuslinko ar kas?

- Aš nekaltas, todėl reikalauju kaltinimo arba prokuroro.

- Septynios paros! - sukriokė, matyt, šio kalėjimo viršininkas.

- Vis tiek - prokuroro.

- Žinai, kas tu? Utėlė ant darbininko sprando. Diversantas. Banditas! - tūžo kalėjimo viršininkas. O aš viduje juokiausi, kad išvedžiau šį meškiną iš pusiausvyros.

- Gerieji žmonės, jūs turbūt girdite, kaip pažeidinėjamas žmogaus orumas, gal pabūsite teisme liudininkais? Prašau prokuroro! - nenusileidau.

Kalėjimo viršininkas pritilo, brūkštelėjo nosinaite per narus ir rodo dulkėtą dėmę.

- Septynios paros karcerio.

- Bet aš tik kelios valandos čia.

- Sakau, septynios paros - ir viskas.

Apsisuko visi ir iškiūtino iš kameros. Po dešimties minučių nuvedė į karcerį, nurengė ir užtrenkė duris. Šaukiu, aš nekaltas, duokite prokurorą. Duryse iš pykčio perbalęs kalėjimo viršininkas.

- Tramdomuosius marškinius, tik nedarykit mėlynių, o tai šis beprotis prigalvos ko nebūto, - įsako mano jau pažįstamam leitenantui. O vėliau man:

- Ar perstosi pažeidinėti režimą? Jeigu gražiuoju, tai paleisiu į kamerą.

- Gerai, duokite man popieriaus, papirosą, ir aš tyliu, - nusileidau aš.

- Na, duok ko prašo. Geruoju viskas galima, - ir, kažką pašnibždėjęs prižiūrėtojui, nuėjo.

Mane grąžino į kamerą, davė popieriaus ir pakelį "Belomorkanal". Šie papirosai ateityje pasitarnaus ryšiams. Paslankiojau pirmyn atgal

po kamerą, apmąsčiau visą padėtį ir nusprendžiau: užtenka išdykauti, reikia kauptis mūšiui už savo ir draugų gyvybes.

Rytojaus dieną "varnas", sukoręs dešimt kilometrų, pasiekė Vorkutos KGB apartamentus. Čia kaip ir visur Lenino statula rodo, kur surasti valstybės saugumo rūmus. Apie šią statulą tarp kalinių sklinda gandai, kad atidengiant ją Leninas buvo aprengtas kalinių bušlatu. Įdomus faktas - išreikšta meilė pasaulio proletariato vadui, rūpinamasi jo sveikata, o tai lengvai apsirengęs sušals -50 laipsnių C temperatūroje.

KGB pastate nuveda į pirmame aukšte įrengtus boksus, kurie panašūs į keleivinio traukinio kupė - 1, 5 m x 2 5 m. Jame tik viena lentyna, ant kurios gali pasėdėti, o reikalui esant ir atsigulti. "Parašos", kaip nekeista, nėra. Jei nori į tualetą, paprašius nuveda. Dairausi sutartinių ženklų - nėra. Pasirodo, kiekvienas tardomasis turi savo boksą. Į kitą neįleis.

Ilgai nekviečia pas tardytoją. Atneša pietus - neblogi: skani sriuba, kotletas ir kompotas. Sako, iš restorano, nes kalinių virtuvės čia nėra.

Kviečia. Tardytojo kambarys antrame aukšte. Masyvus stalas, ant stalo Stalino biustas, pro langą Leninas mojuoja kepure, tik be bušlato. Turbūt jam nemaloni Vorkutos pūga. Už stalo sėdi jau man pažįstamas kapitonas Steninas. Į palangę pasirėmęs stovi civilis.

- Nu tai kaip? Pradėsime kelią į ešafotą, - lyg sau, lyg man, barškindamas pirštais į stalą, kalba Steninas. - Pasirašyk protokolą, kad kalbėsi tiesą. Už melagingus parodymus dveji metai lagerio.

Pasirašau. Užpildė atsakymus į visus anketinius klausimus ir prasidėjo tardymas, kuris tęsėsi daugiau kaip septynis mėnesius, kiekvieną dieną, išskyrus sekmadienį. Iš "centralo" dešimt kilometrų iki Vorkutos ir atgal. Kiekvieną dieną tau kalama į galvą, kad galutinis rezultatas - 9 gr. kulka. Atrodo, kad tardytojas turi viską. Viskas atskleista. Visi faktai ir liudininkai prieš tave ir kitos išeities nėra, tik prisipažinti ir susitaikyti su likimu, t. y. gauti tuos 9 gramus ir užsimarinuoti amžinojo įšalo Vorkutos žemėje. Bet grįžus atgal į kalėjimą, apsvarsčius visus už ir prieš, visuomet išlikdavo vilties kibirkštėlė, vadinama kvailių motina. Ir ta kvailių motina neapvylė, ji suteikė jėgų, užgrūdino

valią ir atnešė pergalę, jeigu tai galima taip vadinti. Ši viltis tiesiog dovanojo gyvybę ir draugų pagarbą. Bet iki tol Vorkutos upė nuplukdė daug skausmo, nerimo, sveikatos ir karceriuose išsėdėto laiko, įvairių provokacijų ir didžiulio KGB aparato slėgį, žlugdant žmogaus asmenybę. Teko egzekucijų kambaryje pakabėti ant kablio ir išgerti 100 gramų spirito. Teko vėl susitikti su gen. Derevenko ir kitais tipais iš GULAG-O, bet apie tai vėliau. Dabar tik pradžių pradžia.

Tuo tarpu "laisvėje", tai yra lageriuose, visur apskriejo žinia apie šį įvykį Vorkutos 7 - oje šachtoje, ir apie Zenoną Paldavičių ir mane. Čekistai paskelbė, kad mes prisipažinome ir tuojau pat buvome sušaudyti. Kai kurie kunigai net šv. mišias atlaikė už mūsų sielas. Buvo tokių, kurie mus apkaltino už tai, bet dauguma didžiavosi mumis ir kažką panašaus darė, aišku, pagal savo galimybes ir sąlygas.

O mus tardė, tardė ir tardė. Sako, įrodyk, kad tai ne tu darei. O aš jiems - kodėl gi tai ne paties šachtos viršininko provokacija? Juk jis nuėjo tuo metu, kai sprogo užtaisas ir perspėjo savo ūkvedį, kad gali kažkas susprogdinti. Anglies gavybos plano nėra, karjera žlunga, kodėl gi nesuvaidinus diversijos? O kaltininkas tikrai atsiras, svarbu - faktas. Tikrina čekistas čekistą ir vėl viskas iš pradžios. Jie gali mus paprasčiausiai sunaikinti. Visos sąlygos yra, yra ir priemonės, kad ir kitų kalinių rankomis, bet ši byla įsisenėjo, apie ją ir jos eigą, kaip pasakojo kpt. Steninas, teiraujasi Maskva ir spiria ją greičiau užbaigti. Be to, tardytojai turi siūlo galą ir narplioja. Jie tiki savo pergale. Parodomasis teismas. Karjera. Antpečiai ir, aišku, vieta. Gal dėl visų šių aplinkybių mes išlikome gyvi. Bet ar tiktai? Gal tai buvo valia, sutapimas ar Aukščiausiojo pirštas. Galbūt tikėjimas savo kovos teisumu, o gal taip reikėjo. Taigi įvyko tai, kas įvyko.

***

Į tardymus veža, per tualetą kalėjime palaikome ryšį. Vienas kitą guodžiame, kad esame nekalti - "aukos" ir, jeigu iškyla per tardymus kokios nors konfliktinės situacijos, mąstome kaip išsisukti. Bet visgi

tardymas krypsta blogojon pusėn, nors kaltinimus pagal BK straipsnius pateikti delsia. Mušti nemuša, nekankina fiziškai, nors būnant KGB rūmuose, dažnai girdime skausmo šauksmus, kartais ir šūvius. O popierius, kaip sako rusai, "kantrus" (bumaga terpit). Tardytojas šaukia - įrodyk, kad esi nekaltas, o aš "tūravoju": įrodyk, kad aš kaltas. Na, niekaip nesutariame.

Vieną vakarą grįžęs iš tardymo po keturių mėnesių savo kameroje radau naują gyventoją estuką Eduardą Russ. Koks džiaugsmas pamatyti savos kastos žmogų. Nusibodo čekistiškos "charės" (snukiai) ir jų salotinės uniformos, o čia savas zekas, dar politinis, ir dar pabaltijietis. Matyt, jo sieloj buvo tas pats balius, nes jis vienutėje pratūnojo pusę metų. Tardyti jį perstojo ir laužyt pirštus tarp durų taip pat, bet iš "centralo" neišleidžia. Sako, jau du mėnesius nebetardo, nors kartą per mėnesį elektros šoku palinksmintų, juokaudamas guodžiasi Edikas.

- Tai mes bendravardžiai - "tioskos", - spaudžiu ranką. - Būsim draugai.

Edikas Russ buvo estų karininkas, tarnavęs vokiečių armijoje. Karui baigiantis jį su kitais desantininkais nuleido Estijos teritorijoje. Partizanavo, rinko žvalgybinius duomenis. Kartą pakliuvo į rusų pasalą, buvo areštuotas ir dabar su manimi vienoje kameroje. Tardė jį už praeitus laikus. Tardytojai buvo komandiruojami iš Leningrado, bet budeliai buvo vorkutiškiai. Atseit, neblogesni ir savi, jei reikia, ne tik pirštus sulaužys, bet ir stuburą, kam tokia prabangą kviestis iš kitur.

Edikas buvo išsilavinęs, kultūringas, mokėjo daug kalbų, kitaip tariant, vaikščiojanti enciklopedija, nešykštėjo pasidalyti savo žiniomis ir man buvo džiaugsmas su juo bendrauti. Tačiau jis buvo niūrokas, gal šį antspaudą uždėjo vienutės išgyvenimai. Mane kasdien išveždavo tardyti, o jis kiauras dienas skaitydavo tą pačią knygą - "Rodina traktora - SSSR" (Traktoriaus tėvynė - SSRS). Kitokios nebuvo. Praslinkus mėnesiui užsibaigė jo pasakojimai, o mano klausymas. Kuomet jis pradėdavo pasakoti tą patį antrą, trečią kartą, man irgi įgrįsdavo, ir aš jam pasakydavau, kad jis pasakoja jau dešimtą kartą. Jis pyktelėdavo ir užsisklęsdavo, klausytis kito nemėgo. Jeigu

neklystu, turbūt Dostojevskis yra parašęs, kad jei nori amžiams supykinti du draugus, pasodink į vieną kamerą, ir jie taps amžini priešai. Aš jam vis daugiau pradėjau neįtikti. Tai vakarienės "balandą" per garsiai srebiu, tai į "parašą" per garsiai šlapinuosi, tai blogai uždariau.

- Baik, Edikai, ko tu pyksti ant savęs ir manęs? Tu pyk ant čekistų, - vieną kartą neiškentęs jo priekabių išdrožiau.

- Žinau, tu banditas, chuliganas, visa Vorkuta apie tave kalba. Aš bijau miegoti, tu gali uždusinti mane.

- Ne visa Vorkuta, o čekistai ir tu kalbi.

- Žinai, kad aš iš bajorų, aš su tavim į vieną tualetą nesėsčiau! - niršo mano bendrakamerininkas.

- Mielas Edikai, užtenka man ir savo bėdų, nešdinkis iš kur atėjęs. Nusibodai tu man su savo mėlynu krauju. Esi pridurkas ir gana!

Nusirengiau ir po antklode. Negalėjau užmigti iki vidurnakčio, gaila buvo jo ir savęs. Prabudau nuo garsaus kūkčiojimo. Verkė mano draugas. - Na, užteks, Eduard, nusiramink.

- Atleisk, broli, aš kaltas dėl šių nesusipratimų. Dvasia lauk lenda, nebegaliu pakelti viso to. Aš tau pavydžiu visko, tavo ramumo, nuoširdumo ir gero draugo peties. Atleisk, bet mes likimo broliai. Ir jokio mėlyno kraujo aš neturiu …

- Na, gerai, gerai. Aš jau viską pamiršau. Miegokim.

Rytojaus dieną vėl į Vorkutą. Grįžęs Eduardo Russ neberadau, kuomet po gerų metų jį sutikau 62-me ypatingo režimo lageryje, labai apsidžiaugėme vienas kitą pamatę ir kada aš jam pasiūliau stoti į Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą, sudarius savo estų autonomiją, jis abiem rankom buvo "už".

Nutrūko visi ryšiai su Zenu, kurie vyko per tualetą. Išvadą apie tardymo eigą galėjau padaryti tik savo kailio patyrimu. Be to, gera savaitė kaip dingo mano tardytojas Steninas. Jo vietoje atsirado kitas, kuris mažai ceremonijosi su manimi, tai man nepatiko, bet turėjau priimti jo žaidimo taisykles. Už pusiau rimtą pajuokavimą, kad mano vežiojimas keletą mėnesių pirmyn ir atgal kainuoja tiek, kiek

abu tardytojai drauge paėmus, šį kartą už tardytojo orumo įžeidimą man kainavo septynias paras karcerio. Nors ir iš ten veždavo tardyti, bet jau vietoje pietų duodavo tik 400 gr. duonos. Aš pavadinau jį krochoboru (trupingraužiu). Šis tipas, gaila, sunki jo pavardė išdilo iš atminties, mane nugarbino į tamsųjį guma išklotą be langų kabinetą ir įvilko į tramdomuosius marškinius, supylė vandeniu, kažkodėl tai šiltu, ir trys prižiūrėtojai pradėjo tempti virves ir riesti atgal per nugarą. Aš žinojau jau iš savo patirties ir kitų pasakojimų ir patarimų, kad pirma, kol dar neskauda, reikia šaukti, nes paskui bus vėlu, o be to, kai nešauki, tai galvoja, kad tau dar neskauda. Antra, kiek galima dar turint samonę neatleisti raumenų. Patyrimas ir žinios mane išgelbėjo, bet vis tiek pakabino mane ant palubės kablio. Skausmas neišpasakytas, perkandau lūpą ir suvaidinau, kad bėga kraujas iš gerklės. Nuėmė, išlaisvino, aš guliu, nė krust. Vienas patikrino pulsą.

- Pulsas labai aiškus, man tokio atvejo dar nebuvo, - aiškino tikrintojas. - Bet dėl viso pikto pilk kibirą šalto vandens, o tai atsakysim kaip už gerą.

Trys "matai" ir geras daiktas į burną. Išpylė kibirą. Aš vaidinu, kad atsitokėjau.

- Na ir silpnas, kiti išlaiko daug ilgiau, - gėdino antras.

Šiaip taip nutraukė brezentinius marškinius, su tam reikalui pritvirtintomis tempimo, o ne rišimo kanapinėmis virvėmis. Numetė rankšluostį nusišluostyti ir patarė: jeigu esi silpnas, tai neprasidėk su majoru, po to už parankių nutempė vėl į tardymo kabinetą. Jame drauge su tardytoju sėdėjo ir manasis generolas Derevenko.

- Na, už ką tave taip baudžia, negerai, tardytojau, jis puikus vyrukas, reikia gražiuoju, kam tos specpriemonės. Kertam, tardytojau, lažybų, kad geruoju mums jis tikrai padės. Ar ne taip, Eduard Vladovič?

- O ką aš galiu padėti, geruoju ar piktuoju, jei aš esu nekaltas, - vaidindamas mėmlinau. - Štai po pirties ir pirties procedūrų ir konjakėlis būtų ne pro šalį.

- Et, koks tu! Pamėginai vieną kartą, tai ir vėl duok. O juk buvo galima be viso to sriūbčiot kiek norėtum ir seniai būtum laisvėje. Tik

sapne praeities košmarus matytum, - ir, šelmiškai mirktelėjęs, tardytojui, - duok jam šimtgramį spiritėlio.

Tardytojas atidarė spintą, išsiėmė puslitrį, kuriame buvo trečdalis gėralo, paėmė stiklinę ir pusę įpylė. Paklausė, ar nereikia vandens.

- Ne, - atsakiau.

Ir išgėriau galbūt paskutinį kartą gyvenime. Nuo stiprumo net akys iššoko ant kaktos, o kvapą lyg replėmis užgniaužė. Tardytojas pastūmė stiklinę vandens.

- Gal turi jam ko užkąsti, nes, girdėjau, jau kelintą dieną kondėjuje sėdi, - pasidomėjo generolas.

- Po pirmos neužkandu, - perfrazavau filmą.

- O rūkai? - teiravosi toliau.

- Ne!

- Tai kam prašei kalėjimo viršininko?

- Na, užtraukiu retkarčiais, - pasiteisinau.

Taip prabėgo valanda kalbantis gražiuoju. Matyt drg. generolui nusibodo mano išsisukinėjimai ir apsimetimas kvailiu. Trenkė kumščiu į stalą. - Užtenka čia su tavimi niančytis. Supūdysiu, sušaudysiu. Sumalsiu į miltus, - apsipūtojęs šaukė generolas.

Svaigumas praėjo ir aš iš tikro nusigandau, kad vėl pakartos su tais susmirdusiais marškiniais. Jis šaukė, o aš ir tardytojas tylėjome. Po dešimties minučių, taręs "ty pokojnik" (tu lavonas), išlėkė pro duris. Tardytojas pavaikščiojo po kabinetą, apėjo apie mane ir pasakė: "Taip, taip". Pasikvietęs prižiūrėtoją liepė vežti atgal į kalėjimą ir pasakyti, kad nuo karcerio 2-jų dienų esu amnestuotas.

Grįžęs į kamerą vėl radau naują gyventoją. Tai buvo Vladimiras Igumnovas, kaip jis prisistatė, tikras "pitercas" (leningradietis). Jo giminė nuo Petro I laikų - visi kariškiai. Dalį jų išnaikino 1917 metų revoliucija, dalis nuėjo su bolševikais. Jis buvo irgi kariškis, ar tik ne laivo kapitonas. Laivą užvaldė vokiečiai, o jam nesutikus būti "vlasovcu", nusiuntė į Mathauzeno konclagerį. Teko daug girdėti apie vokiečių lagerius, o taip pat ir skaityti, bet čia buvo gyvas konclagerininkas.

Vokiečiai ypač pasižymėjo pedantiškumu. Viskas pas juos buvo suskaičiuota ir suplanuota, net varydami į krematoriumą nurengdavo, pagal važtaraščius surašydavo rūbus ir daiktus, nukirpdavo plaukus ir viską atiduodavo į sandėlius pagal paskirtį. Jeigu tau priklauso valgio norma, tu ją gausi bet kokiomis sąlygomis ir laiku. Vagysčių nebūdavo. Tačiau kolaborantų nemažai ir norinčiųjų padėti administracijai pilna, bet ėmė tik tiek, kiek reikia. Vidaus tvarką darė tie patys kaliniai, jie patys ir bausdavo, bet sąžiningai, neduok Dieve, padarytų dėl savo išskaičiavimų, iš karto į krosnį. Jeigu būdavo pabėgimas, tai visus kalinius išrikiuodavo ir nežiūrint to, kad tu kolaborantas, kas dešimtą nušaudavo. Patikrinimo metu būdavo komanda "Miucen auf " - ir visi turėjo kepures sutartinai nusiimti, taip pat ir užsidėti "Miucen a…". Jei nepataikei į taktą, į karcerį. Dirbant reikia neskubėti, bet atlikti darbą gerai. Dryžuoti rūbai ir numeriai. Virš vartų užrašas "Darbas duoda laisvę". SSRS viskas tas pats, t. y. kopija, tik plius betvarkė ir "proizvol" (savivalė). Pasakojo, kad jei graži tatuiruotė, tai vokiečiai iš tos odos pinigines ar pirštines gamindavo. Aš sakau, gerai, kad sovietai to nedaro. Igumnovas ironiškai pažiūrėjo ir klausia, iš kur žinau.

- Viską jie daro. Įvairiausius bandymus su kaliniais. Jie sako: mes - materialistai, kibernetika - pseudomokslas ir t. t. Kažkur yra jogų lageris, ten atlieka visokiausius psichinius pratimus, pagal pirštus atspėja charakterius ir silpnybes. Ištisi lageriai "auksinių narvų ", kuriuose pluša kaliniai, atlikdami įvairiausius eksperimentus. Prabėgs daug laiko, bet pamatysime stebuklus. Nereikės nei vyrų, nei moterų, viskas bus daroma mėgintuvėliuose. Bet visi tie "cūdai" pasiekti žmonių sveikatos ir gyvybės kaina. O kaip išvogė iš Amerikos atominės bombos paslaptį? Pargabeno dokumentus nužudyto savo diplomato kūne, cinko karste. O bandė, sprogdino vis su kaliniais ir net savo prižiūrėtojais ir kagėbistais. Visi mes lageriuose, ir laisvėje tik bandomieji triušiai pasaulinei komunistų pergalei.

Su juo teko praleisti daugiau kaip mėnesį. Per tą laiką jis daug ką pripasakojo. Tik viena jis slėpė:

- Edik, - sakydavo. - Aš tavęs neklausiu, už ką tave kiekvieną dieną tampo, o tu manęs neklausk. Ką aš matysiu reikalinga, papasakosiu ir pasakosiu daug. Tu imlus ir man patinki. Viską "mataj na us", gyvenime prisireiks, jeigu ne tau, tai kitiems, jei išliksi gyvas. Aš jau nebepamatysiu Piterio ir motinėlės, nes aš iš "auksinio narvo", tokių neišleidžia (gal vieną, kitą, kaip Tupolevas), o be to, aš jiems kyštelėjau tokį pagalį į ratus, kad jie atsimins, kai manęs jau ir nebebus. "Aš - Vladimir Igumnov". Įsikalk į galvą mano motinėlės adresą: Piteris, Fontanka ir t. t., aplankyk, jei ištrūksi ir pasakyk, kad pasaulyje man ji buvo vienintelė. Tikiu tavim, - paspaudė man ranką ir nusisuko, turbūt jam ištryško sūri ašara, o to parodyti jis nenorėjo, buvo išdidus.

Mathauzene gyvybę jam išgelbėjo lenkų vienuolis, atiduodamas jam pusę savo maisto normos, nes buvo labai bado ir darbo išsekintas. Vėliau jį perkėlė dirbti į akmens skaldyklą, iš kurios dvidešimt penki kaliniai pabėgo, tame tarpe ir jis. Neilgai laisvėje pabuvo, vos vieną parą. Sugaudė visus, todėl nerikiavo viso lagerio ir nešaudė kas dešimto. Visus išdavė vietiniai gyventojai. Truputį apdaužė, truputį šunimis užpjudė, tad porą mėnesių išgulėjo lagerio "lazarete", bet į krosnį nepasiuntė, sako, būsite gyvi eksponatai iki karo pabaigos. Artėjo 1945 metai. Vokiečiai antifašistai ir prancūzai sukūrė lageryje pogrindį, kuriame dalyvavo ir Vladimiras. Gamino ginklus ir sprogmenis, kuriuos panaudojo, kai amerikiečiai atakavo Mathauzeno gyvenvietę. Kai amerikiečiai užėmė konclagerį, prižiūrėtojai ir jų bendrininkai užsiblokavo barake netoli ugnies zonos, už kurios aukšta įtampa ir minų laukas. Pusračiu juos apsupo dryžuotų kalinių minia. Jų veriančios, atpildo trokštančios akys, matyt, taip užhipnotizavo savo budelius, kad šie visi šoko ant vielų ir buvo arba sudeginti arba minų susprogdinti. Atpildas baisus, bet teisingas. Terikonai batų, drabužių ir plaukų - tai gyvi istorijos liudininkai, primenantys žmogaus žiaurumą ir nuosmūkį imperijos, norėjusios paklupdyti pasaulį. Kokia gi bus istorija antrosios, bolševikinės imperijos?

Truputį pagulėjęs ligoninėje nuėjo į amerikiečių armiją "pribaigti žvėries jo paties urve". Gavo kapitono laipsnį ir dalyvavo repatriacijos

komisijoje. Visaip atkalbinėjo savo žemiečius negrįžti į SSRS, tačiau daugelis apmulkintų, tėvynės išsiilgusių sugrįžo, tik ne į savo namus, o į vorkutas, norilskus, kolymas. Tačiau vlasovcus, benderovcus ir vidurio Azijos bei Kaukazo "laukines divizijas" anglai, amerikiečiai ir prancūzai atidavė per prievartą. Pastarieji, žinodami, kas jų laukia, kardais iškapojo savo šeimas ir žudėsi patys. Nuo tiltų šoko į upes. Sąjungininkai apsimetė nematą viso to, siuntė ir siuntė aukas į Stalino žiobtus.

Nepasisekė ir Vladimirui. Vakarų Berlyne pagrobė SMRŠ (Stalinskij Metod Razoblačenija Špionov), atvežė į Rytų zoną, o iš čia "tiesiu taikymu" į Maskvos Lubianką. Nepadėjo nei nuopelnai, nei "nekaltybės prezumpcija" - mirties bausmė. Vėliau pakeitė, uždarė į "aukso narvą", povandeninių laivų projektavimo konstravimo biurą. O dabar čia nuteistas mirti, bet vėl tardymai, o už ką - tyli.

- Ar tau teko girdėti apie Solovkų konclagerius?

- Visi žino. Tai pirmieji SSRS lageriai. Dabar, t. y. Stalino, uždaryti, -atsakiau.

- Visi žino, bet mažai. Jų niekas neuždarė, jie veikia ir dabar. Aš iš ten.

Solovkuose lageriai buvo įkurti tuoj po revoliucijos - 1918 metais. Juos įkūrė Leninas su Dzeržinskiu. Iš pradžių ten buvo siunčiami baltagvardiečiai. Kirto vienuolyno miškus ir vežė parduoti į Prancūziją. Tarp kitko, vienuolius iššaudė, kitus iškėlė. Pirmoji vienuolių pastatyta Rusijoje elektrinė apšvietė lagerių draudžiamąsias zonas. Alkani, išsekę, žiemą kankinami šalčio, o vasarą - maškaros, kaliniai kirto kelių šimtmečių medžius. Mirdavo šimtais, bet jų vietas užpildydavo vis nauji "liaudies priešai". Žmonės kirtosi sau plaštakas, krovė į laivų triumus, rašė, šaukėsi pagalbos, bet pasaulis mėgavosi pokariu ir negi jiems svarbu, kad kiekvienas medis kruvinas, kas dešimtas - gyvybė. Rašė skundus ir Kremliui. Tie siųsdavo komisijas, juk reikia patikrinti ir savus, bet nieko nerasdavo. Ir kaip ras, jei vietiniai imituodavo komisiją ir kai tariamai komisijai kaliniai pasiskųsdavo, vakare visus tuos sušaudydavo. "Liaudies priešai" tiesiog džiaugėsi tokiu maloniu gyvenimu ir net padėkos kolektyvinius raštus rašė. Ech, tie bjaurūs kapi-

talistiniai melai ir jų propaganda. Galų gale du baltagvardiečiai karininkai buvo apkrauti laivo triume rąstais ir leisgyviai pasiekė Prancūziją. Jie ir parašė "Baltąją Knygą" apie Solovkus. Sumirgo pasaulio spauda, pradėjo nebepirkti bolševikinės medienos. Čia jau smūgis ne žemiau juosmens, o tiesiog į kirkšnį. Ateina Dzeržinskis pas Staliną "Baltąja Knyga" nešinas. "Negaila to Solovkų šlamšto ir tos medienos, nors be valiutos bus sunku, bet gaila, jeigu pasaulio proletariatas pradės prieš mus žegnotis kaip prieš šėtoną. Kas bus?" - "Teisingai, Feliks Edmundovičiau, siųsk slaptą komisiją ".

Kaip tarė, taip padarė. Surado septynis mandriausius čekistus, net deputato lygio, ir vieną iš tarptautinio bolševizmo veikėjų, aprengė kalinių rūbais, į bušlatą užsiuvo mandatus: "Felikso Edmundovičiaus vardu, jei reikia, tai ir kulka…" ir išvyko etapu tiesiai iš Lubiankos drauge su daugeliu menševikų, trockistų, eserų ir kitų kvailių inteligentėlių, drauge su Stalinu ir Leninu stačiusių "laimingą rytojų ", kol bolševikai tvirtai neužėmė ėdžių. Visus savo pakeleivius "istus" veža ir varo į lagerius, o taip pat ir į Solovkus. Artėjant Naujiems Metams atvyksta į Archangelsko srities uostą Kem. Šaltis apie - 30^0 C, inteligentukai su vasariniais bateliais, lengvais drabužėliais, skrybėliuoti, vieni gavę po "dešimtuką" lagerio, kiti iki "komunizmo pergalės visame pasaulyje". Su jais ir užmaskuota komisija. Surikiuoja visus į dvi "šerengas" (eiles) ir laukia, kada atvyks "pirkliai" ir nusiveš į Solovkus. Laukia valandą, dvi (tokios tradicijos), pagaliau pasirodo svita. Priešakyje vyriausiasis vadas - kalinys Vasilijus, ginkluotas naganu. Su juo kiti komisarai.

- Zdravstvujte, moskviči!
- Zdras … Zdr … te, - nedarniai šaukia buvę proletariato ideologai.
- Jūsų Ladoga (ežeras) negirdi! - juokiasi Vaska.
- Zdravstvujte, piterci!
- Zdras … Zd …- taip pat netikęs choras.
- Jūsų Onega (ežeras) negirdi! - priekaištauja Vasia.

Jis sveikina ir sveikina, o kaliniai niekaip per tokį trumpą laiką negali išmokti "Zdravstvuj! ". Trumpas laikas, o tokioje temperatūroje

nosys ir pirštai pabalo nuo šalčio. Vienas kitas karštesnis iššoka iš eilės ir šaukia “Mes leniniečiai - marksistai! ”. Vaska išsitraukia naganą ir čia pat pokšt, pokšt į kaktą, ir visi pritilo. Neiškentė ir užmaskuotas komunistų komisarų komisaras.

- Aš turiu mandatą, svoločiau tu!

- Prieik! - pokšt tam į kaktą. - Vot tau mano mandatas.

Visi tyli.

- Zdravstvujte, moskviči, - vėl kartoja Vaska.

- Zdravstvuj! - kariškai atsako stoličnyje. Neblogiau ir leningradiečiai.

- Na, dabar po du į triumus marš!

Laivai pilni išplaukia į audringą jūrą. Supa. Jūros liga. Po kelių valandų leisgyviai jau salose. Čia vėl pasisveikinimo ceremonija ir “ be paskutinio”. Tai yra visus muša lazdomis ir pjudo šunimis, bet paskutinis gauna daugiausia ir tais paskutiniais kelias nuklotas. Peresylkoje (persiuntimo punkte) mūsų komisarai naršo, apklausinėja, faktai tvirtina - “Baltoji Knyga” teisi. Ir apie karcerį, t. y. keturios sukaltos ant kalniuko kartelės, o ant jų pasodintas kalinys. Jeigu nukritai nuo kartelės, iš greta stovinčio bokštelio sargybinis šauna - pabėgimas. Aplinkui skraido žuvėdros, jos taip ir taiko atsisėsti ant nejudančio žmogaus arba net bando nutūpti. Vėl šūvis. Iš čia ir patarlė kalinių tarpe: “Neištikima kaip žuvėdra”. O kur dėdavo po “tariamųjų komisijų” apsilankymo sušaudytus kalinius? Juos suversdavo į duobę - “brolišką kapą”, o ant jos greitai suręsdavo baraką ir apgyvedindavo kitus atvežtuosius.

Pasitarė mandatininkai likę šešiese. Reikia imti, o tai ir jiems septintojo likimas gresia. Naujieji metai, visa budelių šunauja sutinka Naujuosius metus administraciniame dvare, buvusiuose archimandrito rūmuose. ČK komisija išsikviečia budintį komisarą, išplėšia bušlatą ir rodo juodu ant balto “Imenem Edmundovičia i Stalina” “Prašau klausyt mūsų komandos”. Klauso, kur dėsis - taip parašyta. Išsikviečia sargybos būrį ir nutraukia naujametinį balių, visus sušaudo vietoje. Nugriauna barakus, atkasa - lavonai, lavonai. Duoda telegramas, tėvelis įsako lagerius uždaryti, kalinius išleisti. Atplaukia laivai, žmonės šven-

čia, bet vietoj laisvės juos atveža į Belomorkanalo statybą, o kuriems vietos nėra ar buvo aršesni, nuplukdę baržomis toliau nuo kranto paskandina. Pavasarį vėl veikia Solovkų konclageriai, tik mažiau savivalės ir daugiau priežiūros, kad nepasikartotų "Baltoji Knyga" … Iš čia, iš šių Solovkų ir Vladimiras Igumnovas, papasakojęs šią žiaurią, žmogui nesuvokiamą istoriją. O kiek žmonių, kiek kančių, kiek ašarų, pažeminimo, dvasinių traumų! .. Lengva pasakyti - sušaudė, nudūrė. Čia tik galutinis aktas ir galbūt lengviausias. O kas iki to akto?! Kada gi bus antrasis Niurnbergo teismas, o gal čia reikia Armahedono atėjimo, nes niekšams tokie žaidimėliai kaip teismas nebebaisūs.

Vieną sekmadienį liepos gale bevalgant pietus iškvietė Vladimirą su daiktais. Jis pasidarė neramus, kažką nujautė. Dar neužtrenkus durų pamačiau, kaip kareiviai puolėsi ant jo ir užlaužė rankas, jis gynėsi, bet grumtynės buvo nelygios. Bandžiau išlįsti pro duris, bet mane įstūmė atgal į kamerą ir užsklendė.

- Broliai, mirštu už tiesą, už laisvę. Gėda komunistams. Mirtis berejevcam! Svob … - nutilo Vladimiras Igumnovas. Kovotojas už laisvę. Riteris.

Mano byla krypsta į blogąją pusę. Spaudžia iš visų šalių. Kiek suprantu, atsiranda liudininkai. Kartą grįžtant iš tardymo, visi "varno" boksai buvo užimti ir mane įmetė į galutinę mašinos dalį. Žiūriu - žmogus. Retas atvejis. Išsikalbame. Jo pavardė Anuk ir sėdi drauge su mano bendrabyliu Zenu. Man pasidarė beveik aišku, kodėl toks netikėtas sutapimas. Greitai viską permąsčiau ir nutariau kontraveiksmu, net ir žinant, kad būsiu parduotas, pasinaudoti Anuku. Aš pasiguodžiau, kad esu visai nekaltas, bet norėčiau išgirsti ką nors iš Zeno, taigi tegu jis žiūri žemiau dviejų kryžiukų ir naudoja Nr. 2.

Jau kitą dieną gavau pranešimą, kuris buvo duona priklijuotas prie durų staktos tualete. Zenas užšifravo mūsų antruoju šifru. Jis rašė: "Aš esu nekaltas, bet mane kaltina, kad aš gavęs iš kokio tai lietuvio apšvietimui akumuliatorių. Jo aš nepažįstu, turbūt provokacija. Bet jie gali mus sunaikinti ir taip. Todėl siūlau, kai mus ves į pirtį, mes turime susitikti ir iš gyvenamosios zonos jėga prasibrauti į šachtą "Kapitalna-

ja". Ji be kategorijos ir mes ten laikysimės kiek sugebėsime, o vėliau susisprogdinsime su visa šachta. Aš žinau, ir tu nekaltas, bet jau toks likimas, jei mirti, tai su trenksmais".

Aš atsakiau: "Broli, netikiu, kad viskas beviltiška. Mes juk nekalti. Jie patys paruošė provokaciją, už ką mes turime kentėti. Žinau, kad yra teisybė. Bet jeigu tu manai, kad taip reikia, tai duok signalą. O. " Dar du kartus pasikeitėme rašteliais ir … atvažiavo tardytojas su nematytu majoru, išsikvietė į kalėjimo viršininko kabinetą ir išklojo:

- Pirmąją jūsų slėptuvę radome ir nežinome kiek laiko susirašinėjate, bet Leningradas po kiek laiko iššifravo - vis nekalti ir nekalti. Na, o antrąją suradome greitai ir šiek tiek užsitęsė dešifravimas, bet kaip perskaitėme, tai plaukai pasišiaušė. Na ir sugalvojote, nukeliauti į aną pasaulį su muzika. Šitaip mes neleisime, turime pakankamai medžiagos, užteks įrodymų "pastatyt prie sienos". Bet mes čia sprendžiame, o ne jūs.

- Septynias paras karcerio, - paskelbė tardytojas.

Iš čia nuvedė tiesiai į karcerį. Ką daryti? Meldžiu "Viešpatie, padėk mums. Mes juk kovojame prieš melą, neteisybę. Mes ne dievai, neaukok mūsų. Neduok, kad mes žūtume". Truputį pasidarė lengviau. Pabeldžiau į gretimą sieną. Atsako, bet nemoka Morzės abėcėlės. Bandau puodeliu. Išeina. Klausiu, kas jis.

- Algis Gudelis iš 7-tos.

O, Viešpatie, kaip gi jis čia atsirado? Tai jo akumuliatorius.

- Ką tu čia veiki? Aš Vytenis, - atsakiau.

- Blogi reikalai, mane areštavo, mušė, pūdė karceriuose ir aš, vyručiai, ką norit, tą darykit, prisipažinau, nebepakėliau.

Rankos mano nusviro. Nebegaliu surikiuoti savųjų minčių. Pilna prapultis, nuo tokio parodymo jau niekas nebepajėgtų išsisukti. Bet...

- Algi, ką tu padarei! Tu išdavei ne mus, o Lietuvą. Tiek kentėjęs, net nuo okupacijos pradžios pasidavei priešui, kuris ištrėmė tavo šeimą, nužudė giminaičius miške, o tu su jais. Paneik savo parodymus. Algi, visų vardu prašau - nežudyk savęs ir kitų. Jie tavęs gyvo vis tiek nepaliks.

Tuo laiku, kaip ir Lietuvoje, sklido gandai: pirma, penkioliktą prasidės karas, ateis amerikiečiai. Čia gi, lageryje, vis laukėme, kada pasirodys jų laivai prie Naujosios Žemės, Karsko Vartų.

- Algi, juk tu girdėjai, kad netrukus prie Karsko Vartų tuojau pasirodys mūsų išgelbėtojai. O iki Vorkutos apie 60 km. Galvok, su kuo tu?

- Niekas jau mums nebepadės. Atkovojom. Atgyvenom. Aš silpnakošis ir man pasigailėjimo nėra. Per vėlu, aš daviau raštiškus parodymus. Jei norit, galiu pasikart. Sakyk.

Visą dieną, kai tik nueidavo prižiūrėtojas, kaliau Gudeliui į galvą, kad dar niekas neprarasta, kad jam bus viskas atleista, tik tegul parodymus atsiima atgal. Klysti galima, bet parduoti - ne. O išlaikyti kankinimus mažai kas gali. Pagaliau Algis sutiko.

- Ką aš galiu padaryt, kad vėl būčiau patikimas?

- Imk dangtį nuo "parašos" ir lupk į duris. Reikalauk prokuroro. Sakyk, kad tave kankino, prižadėjo laisvę, o vietoj to uždarė į "centralą". Juk tave apgavo, Algi! Įsikalk į galvą taip, kad ir kankinamas, be sąmonės, kalbėtum tą patį. O Lietuva tau atleis, ir mes tavimi tikėsime. Imk, Algi, dangtį ir mušk į duris. Tai tavo ir mūsų išsigelbėjimas.

Pasigirdo duslūs smūgiai. Sulėkė visas prižiūrėtojų personalas. Algis sužeisto žvėries balsu šaukė "Prokuroro, prokuroro! Aš nekaltas, mane apgavo, privertė. Vyručiai, atsiprašau."

Aš atsisėdau ant gelžbetoninio guolio ir pravirkau. "Ačiū Tau, Viešpatie, išklausei mane. Sutvirtink Algio pasiryžimą. Išgelbėk ir globok mus". Ašaros, džiaugsmo ašaros liejosi upeliu, o Algis vis šaukė "Prokuroro!"

Algi, jeigu pateks tau šios eilutės, žinok, aš nesmerkiu tavęs, aš tavimi didžiuojuos. Tu ne tik išgelbėjai mus, save, bet ir sugriovei visą tardymo strategiją. Kaip žinai, prokuratūra ir GULAG'o viešpatys tavimi patikėjo. Ačiū tau! Kas nedaro, tas neklysta.

Rytojaus dieną tiesiai iš karcerio nuvežė į Vorkutos KGB. Tiesiai iš mašinos pas tardytoją, čia keletas kariškių ir prokuroras.

- Tai ką, svoločiau, padarei? Savo bendrininką perkalbėjai. Sakyk,

ką padarei? - kaukė tardytojas ir šoko muštis. Kiti sulaikė, atitraukė, o prokuroras uždėjo ranką ant peties ir sako:

-Žinai, pilieti, pats kaip jį atkalbėjai, bet vistiek neišvengsite atpildo, mes turime pakankamai ir kitų liudininkų ir įkalčių. Čia tik truputį daugiau laiko užims, bet kiek virvutė besivytų, ateina galas. Juk tu, sėdėdamas karceryje, įkalbėjai neteisingai apšmeižti tarybinius tardymo ir prokuratūros organus.

- Bet kaip aš galėjau žinoti, kad kažkas yra už sienos? Kaip aš galėjau perkalbėti, jei jūsų prižiūrėtojas kiekvieną minutę stropiai eina savo pareigas. O gal jūs tyčiomis pasodinote greta, o gal į karcerį kartu suleidote, kad aš kažką prikalbėčiau. Ne, aš tokio nepažįstu ir su nieku karceryje nekalbėjau. Aš atlikinėjau bausmę už raštelius.

Nežinau, kur Algį Gudelį išvežė ir ko jo klausė, ką jam darė, bet tardytojas jo daugiau nebeprisiminė. Po metų sužinojau, kad jis trečioje šachtoje su gerais vyrais laisvės darbą dirba. Jiems papasakojęs, kaip čekistai jį buvo apgavę.

Įvykis įvykį veja. Po savaitės atsėdėjęs karceryje vėl buvau iškviestas į tardymą. Atvežė, įkišo į tą patį "gimtąjį boksą" ir, nepraėjus nė dešimčiai minučių, užgirdau baisų Zeno balsą ir didžiausią triukšmą, bildesį. Zenas rėkė sužeisto žvėries balsu, vis šaukdamas On! On! On! Mane apėmė siaubas: pradėjo atvirai kankinti Zeną. Iš pradžių susigūžiau, lyg būtų mane mušę, o vėliau pradėjau belsti į duris, kiti beldė irgi. Atbėgo čekistai, aiškinasi, vėliau girdžiu tardytojo balsą: "Zenon, Zenon čto s toboj? " O Zenas kaukia: "On! On! On! " Man ir dabar, kai rašau šias eilutes, girdisi jo riksmas ir šaltis šiurpina nugarą. Tardytojas atidaro mano bokso duris ir, kaip nekeista, prašo apraminti "savo draugą Zenoną". Aš prieinu prie jo bokso pravirų durų ir matau: Zenas palindęs po narais beldžia kojomis ir rodydamas pirštu paklaikusiomis akimis šaukia: On! On! On! "Zenai", šaukiu aš, bet jis nekreipia į mane dėmesio. Dar šachtoje jis man sakydavo, kad jei paklius, tai jis apsimes bepročiu. Aš ir palaikiau šią versiją. Nusiraminau, bet kad Zenas būtų toks artistas, negalėjau patikėti. Tačiau po metų sanmiestelyje įsitikinau, kad jo psichika kažkur tai įtrūko. Zeną surišo ir išvežė į

sanmiestelį prie 9-10-tos šachtų. Tardytojas pasikvietė, truputį paklausinėjo apie buitines kalėjimo sąlygas ir paleido į boksą. O po valandos jau buvau savo kameroje. Vakare nežinau dėl ko kalėjimo viršininkas, atsivedęs kelis savo opričnikus, truputį apkūlė mane, tad per naktį padejavęs vėl laukiau tardymo. Bet praėjo diena, dar kelios, atsidaro kormuška (langelis) ir įsakymas - su daiktais į etapą.

Ech, "Centrale", kiek tu iš manęs pareikalavai kančių, pastangų ir įtampos, bet aš tave nugalėjau. Ačiū tau, Dieve, kad nedavei žūti.

Laikinas atokvėpis ir vėl kova

"Varnas" veža, jis žino kur. Nepatikėsite, o gi į tą pačią šachtą Nr. 7. Kas čia per velniava? Akimis netikiu. O čia bėga draugai, pažįstami, visi kviečia gerti arbatos. Sako, nesitikėjom gyvą pamatyti, čekistai skelbė, kad Juozą Žilinską, Zeną Paldavičių, Algį Gudelį ir mane sušaudė, bet jie netikėjo. Ir aš čia, ir pats netikiu. Prie manęs prisistatė Petrauskas iš Žemaitijos, nusivedė pas save į baraką ir visaip meilikaudamas vaišino. Aš juo tikėjau, nes jis priklausė mūsų pogrindžiui ir nebuvo paskutinis. Bet apie jį vėliau.

Beveik tuo pačiu metu iš gretimo lagerio Ajač Jagos atvežė du kalinius - Vladą Šišką ir Vytautą Vaineikį, per laisvus gavome laiškelį, kad šie vyrai yra patikimi, atvežti iš BUR'o. Greitai susirado mane, padėkojo už 7-os šachtos įvykį, aš, aišku, pasakiau, kad nekaltas, bet jie nusijuokė ir iš jų akių mačiau, kad nepatikėjo. Tarp kitko, aš niekam neprisipažinau iki Lietuvos atgimimo. Apie įvykį ir mano tardymus pasakojau, bet niekada nepasakiau "taip".

Taigi tie vyrukai. V. Šiška buvo nuo Zarasų. Mokėsi Kretingos vienuolyno gimnazijoje. Sovietų okupacijos laikotarpiu buvo areštuotas, bet karui prasidėjus pasisekė iš kalėjimo pabėgti. Vokiečių okupacijos laikotarpiu gyveno Vilnijoje ir ten dirbo lietuvybės labui. Buvo vokiečių paimtas apkasų kasti ir Vokietijoje vėl susitiko su sovietų kariuomene. Grįžo į Lietuvą, čia buvo areštuotas ir nuteistas 20 metų. Išsiųstas į Vorkutą. Vytautas Vaineikis iš Šiaulių m. Du jo broliai žu-

vo: vienas prie Šiaulių, kitas po karo Indokinijoje prancūzų svetimšalių legione, kovoje su komunistais. Buvo partizanų ryšininkas ir pagalbininkas pas savo dėdę partizanų vadą. 1950 m. buvo pasiųstas į Sibirą užmegzti ryšio su tremtiniais Taišeto trasoje. Ten areštuojamas, su peršauta galva vis dėlto pavyksta pabėgti ir grįžęs vėl tęsia kovą Lietuvoje. Organizuoja pogrindį, kuris padeda partizanams, pakliuvusiems į ligoninę, taip pat vaistais ir kitkuo. Juos keturis areštuoja ir, neturėdami tiesioginių įrodymų, nuteisia už akių Osobaja maskovskaja soveščanije. Etapuojamas į Vorkutą Leningrado peresylkoje su grupe politkalinių lietuvių, kurių tarpe buvo ir LLKS valdybos narių iš 1940 m., vėl atkuria Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą. Pirmininku išrenka Lietuvos karininką gydytoją Rubinšteiną, nuteistą 25 m. lagerio. V. Šiška ir V. Vaineikis aktyviai dalyvauja 1953 m. Vorkutos sukilime, areštuojami, tardomi, bet papildomos bausmės išvengė. Ajač Jagoje įkūrė LLKS, spausdino ir platino lapelius bei dalyvavo baudžiant "stukačius". Bandė, sekdami 7-tos šachtos pavyzdžiu, susprogdinti lagerio administracijos pastatą, bet nesėkmingai. Vienas ir kitas iki savo gyvenimo pabaigos dirbo Lietuvai.

- Edva, mums tave rekomendavo J. Žilinskas. Sakė, kad tu esi toks, kokių mums reikia, - pirmasis prašneko tokia tema Vladas Šiška. - Žinom, "centrale" tau teko daug vargo patirti ir tau reikėtų pailsėti, o, be to, tave seka kaip nieką kitą. Esi po "kalpoku". Bet ar Lietuva ilsisi, ji kraujuoja, šaukiasi pagalbos ir ar mes turime teisę tylėti - ilsėtis? Pernai sukilo Vorkuta, Norilskas, šįmet Džezkazganas. Turime pakelti kalinių pilkas mases generalinei repeticijai Vorkutoje, kad tikrasis sukilimas apimtų visus SSRS lagerius ir ne tik juos. Lageriai išlaiko SSRS, nes jų rankose visa sunkioji pramonė. Kiek jaunų darbininkų, nuskriaustų, be vilties, surakintomis rankomis ir degančių neapykanta bolševikams! Tai didžiulė jėga, kuria turime pasinaudoti ir smogti priešui mirtiną smūgį. Vakarai padės.

- Nereikia manęs agituoti "už tarybų valdžią", aš viską suprantu, aš su jumis. Nuo ko pradėsime?

- Nuo naujos organizacijos. Tu čia beveik visus pažįsti, kiek girdė-

jome ir svetimtaučiai tavimi pasitiki, taigi imam jautį už ragų, - įsiterpė Vytas Vaineikis.

- Nežinau kaip, bet girdėjau, kad geriau už kiaušų, - pajuokavau aš.

- Bet už kur… Tad, vyrai, pirmyn. Duokit dešines, - užbaigė Vladas.

Prasidėjo pokalbiai tarp lietuvių politkalinių. Kad reikia kovoti, pritarė beveik visi, su kuriais buvo kalbama, bet buvo ir tokių, kurie sakė: kova lagerio sąlygomis gerai, bet mes palauksime, pažiūrėsime…

"Sojuz borcov za svobodu" pirmininkas - SSRS socialdemokratų CK pirmininko pavaduotojas, istorikas, buvęs Vienos miesto komendantas plk. J.Repinas

Dalis kovotojų, patekę į kalėjimus, iškentė fizinius ir dvasinius kankinimus, buvo prislėgti nevilties, o čia, lageriuose, išbadėję, išvarginti nepakeliamo 11 valandų darbo šachtose ir kitomis sunkiomis sąlygomis buvo pasimetę, kartojo: prieš vėją nepapūsi. Po įvykusių streikų, gavus kai kurių lengvatų, bijojo jas prarasti, nors už lengvatas kiti jau buvo sumokėję krauju ir gyvybėmis. Tokie lindėjo užnugaryje ir baiminosi, kad iš jų vėl neatimtų komercinių "lariokų", kuriuose buvo galima nusipirkti truputį saldainių, rūkalų ar duonos. "Vaje, atneš tie piemenys bėdos, viršininkėlis užpyks ir padarys kaip anksčiau buvo". Apie šiuos žmones galiu pasakyti, kad jie visvien didvyriai - kovotojai, nors gyvenimo perdaug mokyti ir bausti, skriausti, nusivylę galimybe ką nors padaryti.

Dalis kovotojų, kurie pritaria kovai nelaisvėje su retežiais ant rankų, bet patys ilgai iš šalies žiūri. Vieni iš šių bežiūrėdami numirė, kiti,

sulaukę Lietuvos Atgimimo, puolė kovoti ir kovoja, nes šiuo metu joks pavojus jiems negresia. Jie irgi didvyriai, kaip ir pirmieji, kartą išdrįsę spjauti niekšui į veidą, bet su išskaičiavimu, nors ačiū, kad atstovauja tiems, kurie sudėjo galvas ar sveikatą dėl Lietuvos kovojant kiekvieną dieną, kol leido jėgos.

O tie, kas okupacijos laikais visai nekovojo (nekalbu apie pilną ar dalinį kolaboravimą), kaip žiūrėčiau į juos? Istorija kartojasi dėsningai: kas kovoja, žūsta (arba lieka sumenkinti), kiti net nedalyvavę valgo jų išaugintus vaisius kaip savo. Tokia žmonijos dalia.

Taigi atkuriame Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą (LLKS). Tikriau pasakius, sukuriame, nes anoji 1940 metų buvo pritaikyta laisvėje ir buvo kitos sąlygos. Dabartinė LLKS - tai kova už spygliuotų vielų, surakintomis rankomis, kitos aplinkybės ir kitos kovos priemonės, nors tikslai tie patys: išsekinti komunizmą, atgauti Lietuvos laisvę. Kaip pasiekti? Jei karas, nuo mūsų veiklos mažai priklauso, bet reikia rengtis ir pasyviai žlugdyti priešo ekonomiką;jei revoliucija, ruošti žmones šiam tikslui, tiek teoriškai, tiek praktiškai, aktyviai reiškiantis ardyti bolševikines struktūras ir ekonomiką, kitaip sakant, visomis priemonėmis kovoti ne tik už kalinių laisvę, bet ir prieš SSRS hegemoniją pasaulyje, prieš komunistų diktatūrą bei vergų ekonomiką, kurios pagrindinis svertas buvo kalinių ir kolchozninkų nelaisvas darbas.

Buvo tartasi su įvairiais žmonėmis, taip pat ir kitų tautybių kaliniais. Buvo visokių nuomonių. Vieni net siūlė pakartoti 1949 metų Šiaurės Urale (statybos Nr. 550) Mechtejevo vadovaujamą sukilimą.

Truputį plačiau apie tai. Netoli nuo Vorkutos, prie Šiaurės Uralo, buvo du statybos lageriai po 10 tūkstančių žmonių. Daugumoje tai buvo vlasovininkai. Jie tiesė kelią per Šiaurės Uralą ir Vorkutos tundrą. Nepakeldami išnaudojimo ir patyčių ir matydami tik neviltį, vesdinami į pirtį nuginklavo sargybinius, užėmė sargybos bokštelius, išvadavo antrąjį netoliese esantį lagerį, apsiginklavo. Buvo sukviestas kalinių pasitarimas, kuriame išaiškėjo dvi nuomonės. Viena - žygiuoti į Vorkutą ir pakeliui išlaisvinti lagerius, o vėliau eiti prie Karsko Vartų, netoli Naujosios Žemės ir ten tikėtis amerikiečių pagalbos, kurie, susi-

siekus per raciją, lyg ir pažadėjo. Antra - perėjus tundrą brautis į žemyną ir ten, kaip Dievas duos, išsislapstyti. Plk. Mechtejevo parėdymu, visi turėjo palikti lagerius, išskyrus turinčius 10 metų bausmę, jeigu jie nori pasilikti. Kitus, jeigu norėtų pasilikti, sušaudyti. Mechtejevo vadovaujami, gerai ginkluoti kaliniai niekieno nekliudomi atsidūrė ties ŠEC - 2 statyba, bet čia jų jau laukė dvi vidaus reikalų kariuomenės divizijos, desantas iš Leningrado, be to, buvo mobilizuoti visi prižiūrėtojai ir laisvieji Vorkutos gyventojai vyrai. Kautynės, kartu ir iš oro, truko, kaip pasakoja kaliniai, 7 dienas. Į nelaisvę gyvų neėmė, išskyrus sunkiai sužeistą plk. Mechtejevą ir jo pavaduotojus. Visus juos išsiuntė į Maskvą. Taip baigėsi mūšis prie Vorkutos. Pasakoja, kad iš abiejų pusių žuvo daugiau kaip 10 000 žmonių.

Kitos dalies likučiai, šaudomi iš lėktuvų ir skęsdami tundros akivaruose, pasiekė taigą. Dalį sugavo, sušaudė, dalį uždarė į uždarus kalėjimus ar lagerius.

Pakartoti 1954 metais tokią epopėją būtų tikra utopija.

Pagaliau nelegaliai susisiekus su kitais lageriais buvo priimta mini programa, kurios priemonės ir tikslai buvo tokie: agitacija, propaganda, sabotažas, diversijos, savo žmonių infiltravimas į KGB žvalgybą bei išaiškintų saugumo agentų perverbavimas. Prie kiekvieno lagerio įsteigti kontržvalgybą. Svarbiausias tikslas lageriuose turėjo būti visuotinis kalinių streikas, reikalaująs pagal aplinkybes dalinos ar visiškos laisvės. Vėliau kelias į revoliuciją.

Konspiracijos tikslais buvo nutarta pasivadinti "Severnyj sojuz za svobodu" ir leisti pogrindinį laikraštėlį "Severnoje Sijanije" (Šiaurės Pašvaistė).

Spausdinimo būdą sukūrė Vl. Šiška ir Vyt. Vaineikis, dar būdami gretimame Ajač Jagos lageryje. Jie ten spausdino atsišaukimus į kalinius saugojusius kareivius. "Broliai kareiviai, ką jūs saugote - tėvus, brolius, seseris? " ir t. t.

Ant milimetrinio braižybinio popieriaus rašydavome atbulinėmis raidėmis su tam tikru pasigamintu tušu. Į jo sudėtį įėjo cheminis pieštukas, cukrus ir gumos suodžiai. Vienam puslapiui pagaminti, saugan-

tis prižiūrėtojų, "stukačių" ir kitų smalsuolių, reikėdavo visos dienos ar net dviejų. Išeidavo klišė, iš kurios buvo galima spausdinti daugiausia 5 - 6 lapus, nagais trinant klišės antrąją pusę. Degdavo nuo trynimo nagai, plyšdavo klišės. V. Vaineikis spausdinimo medžiagą ir produkciją slėpdavo Lenino raštų viršeliuose. Kiti kaliniai, nežinantys viso reikalo, skersai žiūrėdavo į V. Vaineikį, įtardami ir garsiai pareikšdami, kad su tokiomis knygomis gali būti tik stribai ar "stukačiai". Aš pats jį perspėjau, kad gali nuo kalinių turėti nemalonumų, bet jis atsakė, kad jį kitų nuomonės mažiausiai jaudina, svarbu, kad nepapultume čekistams ir tikėtų tikri kovotojai, o ne fanfanovičiai pseudopatriotai.

Laiškai būdavo užkoduojami Vl. Šiškos atsakomybe. Visas turinys su lapeliais ar laikraštėliais perduriamas adata tiek kartų, į kurią šachtą būdavo siunčiami. Iš to, pakliuvus siuntinukui čekistams į rankas, galima buvo sužinoti, kur buvo "sudegta" arba kas "sudegino" ryšį.

LLKS CK sudarė: A. Bagdonas - "Giedrius", E. Burokas - "Šventupys", A. Plepys, VL. Šiška - "Narutis", Vyt. Vaineikis - "Jaunutis", J. Žilinskas - "Eimutis" ir "Nagas"(pavardės nežinau, iš kitos šachtos).

Spausdinant laikraštėlį reikėjo gerai išmanančių rusų literatūrinę kalbą. Viskas turėjo atrodyti, kad spauda gaunama iš laisvės. Be to, sudarant kovines grupuotes tokio masto veiklai stigo kovotojų, todėl buvo nutarta kreiptis į rusus, ukrainiečius ir kitų tautybių žmones, užgrūdintus lagerio ir partizaninės kovos dalyvius. Taigi pogrindis tapo internacionalinis.

Perteikiant organizacijų struktūras ir į kitus GULAG-o lagerius buvo sukurta dar viena struktūra - "Sojuz borcov za svobodu" (Laisvės kovotojų sąjunga). Pastarosios pirmininku buvo išrinktas Maskvos universiteto dėstytojas, socialdemokratų partijos pirmininko pavaduotojas, buvęs Vienos miesto komendantas Jemeljanas Repinas.

"Severnyj sojuz za svobodu" (Šiaurės laisvės kovotojų Sąjunga) organizacijai kolektyviai vadovavo tas pats J. Repinas, gruzinas Lordkipanidzė, lenkas S. Šimanskis, latvis Picelis, estas E. Russ, baltarusis Stonkevič, korėjietis Čin Gir, vokietis, 1953 metų sukilimo Berlyne

dalyvis Hubert Bruder, po du lietuvių ir ukrainiečių atstovus (už iniciatyvumą, aktyvumą ir daugumą), ukrainiečiai Ivan Čiornyj ir Prišliak, lietuviai Vyt. Vaineikis ir E. Burokas bei kitų tautybių atstovai.

Lietuvių Laisvės Kovotojų Sąjungoje dėl narių statuso buvo dvi nuomonės. Didesnė dalis laikėsi nuomonės, kad narys yra tas, kuris pripažįsta įstatus ir save laiko nariu, žino savo "penketuką" ir vykdo nuostatus. Mažiau tikimybės pakliūti į čekistų pinkles (V. Šiška ir kiti).

V. Vaineikis ir aš buvau už tikrą narystę, turint ant paklodinės medžiagos nario bilietus su esančiais padalinių įskaitoje slapyvardžiais ir numeriais. Narystė turėjo išlikti iki Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo.

Kaip vėliau paaiškėjo, sudėtingomis sąlygomis tikrieji nariai pasiliko nepriekaištingi kovotojai ir iš jų pareikalauti buvo galima daugiau nei iš tų, kurie šiandien yra nariai, o rytoj - ne.

1954 metais per du mėnesius sudarytos LLKS organizacijų struktūros, išleisti "Severnoje Sijanije" laikraštėlio 3 numeriai, kiekvienas penkių pra-

Lietuvių politinių kalinių aktyvistas Stasys Ulevskis. Po sprogimo 7-tos šachtos partiniame susirinkime 1954 metais buvo tardomas Vorkutos KGB

šyminio popieriaus lapų. Juose buvo rašoma apie esamą politkalinių ir ekonominę bei politinę SSRS padėtį, kokie kovos tikslai ir ką reikia daryti, kaip išsikovoti laisvę - ar ruošiantis karui, ar revoliucijai.

Savo ruožtu, LLKS per laisvai samdomus lagerio ar šachtos darbuotojus ir už zonos esančius kalinius užmezgė pastovų ryšį su visais Vorkutos lageriais, išsiuntinėjo laikinus LLKS įstatus ir veikimo planus. Beveik visuose lageriuose susikūrė LLKS komitetai, kuriems vadovavo autoritetingi, kovose užgrūdinti vadovai. Kiek prisimenu:

Kapitalinei Nr. 1 - Vytautas Svylas ir Edvardas Laugalys.
Rūdninkų Nr. 8 - Juozas Klastauskas ir (Petkevičius)
Ajač Jagoje - Nr. 12;14;16 - Skačkauskas, Ivaškevičius ("Kęstutis"), Mileris.
Šachtoje Nr. 3 - Aleksiejūnas.
Šachtoje Nr. 4 - M. Kemtys, T. Kilikevičius, E. Smetona.
Šachtoje Nr. 9 ir 10 - J. Žilinskas.
Šachtoje Nr. 6 - J. Skaržinskas.
Šachtoje Nr. 7 - E. Burokas, A. Plepys, Vl. Šiška.
Sanmiestelyje - Z. Paldavičius.
62 - ajam specypatingam lageriui - St. Ignatavičius.
40 - tai šachtai - V. Svetikas, Petraitis, Kazlauskas.
ŠEC - 2 - Feliksas Kirvelaitis.
Ir daugelis kitų, kurių nebeprisimenu.

Neužmiršome ir lagerio vidaus problemų. Buvo suorganizuoti 4 koviniai būriai iš lietuvių ir tiek pat iš ukrainiečių, kurie greitai "aplaužydavo ragus" nariadčikams ir dešimtininkams, jei pastarieji užsimiršdavo kas esą ir nuskriausdavo kitus kalinius. Padarėm tvarką valgykloje, kad maistas nebūtų grobstomas lagerio administracijos ir kitų vadinamųjų "pridurkų". Vietoje viršininkų įdarbintų kalinių pradėjo dirbti pagal lietuvių, ukrainiečių ir rusų sutarimą patikimi žmonės.

Nebuvo palikti be priežiūros ir "stukačiai", jais rūpinosi "nacionaliniai kadrai", t. y., atskleidus tokį tipą turėjo bausti to tipo tautybės kaliniai. Arba jeigu padarydavo buitinį ar moralinį prasikaltimą, guldydavo ant suolo, numaudavo kelnes ir sumirkytais susuktais rank-

šluosčiais įkrėsdavo į užpakalį tiek smūgių, kiek nuspręsdavo kalinių teismas. Mes, lietuviai, truputį gailėdavome prasikaltėlio ir švelnindavome bausmę, bet ukrainiečiai buvo stropūs vykdytojai ir savo žemiečius bausdavo švabros mediniu kotu, kad pastarasis net nulūždavo.

Dar apie "stukačius". Jeigu žmogus buvo užverbuotas, bet blogo nieko nedarė ir galima buvo viltis, kad pasitaisys ir daugiau "nebestukačins", irgi būdavo lupamas, bet paliekamas gyvas. O jeigu buvo tikras parsidavėlis, tai jo kelias vedė tik į pragarą pas Liuciferį. Patikimesnius pradėjome perverbuoti ir pakišdami čekistams "antį", apsaugodavome pogrindžio aktyvistus nuo įtarimo, suklaidindavome čekistus. Buvo ir tokių atvejų, kai"stukačius" mirties neužsitarnavęs, bet pasitikėti juo nebuvo prasmės. Tokį paršą reikėdavo "pamokyti", kad jis ir kiti bijotų pardavinėti savo bendro likimo brolius. Apie vieną tokį įvykį papasakojo Vyt. Vaineikis. Jo barake gyveno brigadininkas rusas, kuris mėgo skųsti savo brigados narius viršininkams: tai tas blogai dirba, tai tas blogai atsiliepia apie sovietų valdžiukę. Nutarta buvo jį pamokyti. Vadovauti šiai operacijai buvo paskirtas lietuvis A. Plepys, jo pagalbininkais - rusas ir ukrainietis. Vakare su kaukėmis ir apsiginklavę metaliniais strypais įbėgo vyrai į baraką ir garsiai rusiškai šaukia:

- Kur tas niekšas "stukačius" Semionovas? Atėjo jo ir jo sėbrų mirties valanda!

Vyrai žino, kur jis guli, be to, čia Vytas stebi. Kaukėtieji pribėga, nutraukia nuo narų ir nesmarkiai padaužo per šonus ir rankas. O tas šaukia, prašydamas:

- Vyručiai, dovanokite, daugiau "nebestukinsiu", prakeikiu tuos čekistus.

Vyrai išbėga. Vyt. Vaineikis prieina prie jo ir ramindamas klausia:

- Na, kas su tavim, brolyti? Už ką? Ar neskauda?

- Už ką, už ką! Ot tave taip apdaužytų, tai neklaustum ar skauda. Duodu žodį, nueisiu pas savo "pompobytą" ir pasakysiu, kad jeigu ko nors klausinės, tai tegu geriau sušaudo. Nieko nesakysiu.

- O ką "stukinai"?

- Man liko mažai bausmės. Trys vaikai, žmona, seni tėvai... Sako, jeigu nepranešinėsi, tai vėl bausmę pridėsime. O čia kiti, kaip įtikti? Vienur vaikai, kitur bendro likimo žmonės.

- Bet kiti kaliniai irgi turi motinas, vaikus?

- Na, velnias man protą sumaišė. Gana, tegu sušaudo, papildo bausmę, atsisakysiu ir brigadininko posto.

Brigadininku liko, bet žmogus pasitaisė.

O ką reiškia būti "muštam" lageryje? Apie tokį žmogų sklinda gandai visom kryptim. Juo kaliniai nepasitiki. Apie tokį sakoma: "jis muštas". Ką reiškia lageryje nepatikimas žmogus? Tai "balta" niekinama varna.

Visi pasitarimai ir svarstymai daugiausia vykdavo klube. Ten artistai (saviveiklininkai) repetavo koncertus, o mes kūrėme laikinus įstatus ir planus, kaip sukurti tokią organizaciją, kuri sugebėtų ir pajėgtų susigrumti su bolševikų valdžia ir jos ramsčiais, suduoti ekonomikai smūgį.

Tuo tarpu atvažiavo didelė kalinių grupė koncertuoti. Tarp kitko ir dainininkas lietuvis Radžius. Ukrainiečiai susirado gerą iš tų artistų savo tautietį, ir tas išgabeno pirmuosius atsišaukimus rusų kalba į kitus lagerius. Gavome iš 4 - os šachtos laiškelį ir ranka perrašytą mūsų laikraštėlį "Severnoje Sijanije". Rašė, neva laisvėje pogrindis spausdina tokius negirdėtus dalykus. Vadinasi, reikalai bus! Mums džiugu, mes "ant žirgo".

Į šachtos zoną manęs nebeleido - dirbau dorstrojuje ar gorstrojuje. Visą laiką buvau akylai stebimas, bet visvien sugebėdavau iš "seklių" išsisukti, nors iš šių laikų žiūrint, ne visada.

7 - tos šachtos gyvenamojoje zonoje prie sargybos stovėjo "puošmena" - Kremliaus bokštai su tikru laikrodžiu. Vieną kartą nedideliame kalinių būryje begeriant arbatą prasitariau:

- Būtų gerai, kad šis "Kremlius" su savo kurantais sudegtų, gal ir maskviečiai pasektų šiuo pavyzdžiu.

"Kremlius" sudegė drauge su lagerio pasididžiavimu - laikrodžiu, nors čia LLKS buvo niekuo dėta. Kviečia mane "kūmas". Kabinete,

be jo, specskyriaus viršininkas kapitonas Leikinas (kalbėjo kaliniai, kad jis iš Lietuvos ir moka lietuviškai), lagerio viršininkas pulkininkas Sičiovas ir civilis mane tardęs Vorkutoje lietuvis. (Pastarasis per tardymus buvo labai grubus ir agresyvus, vis rėkdavo, kad neišsisuksiu nuo 9 gramų kulkos - ar tai Martinėnas ar Marcinkus (nebeprisimenu tikros pavardės). Visi šypsodamiesi paprašė manęs atsisėsti. Civilis atsistojo, priėjo ir lietuviškai tarė:

- Edvardai, kada baigsi kvailiavęs? Išleidome tave iš centrinio kalėjimo, nors tave reikėjo sušaudyti, gaila, trūko įrodymų ir susidarė tokios aplinkybės, apie kurias pats žinai. Organizuoji lageryje nusikalstamą pogrindį, degini lagerio papuošimus. Kas tave apsėdo? Pasimokei, juk tardėme 8 mėnesius. Ar dar mažai?

- Kalbėkite visiems suprantama kalba, - įsiterpia Sičiovas.

- Štai aš jam sakau, kad baigtų kvailiojęs sprogdindamas, degindamas.

- Ne, Burokas nedegino, jis gerdamas arbatą kitus pasiuntė tai padaryti, - paneigė "kūmas".

4-tos šachtos LLKS nariai ir aktyvistai

- Edvardai, mes tave iškvietėme ne dėl to, o tam, kad perskaitytume tau pranešimą, kurį gavome iš Maskvos, kuriame bausmė sumažinta iki 10 metų. Pasirašyk! - kapitonas Leikinas padavė parkerį. - Manau džiaugiesi, susiprasi ir baigsi kvailiojęs.

- Gerai elgsies ir dirbsi, išpildysi 120% darbo normas, gausi užskaitą už vieną dieną tris ir per kelis metus tu laisvėje, - pridėjo Sičiovas ir paleido į baraką.

Draugai džiaugėsi mano bausmės sutrumpinimu, o man buvo visvien, ne tam pakilau į kovą, kad būčiau sugautas, nubaustas, kankintas fiziškai ir dvasiškai ir dabar ar kažkada tai mėgaučiausi "uždirbta" laisve. Tuomet Stasiui Ulevskiui ir pasakiau (dabar jis priminė man): "Aš visą savo gyvenimą kovosiu su bolševikais, kol jie bus".

St. Ulevskis iš Kazlų Rūdos gimnazistas pateko į čekistų rankas 1948 metais už pogrindinę organizaciją "Mirties ratas". Jų buvo dvylika, Vorkutoje kalėjo 7 - toje šachtoje. Buvo taip nusilpęs, kad nuo vėjo sverdėjo į šalis. Vieną kartą lagerio "pridurkai" nariadčikai valgė apdegusią duoną, ją apipjaustydami sumetė į nesikūrenančią krosnį. Stasys matė visa tai ir sulaukęs, kol tie lagerio aristokratai išeis, išsitraukė iš krosnies likučius, apvalė nuo pelenų ir prikirto "ot puza" (iki soties). Tai maloniausias jo prisiminimas. Dar vienas Stasio pasakojimas. Kai šiek tiek atsigaiveliojo, jį paskyrė dirbti naktiniu budėtoju viename barake. Ten gyveno lietuvis brigadininkas Dargenis. Jis buvo kažkur susikombinavęs kelis kilogramus sojos kruopų.

- Niekad nevogiau nei anksčiau, nei vėliau, - sako Stasys. - Bet šį kartą neiškenčiau, atsirišau maišelį, nusėmiau puodelį kruopų ir suvalgiau.

Pasirodo, brigadininkas matė. Ryte pasišaukė Stasį ir skėlė jam antausį. "Daugiau nevogsi! ". 1950 metais Stasys pradėjo gauti siuntinius, pakvietė ir Dargenį, pavaišino jį lašiniais ir pasakė jam: "O, kaip aš tada norėjau valgyti! ". Pastarasis susinepatoginęs atsiprašė.

Stasys Ulevskis buvo puikus vyrukas, visuomet linksmas, juokaudavo. Jis sakėsi esąs mūsų sferoje ir nuo jo daug paslapčių neturėjome, bet ko nereikėdavo, t. y. jo neliesdavo, nesakydavome. Jį irgi su

Pirmoji mano nuotrauka Vorkutoje, 4-toje šachtoje, 1955 metais

daiktais buvo nuvežę į Vorkutos KGB ir du tardytojai bandė išgauti apie diversiją šachtoje. Nors jis jautė, kas tai padarė, ir jį prievartavo, jis neišdavė atsisakęs gundančių pažadų. Jis net nežinodamas mūsų versijos tardyme teigė, kad gal čia paties šachtos viršininko Gusevo darbas, jeigu virš jo galvos sprogo užtaisas, o jis liko gyvas, šachta plano nebevykdė.

Kalėjo čia ir vokietis generolas. Visi kaliniai sutikę bet kokį viršininką turėjo nusiimti kepures ir sveikintis. Šiam generolui buvo leista atiduoti tik pagarbą ir už tai jo nesodindavo į karcerį.

Buvo kalinys vokiečių karininkas, kalbėjęs be akcento lietuviškai, akredituotas karo atašė Kaune. Jis peikė tuometinę mūsų valdžią, nes kai lenkai paskelbė 1938 metais Lietuvai ultimatumą, vokiečiai pasiūlę savo pagalbą šiai agresijai atremti. Keliasdešimt vokiškų tankų buvo paruošti ir perdažyti lietuviškomis spalvomis ir su mūsų atributika. Mūsų valdžia nesutiko ir II pasaulinis karas 1938 metais dar neįvyko.

Nuo Suomijos karo laikų nuteistas 20 metų buvo kalinamas suomis karininkas, kuriam buvo nupjautos abi kojos ir jis ant guolinių ratukų, rankomis pasispirdamas, važinėjo po lagerį. Jis pyko ant pabaltijiečių, kad kai Suomija kovojo su bolševikais, mes be karo pasidavėme jų malonei.

Lietuvis aviatorius labai daug numušęs sovietų lėktuvų, kovojęs vokiečių pusėje, buvo rusų numuštas ir išaiškintas, kad lietuvis. Jis irgi

buvo nuteistas 25 metams. Gailėjo mūsų lėktuvų, patekusių be kovos sovietams ir aukštos kvalifikacijos lakūnų, kuriais stebėjosi net okupantai.

Labai puikiai pastoralinį darbą atliko du aukšti lenkų kunigai, bet labai puikūs buvo ir mūsiškiai. Ypač kun. Čigelskas, kuris gavęs siuntinį iškart viską išdalydavo, sau nieko nepasilikdamas.

Įdomus buvo lietuvis partizanas Šalčius, kuris nei kalbėjo, nei girdėjo. Ėjo kalbos, kad čekistai tardydami pramušė ausų būgnelius ir jam pažeidė kalbos organus. Jis dirbo kirpykloje ir tik raštu galėjome su juo susikalbėti. Jis buvo su mumis. Įdomi atomazga. Po 1955 metų streiko 7 - toje šachtoje panaikino sargybą bokšteliuose, kad tik eitų kaliniai į darbą. Mūsų nebylys pradėjo girdėti ir kalbėti. Lagerio viršininkas plk. Sičiovas, tai išgirdęs, jam pasakė:

- Tave galėčiau už apgaulę teisti, bet jeigu tiek turėjai valios ir iškentei, o, be to, šių dienų aplinkybės! Dovanoju tau... Eik dirbti.

Kaip vėliau jis pasakojo, gydytojai ir čekistai atliko su juo visus bandymus ir jeigu jis būtų išsidavęs, jį būtų sušaudę. Bandė su juo įvairiai. Liepdavo jam eiti laiptais žemyn, iš paskos paleisdavo tuščią statinę ir ta kirsdavo jam per kojas. Abu riedėdavo žemyn. Bet kietas lietuvis sugebėdavo skausmą ir pyktį paslėpti viduje. O kiek kartų, pastatę prie sienos, šaudydavo...

Pačioje šachtoje dirbo keletas lietuvių, 1941 metų tremtinių. Tai Talat Kelpša - jam priklausė amunalo sandėlys, iš kurio mes ir gaudavome sprogmenų. Aišku, ne iš paties Talat Kelpšos, bet iš jo pavaldinių už degtinės butelį.

Kiti buvo broliai Žiūraičiai. Vienas jų dirbo šachtos pamainos inžinieriumi, nešiojo komjaunimo ženklelį ir nenorėjo lietuviškai su lietuviais kalbėtis. Buvo pasiųsti St. Ulevskis ir Makutėnas, kuris pastarąjį prirėmė prie sienos ir prašnekino lietuviškai. Jis susiprato ir atsiprašęs buvo neblogas tautietis. Jo jaunesnis brolis buvo savas žmogus, dirbo sprogdintoju.

Didelę pagalbą teikė Pavolgio vokietis, pakrovimo viršininkas Kliaut. Jis palaikė lietuvius.

E.Burokas ir J.Jancevičius įrengus pasiklausymo "kabiną" po "kūmo" kabinetu.

Tikras kovotojas buvo Feliksas Kirvelaitis su ištatuiruotu ereliu ant krūtinės, todėl kai kurie vyresni mūsiškiai laikė jį "blatnu". Feliksas 1955 metais vadovavo ŠEC - 2 lageriui. Bet apie jį vėliau.

Nepakeičiamas karinėse grupuotėse buvo Juozas Jancevičius nuo Tauragės. Jis dalyvaudavo beveik visuose veiksmuose baudžiant "stukačius". Kaip jis vėliau rašė jau atgimimo laikais, jo LLKS numeris ant paklodės audinio su LLKS emblema buvo Nr. 40.

1954 metais gruodžio mėnesį pas mane atėjo vienas iš ukrainiečių vadovų ir supažindino su Kavoliuk, "amžinu bėgliu", ir pasiūlė suruošti pabėgimą, kad vėliau Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje sustiprintume partizaninius judėjimus. Tam reikėjo mūsų pagalbos kasant tunelį - nuo vasaros estrados iki šiluminės trasos apie 30 metrų. Tunelis buvo iškastas apie 10 metrų ir užstrigo ant didžiulio akmens. Visas žemes supildavo po estrados scena. Apie tai žinojome tik minėtas Kavoliuk, V. Šiška, Vyt. Vaineikis, aš ir Petrauskas. Mes keturiese kasėme, o Petrauskas lauke stebėdavo. Šachtų terminais kalbant "zabojuje" pripildydavo maišą žemės apie 20 - 30 kg ir, davęs du signalus, patempdavęs virvę, prie kurios vidurio pririštas maišelis su žemėmis keliaudavo prie minėto akmens, nes turėjome apeiti tą nelemtą akmenį. Tunelio pradžioje gavus ženklą, traukdavo trečiasis, o ketvirtas ištraukdavo iš duobės ir paskleisdavo po scenos grindimis. Tunelis buvo maždaug 60

LLKS komiteto nariai 4-toje šachtoje J.Jancevičius ir Č.Aleksandravičius (žuvęs šachtoje)

x 60, o vietomis iki 80 cm aukščio. Pradėjo trūkti oro. Iš apačios pramušėme skylę, kad vėdintųsi. Ištraukėme ir paskleidėme apie 20 tonų žemės. Liko iki šiluminės trasos apie 5 - tą metrų. Tą dieną Petrauskas sakėsi negalįs stebėti, nes jam labai skauda galvą. Nutarėme rizikuoti vieni. Susirinkome lįsti po estrada. Netoliese, gal už 10 metrų, buvo statomas naujas barakas, jau įstiklintas, bet dar be grindų. Žvilgtelėjau į jį ir mėnulio apšviestame lange pamačiau prižiūrėtojo karišką kepurę.

- Vyrai, - sušnibždėjau, - mes atskleisti. Tyliai pasitraukiame ir visi ant savo narų.

Taip ir padarėme. Sumėtę pėdas, gulime lyg niekur nieko. Po 20 minučių prie manęs prisistatė "kūmas" ir 5 prižiūrėtojai. Padarė kratą, apčiupinėjo batų padus, bet nieko nerado. Tas pat buvo ir su Vyt. Vaineikiu. Kitų nelietė. Liepė susirinkti daiktus ir uždarė į izoliatorių, išrašę po 7 paras karcerio. Mes neprisipažinome. Vis klausinėjo, kas dar du, įtarė Vl. Šišką ir Petrauską. O apie Kavoliuką nė žodžio. Apie jį nežinojo ir Petrauskas. Be pasikasimo pradėjo kaltinti ir spausdintų atsišaukimų gaminimu ir platinimu kitose šachtose. Mes neigėme. Pa-

rodė man atsišaukimus. Aš paėmiau į rankas ir, lyg norėdamas atpažinti, apčiupinėjau tyčiomis, jeigu kartais likę pirštų atspaudai ir pateikus ekspertizei, juos surastų. Sakiau, kad nieko nežinau, bet ir suskaičiau 3 adatos perdurtas skylutes. Ši siunta pagal skylučių skaičių buvo Petrausko žinioje.

Dar kartą įtaisė septynias paras karcerio, bet po trijų dienų apie 24 valandą atėjo "kūmas" ir liepė pasiimti daiktus iš izoliatoriaus sandėlio ir išvedė už vachtos, kur šunų ir kareivių lydimas buvau įkurdintas atviroje mašinoje. Liepė gulti ant grindų aukštielninkam. Prie kabinos už užtvaros stovėjo ketvertas kareivių ir šuo. Po minutės atvedė ir Vytą Vaineikį, kurį taip pat paguldė šalia manęs.

- Edva, blogi mūsų popieriai, jeigu vidurnaktį išveža. Jeigu veš į karjerą, kur buvo mirtininkų lageris, reikia bėgti.

- Baikit kalbėt! - pertraukė viršila.

- O kur nubėgsi, sniego iki juosmens. Šunys ir sargybiniai. Aš nebėgsiu.

4-tos šachtos politiniai kaliniai lietuviai su konvojumi laidoja LLKS narį Česlovą Aleksandravičių, 1955 m.

Atėjo konvojaus viršininkas, jaunas vyr. leitenantas, ir mašina pajudėjo. Vytas sušnabdėjo: "Tai į karjerą". Mašina pastovėjo, apsisuko ir greitai privažiavo Ajač Jagos lagerį. Čia Vytą išsodino, o po pusvalandžio kelio, atvežę prie nepažįstamo lagerio, išlaipino mane ir atidavė sargybai. Tai buvo 4 - ta šachta. Izoliatorius. Naktis kameroje buvo šalta ir tik po komandos "Kelt! " užsnūdau. Pakėlė režimo viršininkas ir liepė "pridurkui" nuvesti į baraką ir įrašyti į maitinimo sąrašą.

Vos tik gavau vietą ant viršutinių narų, greitai prisistatė keletas lietuvių iš kitų barakų. Susipažinome. Tarp jų buvo Martynas Kemtys ir Teodoras Kilikevičius, su kuriais jau buvome pažįstami iš susirašinėjimo laiškučiais. Nuramino. Sako, žmonės čia geri ir mes valdome situaciją. Ieškojo man darbo. Tačiau šis klausimas greitai išsisprendė savaime: patekau į pakrovimo barą, kuriame vadovavo lietuvis Jurgėnas. Mano pareigos buvo suskaičiuoti kiek pakrauta vagonų anglies, kiek išvežta ir kur. Su manim ir dar vienu lietuviu dirbo ir

Mūsų aktyvistai. Sėdi A.Grigas ir E.Smetona

Aktyvus LLKS narys 4-toje šachtoje Petras Sinevičius

laisva mergina iš Komijos, kuri išnešdavo į laisvę mūsų laiškus ir pasiųsdavo paštu reikiamu adresu. Į šachtą varydavo apie porą kilometrų kelio. Eidavome saugomi konvojaus ir šunų. Vienos pūgos metu grįždami iš šachtos vos prisikasėme iki lagerio. Sniegas ir uraganinis vėjas sumaišė dangų su žeme. Tapo tamsu žvelgiant į tolį ir balta aplink save. Kvėpuoti nėra kuo, atmerktas akis užlipdo sniegas. Įtrauki galvą į bušlatą, nematai kur eiti, lipame vieni ant kitų, paslydę griūvame, ant nugriuvusio griūna kiti. Apie pabėgimą nė minties, kaip nors iš paskutiniųjų jėgų grįžti į lagerį. Sargyba nebevaldo kolonos, nebesigirdi ir šunų urzgimo. Kareiviai ir šunys susimaišę su kaliniais, nebebijo, kad atims automatus ir pabėgs. Visų tikslas - užuovėja, lageris. Pametame kelią. Kolona be jokių komandų sustoja. Matyt, sargybos viršininkas, dar turįs pareigos jausmą, pasiunčia kareivį ir apie dešimt kalinių ieškoti elektros stulpo. Suranda, bet į kurią pusę eiti? Baisu paklysti tundroje pūgos metu. Senieji kaliniai pasakojo, kad taip prieš porą metų, grįždama iš darbo į lagerį, visa kolona (apie pora šimtų žmonių) su sargyba pasiklydo ir po savaitės rado sušalusius už 10 km nuo lagerio. Pagaliau mūsų pasitikti atvažiavo kareiviai su visureigiu. Pasirodo, mes buvome visai netoliese savo lagerio ir nors raketas leido ir mūsų sargyba ir lagerio apsauga - nematėme. Po 20 minučių netikrinami jau buvome savo barakuose. Pirmą kartą taip arti buvau iki laisvės, bet instinktas buvo stipresnis už troškimą, tai mirties baimė.

LLKS narys E.Smetona. Diversinio skyriaus vadovas ir 1955 m. vienas iš streiko vadovų 4-toje šachtoje

Kaip jau rašiau anksčiau, 4 - toje šachtoje jau veikė LLKS. Turėjo apie 20 narių. Jai vadovavo Martynas Kemtys. Man pasirodė, kad sąjunga veikia truputį pasyvokai, todėl mes su T. Kilikevičiumi (būtent jis buvo iniciatorius) suaktyvinome pritraukdami naujų narių, suskirstydami grupelėmis po 5 - 7 žmones. Mano buvimo laiku (apie tris mėnesius) LLKS gretose jau buvo daugiau kaip 60 žmonių, kaip M. Kemtys sakydavo, kapa, o iš tikrųjų buvo gera kuopa tų, savo sprendimuose pasiruošusių net lagerio sąlygomis įvykdyti bet kokį didvyrišką žygį. Tai buvo tikrieji Lietuvos patriotai.

Grupių vadų pasitarime buvo nutarta įkurdinti tris skyrius: žvalgybos ir konrtžvalgybos, diversijų ir propagandos. Žvalgybai vadovavo T. Kilikevičius. Šiame skyriuje veikė 12 žmonių. Užpakalyje administracinio korpuso pamatuose buvo padaryta anga. Patalpos, kaip ir beveik visuose tokio tipo pastatuose, buvo pakeltos nuo žemės paviršiaus aukščiau, taip, kad žmogus galėjo susilenkęs pakliūti bet po kuriuo kabinetu. Mus domino operupolnamočenovo (“kūmo”) patalpos. Čia buvo atplėštos juodgrindės, todėl viskas buvo gerai girdėti, kas kalbama šiame kabinete. Prisitaikę prie darbo grafikų dienų dienas lindėdavo po grindimis vienas žmogus, o kitas slampinėdavo apie administracinį pastatą. Vienas klausėsi ką kalba, kitas žiūrėdavo, kas buvo kviečiamas ar pats užeidavo. Per šį laikotarpį išaiškinome kelis svetimtaučius ir vieną lietuvį “stukačių” - provokatorių. Ukrainiečiai ir žydai greitai susitvarkė su savo išdavikais gerokai primušdami, o vieną rytų

Aktyvus LLKS narys nuo Dūkšto iš Jakėnų kaimo Antanas K.

ukrainietį net pasodino ant užpakalio, ir jis visam gyvenimui liko invalidas. Ši egzekucija tokia: laikydami už rankų ir kojų keli vyrai pakelia nusikaltėlį, iki pusantro metro nuo žemės ir paleidžia iš rankų, kad kristų ant užpakalio. Taip pažeidžiami visi vidaus organai, bet smurto žymių nėra. Jeigu numes taip kelis kartus, žinok, jau miręs, arba, geriausiu atveju, visam gyvenimui invalidas. Su "mūsiškiu" nutarėme pažaisti ir palaukti, ką jis blogo pasistengs padaryti. Jo vardas ar pavardė buvo Augustinas, tarnavo vokiečiams savisaugos batalione kažkur Gudijoje ir už ten įvykdytas piktadarybes buvo nubaustas 25 metams. Dirbo dieniniu tvarkytoju prie lagerio valdybos, su lietuviais ir kt. kaliniais mažai bendravo. Mūsiškiai jo vengė dėl bendravimo su vokiečiais ir egzekucijų Gudijoje. Ir, apskritai, lietuviai lageriuose visuomet buvo prieš tuos, kurie kolaboravosi su bet kokio plauko kolaborantais ir tautos išgamomis. Jie bjaurėjosi šių žmonių "darbais", o tuo pačiu ir jų vykdytojais.

Pagaliau Augustinas gavo "kūmo" užduotį: pavogti iš barako džiovyklos batus ir įdėti į vieno autoritetingo kalinio baltarusio, Lenkijos seimo nario Stankevič daiktų maišelį. Aišku, niekas nepatikėtų, kad toks žmogus gali vogti, bet Viešpaties, kvailio ir "kūmo" keliai nežinomi. Vagystė įvyko: vienus batus surado, o kiti chrominiai dingo. Išsikvietė Augustiną į džiovyklą T. Kilikevičius, M. Kemtys ir Aleksandravičius. Aš sėdžiu už pravertų durų ir klausausi.

- Kur padėjai antrą porą batų, mums, lietuviams, dėl tokio vagies gėda, - taip tardamas stambaus sudėjimo Kemtys skelia antausį vagiui.

- Aš nieko nevogiau, - krisdamas nuo taburetės šaukia Augustinas.

- A, neėmei?! Gulk ant suolo! Martynai, paimk susuktus šlapius rankšluosčius... Kai gerai įkrėsime, tai pasakysi ir "kūmo" tėvo tėvo vardą, - piktai šaukė Kilikevičius.

- Aš nežinau jokio "kūmo" ir sušiktų batų. Aš nieko nežinau, čia provokacija. Kodėl jūs tikite šitam suš... gudui, o ne man, lietuviui.

- Iš tavęs lietuvis, kaip iš manęs kunigas, - santūriai kalba Aleksandravičius. - Mano valia būtų, aš tau kilpą ant kaklo ir ant kablio, išsigimėli.

Nutraukė Augustinui kelnes ir pasigirdo tekšt, tekšt, tekšt... Suskaičiuoju 10... 15. O jis vis šaukia: "nekaltas aš, nekaltas". Neiškenčiau ir aš. Įėjau ir sakau:

- Vyrai, gal jis ir nekaltas dėl batų, bet aš turiu kažką kitą jam pateikti ir, jeigu jis viską išklos kaip ant delno ir vykdys mūsų įpa-

1955 m. streiko Vorkutoje komitetas. Sėdi I.Uogintas ir S.Ignatavičius. Stovi: A.Plepys, V.Šiška, V.Vaineikis, J.Valaitis. Nėra E.Buroko (išvežtas tardyti)

reigojimus, gal ir paliksim jam gyvybę. Vyrai, palikit mus dviese.

Augustinas nustojo šaukęs ir sukluso. Apie mane sklido įvairios paskalos, nors ir nevisai teisingos. Sakė, kad aš susprogdinęs partinį šachtos susirinkimą ir primušęs bei užmušęs daug provokatorių. Čekistai nebežino kur mane dėti, tai ir kilnoja iš vietos į vietą. Karcerių ir kalėjimų tiek atsėdėjęs, kad jam vieną kitą "stukačių" nuknepcint vieni niekai. Dar jį vadino "velnio vaiku".

- Matai, Augustinai, kad tavo dainelė jau sudainuota. Mane ne veltui atvežė į jūsų lagerį, aš čia esu dėl tavo "dūšios". Laikai keičiasi, kaip matai, į mūsų pusę. Kiek tu dar pardavinėsi saviškius čekistams?

1955 m. Vorkutos streiko komiteto nariai ir pagrindiniai aktyvistai 62-ame spec. ypatingame lageryje. Guli J.Šilinas, kuris visuotiniam kalinių džiaugsmui nukirpo vyr. prižiūrėtojui plaukus
Sėdi F.Daugėla, S.Ignatavičius, E.Burokas, V.Vaineikis, T.Kilikevičius.
Stovi (pažymėtas kryžiuku) P.Ulozas, lageryje pagaminęs radijo imtuvą

Kiek jie tau moka? O gal dykai į užpakalį įspiria? Tu gi matai, kad mes žinome viską, išskyrus tai, kur padėjai antrus batus. Žinom, kur tave pirmą kartą užverbavo ir kiek jau esi pardavęs. Virš tavo galvos pakibo kirvis ir iš šios džiovyklos išeisi su mumis, t. y. dirbsi mums arba tave iš čia išneš pirmyn kojomis. Matai virvę, čia tavo mirtis.

- Aš nieko nežinau, - nebe taip tvirtai pakartojo Augustinas.

- Kaip sau žinai, aš išeinu, ateis ir tau bus kajuk. Visgi tu lietuvis ir man gaila tavęs. Visi tavo giminės sužinos, kad tu žuvai kaip išdavikas. O galėtum... - atsistojau ir buvau beišeinąs.

- Gerai, aš viską papasakosiu ir padarysiu, tik palikite mane gyvą, - balsu pravirko mano tardomasis.

Pasakojo jis gana ilgai. Įėjo vyrai, bet jis nebekreipė dėmesio. Žiūrėjo į kertės vieną tašką ir kalbėjo, kaip jo artimuosius ištrėmė 1941 metais į Sibirą, kaip jis alkanas ir sergantis pabėgo iš traukinio netoli Maskvos, kaip pateko pas vokiečius ir kaip keršijo už tėvus ir save Baltarusijos komunistams. Kaip jį areštavo sovietai 1945 me-

LLKS nariai - 1955 m. streiko aktyvistai.
Pirmoje eilėje - L.Buručas, Bronius ir Strumskas
Antroje eilėje M.Kemtys - “Plechavičius”, 4-tos šachtos LLKS vadovas

tais ir kaip užverbavo čekistai bei ką jis jiems įdavęs. Sunku buvo jo klausytis ir gaila žmogaus, bet kaltė reikalauja atpildo. Antrus batus jis pavogė ir pardavė laisviems. Vyrai sakė, reikia jį pasodinti "ant užpakalio", bet aš pradėjau įrodinėti, kad jis prisipažino ir tegu kaltę atperka dirbdamas mums, t. y. perverbuojam ir susitaikymo dėlei įkrečiam į sėdimąją 10 kirčių. Bet vyrai buvo teisūs: toks tipelis, tarnavęs ir vieniems ir kitiems ir ypač tokiomis aplinkybėmis, teisus ir sąžiningas nebūna. Pasisukinėjo savaitę ir viską išpasakojo "kūmui". Mane uždarė į izoliatorių. Patardė, aš neigiau perverbavimą, sakiau, kad jis iš "kūmo" taip kalbėdamas norėjo turėti daugiau "svorio". O dėl batų, kad jį išaiškinau, tai kalta degtinė, kurios prisigėręs išpasakojo, kad pilietis kapitonas jam liepė pavogti batus ir pakišti Sinkevičiui.

- Na ir niekšas tas fašistų išpera. Taip mane apšmeižti provokacijomis. Kaip aš galiu tokius nurodymus duoti, reikės jam išrašyti karcerio. Bet tu nors ir ne toks, kaip Augustinas apibūdino, važiuosi į bau-

Džezkazganas. Dar prieš sukilimą. Karceryje - V.Vagonis (viduryje)

džiamąjį. Užtenka, prisiklausiau apie tave. Labai blogą įtaką darai čionykščiams.

Tardė Kilikevičių, M. Kemtį, Aleksandravičių ir Stankevič, tačiau jų nenubaudė. O dėl batų, kam to "kūmui" reikėjo, nebent kad apsijuoktų. "Žiūrėkit, kokiomis mažavertėmis provokacijomis užsiima čekistai. Žmonės, būkite budrūs! " Augustiną palaikė izoliatoriuje ir kažkur išvežė.

Propagandos skyrius išleido keletą atsišaukimų į kareivius ir bandė rašyti laikraštėliui, bet surinkta medžiaga taip ir liko.

Diversijos skyriui vadovavo E. Smetona. Mane išvežė į specypatingąjį režiminį 62 - ąjį lagerį. Po poros dienų vyrai susprogdino jėgos kabelius, einančius į šachtą horizontaliame štreke. Kasykla nedirbo dvi dienas. Tas pats skyrius gadino įrengimus ir tuo pačiu stabdė anglies gavybą. Buvo atvejis, kai prie bėgių privirino vagono ratus.

Prie 4 - tos šachtos gyvenom, o gretimai buvo 3 - čios šachtos gyve-

Politiniai kaliniai lietuviai Džezkazgane

namoji lagerio zona. Trečiąją nuo ketvirtos skyrė draudžiamoji zona iš dviejų lentinių tvorų. Žiemą sniego prisnigdavo beveik iki pat viršaus. Drąsesnieji vyrai, atlaužę tvoros lentas, apsilankydavo pas kaimynus, o laiškučių pasisvaidymas vykdavo kasdien. Susitarę su Aleksiejūnu, trečios šachtos lietuvių vadovu, mes šešiese apsilankėme slapčia pas kaimynus. Aptarėme visus organizacinius klausimus ir sutarėme, kad čia vyrai neatsiliks nuo mūsų. Aleksiejūnas, Leonas Mačėnas ir keletas vyrukų iš 3 - čios šachtos lankėsi ir pas mus. Prasidėjo bendradarbiavimas ir, reikalui esant, jei reikėdavo bausti "stukačius", kad būtų alibi, ateidavo kaimynai. Vėliau, kaip girdėjau po 1955 metų streiko, šiuos du lagerius sujungė į vieną.

Specypatingo režimo 62 - as lageris buvo gražioje vietoje, virš Vorkutos upės. Toliau matėsi Vorkutos miestas, 9 - 10 šachtų terikonai ir sanmiestelio lageris.

Po visų kratos procedūrų įleido į lagerio zoną, kurioje mindžiukavo nedidelis būrelis kalinių. Pasiklausė iš kur, už ką ir kas toks, palydėjo į "litovcų" baraką Nr. 18. Tai buvo kampinis prie pat draudžiamos zonos tinkuotas ir baltai nudažytas barakas, perskirtas į dvi dalis, su dviejų aukštų ištisiniais mediniais narais. Gyveno čia apie 20 žmonių, visi ligi vieno lietuviai.

LLKS atstovas Džezkazgane V.Vagonis

- Ei, keliauninke! - nuo antro aukšto narų nušokęs Vl. Šiška bučiuodamasis sveikino mane. - Būk pasveikintas Palangos kurorte. Susipažink... Albinas Romelis, poetas Mi-

ronas - vadinam "Poetu", iš Intos Naras, Dulkė ir Jonas Valaitis, nugarbinęs bolševikę Laukaitytę pas Liuciferį. Čia Povilas Ulozas - studentas. Tau pažįstamas Algis Plepys, Ignas Uogintas - Lietuvos karininkas ir dar.. ir dar, o čia Stasys Ignatavičius, 1953 metų streiko vadovas - mūsų vadinamas "Tėvu".

Glėbesčiuojamės, sveikinamės.

- Ar tai tas pats, su kuriuo 8 - tos šachtos tardymo izoliatoriuje kalbėjomės, - klausia Stasys. - Bet tu dar vaikas. Vyrai, vadinkim "Vaiku". O kas dėl tvarkos, tai pas mus "kolchozas", visas maistas bendras, pinigai bendri ir, jeigu kas nori mus nuskriausti, ginamės bendrai. Turime ir siuvėją Sisą, jis iš valdiškų anklodžių "rubaškes" siuva;matai, beveik vieną uniformą turime.

Džezkazgano kalinių sukilimas prasidėjo, 1954 metai

Pasijutau savųjų draugų būryje, dvasiniame komforte, lyg būčiau patekęs į laisvę. Po truputį atsivėrė vis nauji ir nauji horizontai tvirtėti, grūdintis ir įgauti patirtį kovoje su nuožmiu priešu - rusiškuoju komunizmu.

Kituose barakuose gyveno kitų tautybių kaliniai, pasiskirstę pagal respublikas, tai Ukraina, Rusija ir pora bendrų, dėl mažo tautybės narių skaičiaus.

Į darbą neidavome, nors pasiūlymų iš valdžios būdavo. Dėl dar-

bo priemonių nesiėmė, laikė, kad mes jau "atgiedoti" ir pyktis nėra ko. Todėl net paprastiems darbams atvarydavo iš gretimos 8 - tos šachtos kalinius, kurie paremontuotų barakus ir draudžiamąsias zonas. Tos brigados brigadininku buvo lietuvis nuo Ukmergės, iš Pilionių kaimo Stasys Laskauskas. Jis buvo tiesiog Vorkutos aukso grynuolis. Per jį vyko visas ryšys su kitais Vorkutos lageriais ir laisve. Tik St. Laskausko dėka mes buvome aprūpinti maistu, pinigais ir žiniomis. Kartą jis darbavosi mūsų draudžiamojoje zonoje, kai bokštelyje tupįs sargybinis nusisuko, vyrai jam įmetė pakelį laiškučių, bet visgi kažkas iš administracijos pastebėjo ir atėjęs režimo viršininkas prašė juos atiduoti. Stasys neatidavė, o įeiti pagal apsaugos statutą į draudžiamąją zoną gali tik sargybos viršininkas. Stasys prisėdo, susisuko suktinę machorkos ir paslapčia užkasė paketėlį. Baigus darbą jį užsivedė į vachtą ir gerai iškratė, bet nieko nerado, o grįžus į 8 - tą šachtą per apsirikimą čekistai paėmė kitą žmogų ir taip iškratė išrengę nuogai, kad tas keikė Stasį ir visą lietuvišką solidarumą (o kodėl ne čekistus?). Toliau tokiu būdu išnešioti žinutes buvo pavojinga ir tiktai neatsimenu kas, bet, rodos, Justas Šilinas sugalvojo išskaptuoti atsarginį kirkos koto vidų. Su tuo kotu per Stasį Laskauską ir surengėme 1955 metų Vorkutos streiką - sukilimą.

Stasys Ignatavičius, visų vadinamas "Tėvu", mokėjo suburti ne tik lietuvius. Pas jį beveik visuomet lankydavosi įžymios figūros - rusų,

Džezkazgano vario kasyklose laidojamas politinis kalinys, kurį iš bokšto nušovė sargybinis. Iki laisvės bebuvo likę dvi savaitės…

ukrainiečių ir kitų tautybių kalinių. Su juo dėl tvarkos ar kitų atvejų ateidavo pasikalbėti ir lagerio viršininkai. Jis buvo santūrus, logiškas, visuomet patars, išklausys, su juo buvo malonu bendrauti ir kalbėtis bet kokiomis temomis. Rytais atsikėlęs kiekvieną dieną eidavo į lauką praustis iki pusės nežiūrint kokia oro temperatūra ir šiaurės vėjo greitis. Po tokios maudynės su ledais padengtais plaukais įvirsdavo garuodamas į baraką ir šaukdavo, kaip jam puiku, kad mes patys nuo vaizdo vos nepavirsdavome į ledą. Stasys prieš pat okupaciją buvo baigęs karo lakūnų mokyklą. Iš pat pradžių įsijungia į akciją prieš okupantus ir buvo tardomas. Dalyvavo aktyvistų fronte ir Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungoje. Prieš pat karą buvo porą sykių perėjęs tuometinę rusų - vokiečių sieną. Prasidėjus karui perėjo fronto liniją dėl ryšių su pogrindžiu ir per apsirikimą vos nebuvo vokiečių sušaudytas, jau buvo išsikasęs duobę. Įtarimą vokiečiams sukėlė galife kelnės, pagalvojo,

1954 metai, Džezkazganas. Politiniai kaliniai lietuviai

kad rusų karininkas. Išgelbėjo pogrindžio kovotojai. Vokiečių okupacijos metais vėl buvo areštuotas ir nuteistas mirti pakariant už ginklų pirkimą, ar pinigų ginklams įsigijimą parduodant muilo vagoną. Draugų išpirktas liko gyvas. SSRS okupavus antrąjį kartą, nuteisiamas ir išvežamas į Vorkutos Ajač Jagos lagerį.

Ataidėjus Norilsko streikams 1953 metais ir į Vorkutą, lagerio kaliniai išrenka į streiko komitetą. Streikas reikalauja bylų peržiūrėjimo ir lagerio sąlygų palengvinimo. Veda derybas su SSRS vidaus reikalų ministro pavaduotoju gen. Maslenikovu ir prokuroru Rudenko. Reikalauja, kad būtų nubausti prieš pat streiką du kalinius nušovusieji prižiūrėtojai. Vienas iš žuvusiųjų buvo studentas iš Kauno...

Derybomis išvengė čekistų provokacijos, bet nors gen. Maslenikovas prižadėjo už streiką nieko nebausti, St. Ignatavičių nuteisė mirties bausme, kurią vėliau pakeitė 25 - iais metais lagerio. Po šio streiko leido rašyti be apribojimų laiškus, nuėmė grotas ir "namordnikus" (gaubtus) nuo langų, numerius nuo kalinių drabužių, padarė ir kai kuriuos kitus režimo palengvinimus.

1955 metų balandžio mėnesį skaitome laikraštyje "Izvestija", kad

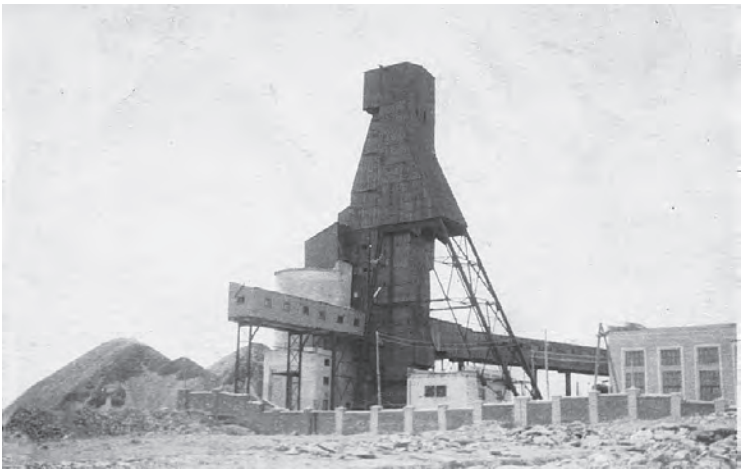

Taip atrodė vario kasykla

J.Navickas su šeima Klaipėdoje, 1953-1954 metais J.Navickas buvo aktyvus LLKS narys 1-oje šachtoje, o 1955 streiko metu buvo pagrindinis ryšininkas su Pavolgio vokiečių tremtiniais

tarp kitų įvairių religijų dvasininkų pasirašiusių propagandistinį "Už taiką" straipsnį, yra ir vyskupo Paltaroko parašas. Stasys neišlaiko, rašo jam laišką, kuriame jis klausia, ar raudonasis internacionalas su juoduoju internacionalu sudarė sutartį, kol pusė Lietuvos žmonių traukia vergo jungą, o kiti prislėgti okupanto letenos. Valstybė likviduota, o ją gelbėdami partizanai žūsta miškuose. Nepatiko laiškas matyt vieniems ir antriems, po metų St. Ignatavičius uždaromas Staraja Rus kalėjime, nuteisiamas 10 - čiai metų.

Mūsų barakas kertinis, prie pat sargybos bokštelio. Toliau Vorkutos upė, į kurią leidžiasi šlaitas. Labai jis tiko pasikasus surengti pabėgimą, todėl kreipėsi rusų antikomunistai, kad šį baraką užleistume jiems arba pasikasimą rengtume kartu. Mūsų vyrams irgi buvo kilusi ši įdėja, taigi sutiko, nes rusų socialdemokratai pažadėjo pabėgimą paremti materialiai pinigais ir civilių drabužiais. Vienas iš iniciatorių buvo pulkininkas Jemeljanas Repinas, nuteistas už Suomijos sienos perėjimą į socialdemokratų suvažiavimą Helsinkyje. Tai buvęs istorikas, Frunzės akademijos akademikas, po karo buvęs Vienos miesto Austrijoje karinis komendantas, buvęs Rusijos Socialdemokratų partijos CK narys. Labai gerai žinojo Lietuvos istoriją, ypač gediminaičių. Yra parašęs monografiją "Kęstutis - aukščiausias riteris Europoje". Nuorašą buvau pasidaręs, bet mane areštavus 1964 metais mama jį sudegino drauge su kitais mane kompromituojančiais popieriais.

Vladas Šiška. LLKS atkūrėjas Vorkutoje ir 1955 m. streiko komiteto narys su šeima Kaune

Apsvarstę su Stasiu Ignatavičiumi, J. Repinu ir ukrainiečių vadovais Prišliak ir Stepaniuk, nutarėm iškasti tunelį iš mūsų barako tualeto duobės. Pabėgus atnaujinti partizaninį judėjimą Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje, palaikant ryšius su Rusijos socialdemokratais ir kitais judėjimais, ruošiant Rusijoje streikus ir kt. bruzdėjimus, bandyti surasti kitų pavergtų šalių patriotines ir užsienio antikomunistines jėgas.

Pasikasimą, kaip minėjau, pradėjome iš tualeto duobės. Žemes pylėme po grindimis, kol buvo vietos, į tualeto duobę, o vėliau ant barako lubų. Kasėme visas internacionalas, bet daugiausia mūsų jėgomis. Tai tęsėsi daugiau kaip mėnesį, kol vieną dieną išlindęs "šachtininkas" pasakė: vyrai, pasikasimas baigtas, kelią pastojo uola. Lindo specialistai, krapštė, badė ir nusprendė šį tunelį užmaskuoti ir "palaidoti". Bet pabėgimo tikslą ir įdėją gvildenome toliau.

Tuo metu badaut nebadavome, nes stipriai palaikė kitų lagerių lietuviai. Kolchozas ar žydiški kibucai pilnai buvo įgyvendinti mūsų barake. Džiaugėmės santarve. Mums pavydėjo kiti barakų gyventojai: sako, žydų čia nėra, tai lietuviai tapo žydais. Vieningumas, susiklausymas ir St. Ignatavičiaus bei karininko Igno Uoginto tvarkomi jautėmės tikrai neblogai. Bet diskusijų netrūko, ypač jas pagyvindavo partizanas Jonas Valaitis - "Viesulas", iš jo pasakojimų buvęs partizanų kuopos vadas Suvalkijoje. Tiesa, iš jo sužinojau šios Tauro srities partizanų kovos istoriją, maniau kada nors aprašysiu, bet šiandienės istorijos jau kalba pačios apie save. Taigi J. Valaitis, apžvelgdamas praeitį, teigė mintį, kad mums geriausiai būtų sąjunga su Vokietija, sako: "Jei-

gu joti į pragarą, tai ant gero žirgo". O aš ir kiti nepritarėme ir įrodinėjome, kad mums nei "rudo" nei "juodo" šėtonų nereikia. Žirgą reikia išnaudoti kovai už Lietuvos Nepriklausomybę. Jonas teigė, kad jos nebus, nes slavai ir germanai vis tiek mus surys. Buvo daug kalbų ir apie streiką - sukilimą. Mes, t. y. Vyt. Vaineikis ir Vl. Šiška, A. Plepys ir aš, išvystėme agitaciją dėl LLKS atkūrimo ir jos idėjų įgyvendinimo Vorkutoje ir kitur. Beveik visi pritarė ir buvo pasirengę kovai.

Tuo metu studentukas iš Kauno Povilas Ulonas, dėl netvarkos vadinamas "Slunkium", išaugino kristalą ir pagamino radijo imtuvą - detektorių, per kurį rusų kalba iš "Amerikos balso" išgirdome, kad 1945 metų Jaltos konferencija laikinai perdavė SSRS valdyti Lietuvą, Latviją, Estiją, Vakarų Baltarusiją ir Vakarų Ukrainą.

Streiko diena artėja

Gavus tokią žinią ir atkreipus dėmesį į šiuos 1955 - uosius, "jubiliejinius" metus, Vl. Šiška, Vyt. Vaineikis ir aš nutarėme jau seniai organizuojamą streiką įgyvendinti dabar. Per St. Laskauską paruošėme šifruotus laiškelius į kitus lagerius ir gavus LLKS pritarimą šiai minčiai ir įgaliojimus perkėlėme štabą į 62-ąją lagerį. Buvo sudaryta nauja ryšių sistema. Paštą su kitais lageriais, gavus iš St. Laskausko, skirstė Jonas Navickas, išėjęs iš 1-osios šachtos ("Kapitalinė") per Pavolgio vokiečius - tremtinius, kurie sutiko mums padėti.

Pasitarę nusprendėme pajungti šiam tikslui autoritetus: St. Ignatavičių ir I. Uogintą, karininką iš Šiaulių. Išsiaiškinę "už" ir "prieš", kas mūsų laukia vienu ar kitu streiko pabaigos atveju, jie sutiko. Pasitarus su kitais čia esančiais lietuviais, išskyrus J. Valaitį, visi sutiko. Bet kai J. Valaitį įjungėme į streiko komitetą, jis irgi tapo stropus streiko ruošėjas.

Streikui parengti ir įvykdyti buvo sudarytas streiko komitetas: St. Ignatavičius - pirmininkas, Vyt. Vaineikis - spaudos reikalai, J. Valaitis - koviniai reikalai ir disciplina, E. Burokas - saugumas ir ryšiai,

I. Uogintas - strategija ir taktika, V. Šiška - ryšiai su kitatautčiais, A. Plepys - ūkiniai ir kt. reikalai.

St. Ignatavičius Mindaugo vardu parašė laišką - kreipimąsi į visus Vorkutos ir Intos politkalinius, kurio leitmotyvas buvo tai, kad Vakarai 1945 metais Jaltos konferencijoje mus išdavė. Praėjo 10 metų, kovos mes nenutraukėme nei Tėvynėje, nei lageriuose, todėl mes kreipiamės į lietuvius, latvius, estus, baltarusius ir ukrainiečius skelbti visuotinį streiką. Mes sutinkame su kompromisu dirbti nelaisvėje tik savo Tėvynėje arba čia laisvais žmonėmis.

Vytautas Vaineikis - LLKS atkūrėjas Vorkutoje, 1955 m. streiko iniciatorius ir komiteto narys, laikraštėlių spausdinimo lagerio sąlygomis išradėjas

Kitų tautybių politiniai kaliniai kviečiami mums pritarti, nes, būdami laisvi, padėsime ir jiems. Mūsų streiko sėkmė bus ir jų pirmoji pakopa į laisvę. Streiko data bus paskelbta vėliau.

Kuomet girdisi tiesos šauksmas, atsiliepia ir jo aidas. Žmonės išgirsta, suklūsta, atsitiesia nuo kasdieninio vargo ir laukia tų idėjų, kurios jiems reikalingos, viltingos, o tuo pačiu ir malonios.

Kasdien St. Laskauskas neša "paštą" išskaptuotame atsarginiame kirkos kote. To "pašto" laiškučiuose pritarimai, idėjos, spėliojimai, nuogąstavimai ir viltis. Kas turi viltį, neverkia: jie optimistai, matantys pergalę. Su tokiais galima nukasti Vorkutos "parodą" - terikonus, dulkstančius kalnais prie kiekvienos šachtos. Su laiškais ir pinigai surinkti. Jų atsiuntė entuziastai - tais laikais nuvertėjusių rublių, tačiau kiekviename rublyje sūrus prakaitas ir kančia, tai tik šimtoji dalis lais-

vai samdomo šachtininko uždarbio, tai vergo paskutinė viltis būti laisvam, tai prabudusio vergo dvasia, nes patį vergą padaryti laisvu žmogumi labai sunku. Mes supratome ir įvertinome jų auką, tapome turtingesni jų dvasios stiprybe ir savo įsipareigojimais pasiekti užsibrėžtą tikslą. Nemažai paramos gaudavome ir iš St. Ignatavičiaus artimųjų, kurią sugebėdavo paslėpti siuntiniuose. Labai taupiai pinigus naudojome popieriui įsigyti, papirkti bokšteliuose sargybinius, kad tie išneštų laiškus, ir maistui nusipirkti: kombinuotiems taukams ir saldainiams, nes cukraus parduotuvėje nebūdavo. Leisdavome sau nusipirkti ir rūkalų "mirštantiems" rūkaliams, kad jie pakaifuotų. Kiek prisimenu, mūsų iždе, kurį saugoti buvo patikėta St. Ignatavičiui, vienu metu buvo iki 2000 tuometinių (1947 m.) rublių. Visi jie buvo suslėpti dantų pastos tūbelėse ir išdalinti "subiždininkams".

Šiame lageryje rašė laiškelius visi - ir gerai mokantys, ir silpnai, agitavo savo pažįstamus draugus ar teiravosi jų nuomonės. Visą lagerį užliejo rašymo banga. Gaunami atsakymai rodė pritarimą. Bet praėjus pirmam entuziazmui, priartėjo realybės banga, o su ja ir baimė, kuri visuomet atneša beviltiškumą. Atsirado skeptikų, kurie pranašavo čekistų išprovokuotas skerdynes ir net streiko provokaciją, kuri reikalinga, kad kaliniams būtų nuleistas kraujas ir tuo pačiu panaikintos anksčiau iškovotos lengvatos. Aišku, nesnaudė ir tikrieji čekistų provokatoriai prisidėdami prie šių "parašių". Ypač pablogėjo situacija, kai J. Valaitis gavo laiškus iš Intos ir Abizo lagerių, kuriuose šiuo metu nebuvo pritariama streikams. Aš irgi gavau laišką iš Džezkazgano: V. Vagonis rašė, kad "po 1954 metų streiko numalšinimo tankais ir tūkstančių žmonių aukų, kuomet dar kraujas nenudžiuvo nuo lagerio teritorijos, naujas streikas yra utopija. Reikia dvejus trejus metus išlaukti". Taišeto, Mordovijos ir dar kai kurių kitų lagerių nuomonė buvo neigiama arba bent tų žmonių, kurie davė atsakymus. Bloga nuotaika užvaldė čia esančius kalinius: prasidėjo murmėjimai, kiti sakė geriau padaryti kokį nors pažeidimą ir tegu veža į Vladimiro uždarąjį kalėjimą, gal ten gyvi liksią.

Vyt. Vaineikis gavo laiškutį ir iš Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjun-

gos pirmininko Rubinšteino, kuriame buvo parašyta, kad dėl streiko mes nepasitarę su juo, paskubėjome, tam dar ne laikas ir todėl jis atsistatydinąs. Rašo: "aš už streiką, bet ne šįmet". Atšniokštė viesulu ir Viesulas - Jonas Valaitis. Toks jau jo charakteris.

Pasižymėjęs LLKS narys Lietuvos partizanas Ąžuolas - Povilas Zagreckas

- Kvieskite streiko komiteto susirinkimą. Aš juk sakiau, kad iš to nieko neišeis. Mūsiškiai bailūs kaip kiškiai, o kitataučiai dar bailesni. Jie visi tūno po narais ir tik tuomet pajuda, kai čekistas jį išdulkina ir kad nespirtų, jis jam dar pabučiuoja į užpakalį. Tas pats laisvėje, tas pats ir lageryje. Už ką aš kovojau? Už mėšlą!

- Jonai, Vorkuta tai mus palaiko. Vietiniai streiko komitetai viską reguliuoja ir sakosi užduotį įvykdys, - ramina Vyt. Vaineikis. - Dievas padės, kiaulės nesuės.

- Koks gi iš Stasio streiko vadas? Kol išstenės sakinį, ateis pasaulio pabaiga. O kur greitas sprendimas?

- Klausyk, Jonai, - įsiterpiu aš. - Stasys turi didelį autoritetą ne tik tarp saviškių, bet ir tarp svetimtaučių. Jis turi streikų patirtį vadovaujant Ajač Jagoje. Neblogai dėsto mintis atsišaukimuose. O gal nori pats vadovauti?

- Kiekvienas kareivis nori būti vadu. Be to, aš, kaip suvalkietis, nesu toks kuklus, ypač kai matau, kad tai atliksiu geriau. Su tokiu internacionalu, ypač slavais, toli nenueisi: parduos arba lemiamu momentu paspruks. Jeigu streikuojame, tai tik lietuviai... na, tegu ir kiti

pabaltiečiai. O su šitais, - greitakalbe išpyškino J. Valaitis, - nėra ko susidėti.

- Bet gi mus vienus išgaudys iškart, jei neturėsime viso lagerio pritarimo. Be to, rusai padarė revoliuciją ir sugriovė imperiją, - bandžiau prieštarauti.

- Žydai!

- Argi neprisidėjo lenkai, latviai ir lietuviai? - įsiterpė Vaineikis.

- Tautos atmatos! Baikit rodyti, kad išmanot istoriją. Arba "boksininkų" sukilimas ir tik pabaltiečių, arba aš pasitraukiu. Kvieskite komiteto susirinkimą. Štai ką sako jums Jonas Valaitis - Viesulas, Tauro apygardos partizanų kuopos vadas.

Kariškai apsisuko ir sparčiai nužingsniavo valgyklos link. Kažkur girdėjau tokį posakį, kad tiesa visada nukryžiuota tarp dviejų priešybių.

Po valandos surengėme LLKS pasitarimą dėl streiko perspektyvų, J. Valaičio išsakytų grasinimų, dėl kitataučių dalyvavimo streike ir svarbiausia - dėl Rubinšteino atsistatydinimo iš LLKS pirmininko posto.

V. Šiška pasiūlė mane. Aš, pastebėjęs Vyt. Vaineikio neramų žvilgsnį, atsisakiau ir pasiūliau Vyt. Vaineikį. Jis ilgai kalbėjo kaip atkūrė LLKS ir ką nuveikė, bet sako:

- Bus geriau Edva, nes apie jį daug kas žino, tai bus naudos visai mūsų sąjungai. O aš, jeigu teisingi sprendimai, moku gerai vykdyti.

Tuomet aš pasiūliau tvarkyti LLKS trims: Vladui Šiškai, Vyt. Vaineikiui ir man. Kadangi mus gali išmėtyti po įvairius lagerius, organizacijos gaires žinome, tai kiekvienas retkarčiais pasitarę auginsime LLKS, kol gyvensime, arba pasieksime tikslą - Lietuvos nepriklausomybę, o kai surasime tinkamą autoritetą, perduosime vadovavimą jam. Šiuo metu mes vaikiščiai, o žmonėms reikia žvaigždžių. Už šį sprendimą balsavo septyniese vienbalsiai, o per savaitę raštu pritarė ir kiti 5 LLKS CK nariai.

J. Valaičio pasisakymai man labai sukėlė rūpesčio, ypač dėl kitataučių dalyvavimo streike. Vyt. Vaineikis apramino:

- Edva, tavo rankose streiko komitete saugumas ir ryšiai. Ko tu

bijai, kaip padarysime, taip ir bus. Iš pradžių patylėkime šiuo klausimu, o vėliau streiko eiga viską ištaisys. Streikas be visų tautybių indėlio - pražūtis, o jei J. Valaitis pasitrauks, jis bus opozicijoje, gadins nervus, o svarbiausia trukdys pačiam streikui. Dabar bet kokiomis formomis reikalingas solidarumas. Jeigu jau pradėtą ruošti streiką nutrauksime arba pralaimėsime, LLKS autoritetas bus palaužtas, antikomunistiniam pogrindžiui lageryje bus suduotas smūgis ne tik LLKS, bet ir Laisvės Kovotojų Sąjungai (Sojuz borcov za svobodu). Čekistai švęs pergalę ir visuotinas SSRS streikas galės įvykti tik po kelių metų. Būtina streikuoti ir pasiekti nors dalinę pergalę!

J.Valaitis ir T.Kilikevičius - spausdinto laikraštėlio "Protėvių keliu" redaktorius 62-ame spec. ypatingame lageryje

Šiam klausimui irgi buvo pritarta.

Vakare susirinko Vorkutos streiko komitetas. Kaip ir buvo nutarta, komitetas sutiko su aukščiau išdėstytais LLKS nutarimais. St. Ignatavičius paliktas vadovauti 1955 m. streikui. Reikalaujant J. Valaičiui oficialiai streikas vadinamas pabaltiečių streiku, o kadangi J. Repinas, Laisvės Kovotojų Sąjungos (Sojuz borcov za svobodu) pirmininkas, jau dalyvauja su sava organizacija ruošiant streiką, tai visiems prisidėjusiems būsime dėkingi už solidarumą. J. Valaitis turės rūpintis koviniais reikalais ir disciplina.

Streiko pasiruošimas įgavo pagreitį. Tai pajuto ir čekistai. Jie suiminėjo aktyvesnius kalinius ir siuntė į 62-ąjį lagerį, tikėdamiesi juos izoliuoti. Prie 7-tos šachtos gyvenamos zonos atitvėrė dalį lagerio teritorijos ir įkūrė mažąją specialaus režimo zoną. Tačiau ir vieni,

ir kiti, dvi barikadų pusės, žinojo, kad konflikto nebeišvengs. Kas stipriau psichologiškai pasiruoš, tas ir laimės. Visa čekistų bėda buvo tai, kad jie, nors ir turėjo žinių apie ruošiamą streiką, bet jų žvalgyba nežinojo kas ir iš kur vadovauja streiko paruošimui. Buvo taip sutarta, kad streiką ruošia kiekvienas lageris atskirai. Iš pradžių šia mintimi čekistai ir patikėjo, o vėliau žaidimo su datomis antis juos apstulbino ir ką nors padaryti buvo vėlu. Mūsų pranašumas tas, kad mes neturėjome ko prarasti, laimingas atsitiktinumas su mūsų žvalgyba įteikiant klaidingą streiko datą ir ryžtas.

LĮKS nariai ir 1955 m. streiko aktyvistai J.Šilinas ir V.Žitkauskas

Gaunu laišką iš 4-tos šachtos nuo T. Kilikevičiaus, kad greitai susitiksime. Aš atrašau, kad tegu nekvailioja, nes jis reikalingas kaip niekados šachtoje. Bet T. Kilikevičius jau pas mus "spece". Apsidžiaugiau ir supykau. Pradėjau:

- Jeigu tu jau čia, tai greitai prie darbo: reikia idėjų, minčių.

Jis mane tildo, o aš savo. Peržvelgė mane susirūpinusiu tiriančiu žvilgsniu ir pasakė:

- Edva, aš užsiverbavau.

- Baik šaipytis.

Bet jis savo. Nusivedžiau į pirties pastatą ir paprašiau viską paaiškinti. 4-tos šachtos stebėji-

Likus kelioms dienoms iki streiko. Juozas Mačionis, Vytautas Vaineikis ir aš

mo postas po "kūmo" kabinetu veikė ir toliau. Čekistai žino apie ruošiamą streiką, bet tiksliai, kur ir kas nejaučia. Įtaria, kad tai bus 62-asis lageris ir greičiausiai bus prikišęs pirštus Burokas. Reikia prie jo iš jo aplinkos prikergti agentą, kuris sužinotų, kas streikams vadovauja, tikslus ir laiką, nes agentai iš 62-ojo nieko nepraneša.

Kraštutiniu atveju išprovokuoti tarpusavio pjautynes, nes ten kaliniai turi užtektinai šaltų ginklų. Pasiųsti ir kokį antrininką, daug čekistams nusipelniusį Buroko pažįstamą. Pavardės to tipo nenugirdo.

T. Kilikevičius surinko LLKS 4-tos šachtos komitetą ir išdėstė gautas žinias. Susirinkimas nutarė leisti ką nors užsiverbuoti ir tuo pačiu apsaugoti patį streiko komitetą ir mane. Tačiau tokių savanorių neatsirado, ir T. Kilikevičius nusprendė užsiverbuoti pats. Visas savo pogrindžio pareigas perdavė Martynui Kemčiui nuo Sedos.

Neatsimenu kaip, bet, rodos, pastūmęs ar kirtęs per veidą prižiūrėtojui, T. Kilikevičius buvo pasodintas į karcerį, o iš ten - pas "kūmą". Kaip vėliau Vladimiro kalėjime papasakojo M. Kemtys, tuo metu jis buvo greitai iškviestas į mūsų budėjimo postą ir girdėjo, kaip gerai T. Kilikevičius vaidino išsigandusį ir su viskuo sutinkantį, o ypač pažadėjus jam laisvę už streiko iniciatorių išaiškinimą puolė bučiuoti "kūmui" rankos. Matyt kartu buvęs lagerio viršininkas guodė:

- Nu, čto ty, nenado celovatj ruki ..U nas ne priniato.

Kojų trepsėjimas, ir visi išėjo į kitą kabinetą. Kaip pasakojo T. Kilikevičius, lagerio viršininkas davė išgerti pilną stiklinę degtinės ir pats tiek išgėręs. Sakė, dabar eik į karcerį, pamiegok, o rytoj į 62-ąjį pas savo "draugelį Burokasą". Ryšį su Vorkutos lagerių vyriausiu operaty-

viniu palaikys rašant laiškus savo giminėms. Tereiks pabraukti datą ir T. Kilikevičius bus paimtas tardymui.

Po T. Kilikevičiaus pasipasakojimo LLKS valdyboje, nutarėme apie visa tai pranešti streiko komitetui, nepasakant "agento" pavardės. Vyt. Vaineikis apie tokį atskeidimą buvo prieš.

Susirinkime paaiškinau, kad tai geras mano pažįstamas ir aš už jį laiduoju. Streiko komitete buvo nutarta pradėti budėti prie vartų ir tikrinti visus siunčiamus laiškus. Tam tikslui buvo pagamintas pašto dėžutės raktas, ir "cenzorius", berods, J. Mikelionis su savo komanda viską perskaitydavo. Radęs ką nors įtartina, pranešdavo atitinkamos tautybės atstovui, kad žvilgterėtų, kas tai per autorius. Kitus įtartinus laiškus sunaikindavo.

J. Valaitis ir T. Kilikevičius buvo vienos Marijampolės gimnazijos moksleiviai, viens kitą iškart atpažino ir susidraugavo.

Po poros dienų vakare man bevaikščiojant su T. Kilikevičium priėjo Feliksas (pavardės nebeprisimenu) ir pakvietė pasikalbėti. Nieko blogo nenujausdamas su juo nuėjau už barako. Čia buvo J. Valaitis ir jo draugas iš Intos. J. Valaitis įrėmė man peilį į pilvą ir pareikalavo, kad atiduočiau savąjį. Aš paklusau.

- Aš tave gerbiu ir didžiuojuosi, bet tu turi pasakyti, kas tai per agentas. Jeigu nepaklusi, nudursiu. O jei tavo draugai imsis kokių priemonių, pasakysiu, kad išaiškinau ir nudūriau provokatorių. Supratai?

- Jonai, aš nepasakysiu, nes daviau žodį!

Feliksas stvėrė man už gerklės. Įremtas peilio smaigalys pakaklėje šalta mirtim žvelgė į mane.

- Ar pasakysi? Paskutinį kartą klausiu tavęs. Nevaidink didvyrio, nes slėpdamas "stukačių", tampi toks pats.

- Ne! Tai gal tu pats esi provokatorius? Kodėl tokiu būdu tu kvoti mane?

Tuo metu atsirado T. Kilikevičius, nes suprato, kad vyksta kažkas negerai ir tarė:

- Jonai, durk mane, tai aš tas "stukačius".

- Tu?! - nustebo ir liepė savo vyrams grąžinti man peilį.

Paėmęs už rankos T. Kilikevičių, pasivedė toliau. Pastarasis papasakojo jam viską, išskyrus stebėjimo postą 4-toje šachtoje.

Edvardas Laugalys - vienas iš "Varpo" leidėjų 62-ame lageryje

Buvo sušauktas išplėstinis streiko komiteto posėdis, į kurį J. Valaitis, galima sakyti, T. Kilikevičių "atnešė ant rankų". J. Valaitis gavo nemalonių pastabų iš kolegų, o mane apkabinęs atsiprašė:

- Atleisk, Edvardai, aš padariau didžiausią klaidą gyvenime. Aš visuomet tikėsiu tavimi ir liksiu tau ištikimas bet kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis, - pabučiavo mane ir skubiai išėjo iš barako.

Žmonių mūsų lageryje kasdieną daugėjo. Tadas ėmėsi streiko darbų. Pradėtas leisti ranka rašytas sąsiuvinio formato laikraštis "Varpas", kurį redagavo P. Veverskis, E. Laugalis, A. Kudelis, Vaičekauskas, kunigai ir daugelis kitų. Rusų kalba toliau leidome "Severnoje Sijanije" ("Šiaurės Pašvaistė").

Su T. Kilikevičiumi ir Vyt. Vaineikiu gulėjome greta vienas kito ant ištisinių narų. Tadas vieną naktį pažadino mane ir sako:

- Edva, ar tau neatrodo, kad "Varpas" labai liberalus ir perdaug nuosaikus?

- Jis daugiau literatūrinis. Aišku, būtų gerai, kad šiuo metu sakytume tiesą be užuolankų.

- Dabar toks momentas, kai reikia tiesiog kviesti ir vesti, o gal net įsakyti.

- Sutinku, Tadai, bet tai jau rašome laikraštuke "Severnoje Sijanije".

- Jis leidžiamas rusų kalba. Jeigu pabandytume spausdintomis raidėmis lietuviškai... kad ir tokiu pavadinimu kaip "Aušra".

- Konspiraciją užmiršti. Mums reikia klaidinti čekistus, kad "Se-

vernoje Sijanije" leidžia rusai laisvėje, o toks spausdinimo būdas iškart mus išduodų.

- Prieš man atvykstant į čia, Vorkutos vyr. operatyvininkas spėjo, kad spaudą leidžia kaliniai 7-toje šachtoje kažkokiu tai būdu pasigaminę šapirografą. Taigi negalvok, kad jie durnesni už tave. Tiesiog nežino kas ir tiek.

- Teisingai Tadas sako. Reikia lietuviško spausdinto laikraščio ir kaip tik tokio, kaip jūs sakote. Ir dabar, nes paskui bus vėlu. Mes dabar "ant žirgo", tai ir kirskime į kairę ir į dešinę, neliūliuodami lopšinės. Šiuo metu viskas streikui, - pabudęs ir pasiklausęs mūsų šnabždesio pridėjo Vyt. Vaineikis.

- Siūlau laikraštėlį pavadinti "Protėvių keliu". Kas prieš išdykėlį Tadą?

Sutarėme. Laikraštėlio pasirodė keli numeriai. Vėliau, po septynerių metų, Vyt. Vaineikis sakė, kad per tardymus 1957 m. Vilniaus saugume tardytojas kpt. Klariabkinas rodė šį laikraštuką ir klausė, kas jį spausdino. Tai buvo Tadas Kilikevi-

LLKS aktyvistai.
Dešinėje stovi vokietis Kurt Leobert ("Kostas")

čius - redaktorius, o redakcija - antras aukštas ištisinių narų 18-ame barake. Į klišes ant milimetrinio popieriaus atvirkštinėmis spausdintomis raidėmis rašė Juozas Mikelionis, Placidas Vyturys, Elegijus Smetona, Vytautas Vaineikis, Vladas Šiška, Pranas Mironas, Vincas Korsakas, laiko turėdamas ir aš bei daugelis kitų, apie dvidešimtį nutrūktagalvių, tikėjusių savo ryžto sėkme ir tiesos pergale. Šis laikraštėlis ir "Severnoje Sijanije" St. Laskausko, J. Navicko bei Pavolgio vokiečių dėka aplankė visus Vorkutos lagerius, tad nenuostabu, kad kažkur pateko ir čekistams. Po vieną "Varpo", "Protėvių keliu", "Severnoje Sijanije" 1955 m. egzempliorių, atsišaukimų, lagerių streiko eigos aprašymas bei sučiupto provokatoriaus tardymo protokolai guli sudėti stiklainiuose ir užkasti specypatingame griežto režimo 62-ame lagerio barake. 1955 metais su T. Kilikevičumi ir A. Bagdonu užkasėme likviduojant šį lagerį.

Lageris vis pasipildydavo. Jau nebėra barakuose vietos, o čekistai vis veža ir veža. Visi atvežtieji susiranda pažįstamus, glėbesčiuojasi,

Ukrainiečių aktyvistai

Aktyvus 1955 m. streiko rengėjas
Petras Daujotis

bučiuojasi kaip tikri broliai. Tai buvo kovos, idėjos ir dvasios broliai, ne po narais lindėjusieji, ne už menką rublį iškasusieji papildomą toną anglies ar perpildę normą 120 %. Tai buvo užgrūdinti karceriuose ir izoliatoriuose kovotojai už visų kalinių laisvę prieš kruvinąjį komunizmą. Tačiau kaip nekeista, kai visi kartu - daugiau jėgų, nes atsakomybė yra kolektyvinė.

Nuosprendis

Viename etape su kitais kaliniais atvežė iš 27-tos šachtos nariadčiką, kuris išsigando pamatęs savo aukas ir atsisakė įeiti į lagerį. Jis klaupėsi ant kelių ir meldė konvojaus viršininką pasiimti su savimi atgal, bet jie turi savo statutą, pridavė lagerio režimo viršininkui kalinius ir išvyko. Nariadčikas įsitaisė sargybos praėjimo budelės prieangyje tarp dviejų durų. Koks apgailėtinas atrodė šis stambus vyras. Kažkada kalinių siaubas, kuris su ąžuoline lazda lupo bendro likimo draugus, klipatas, apdriskusius luošius vydamas į darbą, šaukdamas "bez poslednego! " (be paskutinio). Kaip jis didžiavosi "draugyste" su čekistais, o sudorojęs savo auką užbetonuodavo statybos objekto pamate. Šį siaubūną atpažino keli nukentėjusieji, kurie patyrė jo ąžuolinės lazdos skonį ir per stebuklą išlikę gyvi laukė, kada tą niekšą įleis į zoną. Iš pradžių jie keikė jį į akis, o vėliau apsimetė "lapėmis gudruolėmis", sakė jam viską atleidę, tik tegu nebijo ir įeina į baraką. Jis savo likimą žinojo, jautė, kad artėja atpildo valanda. Rytais prižiūrėtojai prie vartų išstumdavo už durų, o vakare pasigailėję įleisdavo vėl į tarpdurį. Kodėl taip čekistai su savo padėjėju žiauriai elgėsi?

Ar jis kuo nors jiems nusikalto, neįtiko, ar jau buvo išnaudotas ir kaip nereikalingas daiktas numestas sunaikinimui, kurio budeliai buvo jo aukos. O gal kaip masalas turėjo pasitarnauti susidorojimui su šia nepaklusniųjų žmonių kolonija? Juk labai paprasta įmesti masalą ir kulkosvaidžiais iš bokštelių jį ginti sunaikinant ir slieką, iš žuveles, o paskui prisidengti tvarkos palaikymo kauke.

Rusai patys negalėjo išspręsti šios problemos, o be to, pagal mūsų lagerio nerašytas taisykles turėjo nutarti lagerio taryba. Iš lietuvių pusės dalyvavo A. Bagdonas, V. Vaineikis, Skačkauskas ir J. Valaitis. Buvo nutarta leisti prižiūrėtojams padaryti patikrinimą zonoje ir po patikrinimo, kartu su prižiūrėtojais išleidžiant vieną iš Vakarų ukrainiečių vadų atlikus bausmę į laisvę, palydint jį ir išnešant jo lagaminą bei maišą, pagrobti nariadčiką, nustumti jį į išlydinčiųjų būrį ir taip jį nugarbinti į pirties pastatą ir nulinčiuoti. Bet drąsiųjų pagrobti nariadčiką neatsirado, išskyrus vieną rusiuką.

Vakare Vyt. Vaineikis pasiūlė man ir St. Ignatavičiui pasivaikščioti. Čia jis ir pareiškė, kad eis paimti tą nelemtą nariadčiką. Mes su Stasiu atkalbinėjome, sakėme, kad jis reikalingas streikui, o už pasekmes gali areštuoti ir teisti, liudininkų visas lageris, bet jis buvo neperkalbamas.

- Duokit man dar vieną žmogų ir garantuoju, kad mes tą niekšą parsivesime kaip teliuką.

- Vytai, čekistai jam paliko peilį, nes visi matė, kaip jis gynėsi, kuomet rusiukai norėjo jį įsitempti į zoną. Šis ginsis iki paskutiniųjų, - atkalbinėjo Stasys.

- Aš apie tą niekšą daug girdėjau ir man gėda, kad tiek drąsių ir įžymių didvyrių, o negali nieko jam padaryti. Tai duosite žmogų? Jei ne, eisiu su rusiuku, bet čia didelė rizika, o žinomas mūsiškis praverstų.

Aš supratau Vytą, jis buvo nusiminęs ir labai užgautas, kai pasipildęs lageris naujais mūsų tautiečiais, kaip jam atrodė, pradėjo jį ignoruoti, gal greičiausiai dėl jo tiesmukiškumo ir charakterio. Neturėdami išeities, matydami jo užsispyrimą, sutikome. Pasiūlėme du labai drąsius vyrus - Juozą Jancevičių ir Sigitą Valiukevičių, bet jis turi pats su

1955 metų streiko aktyvistas Juozas

jais pakalbėti ir gauti jų sutikimą.

- Ačiū! - nubraukė ašarą Vytas. - Aš parodysiu tiems fafanavičiams kas yra Vytka.

- Vytai, darai didžiausią klaidą. Juk tu visiems reikalingas, o ypač streiko išvakarėse, be to, kaipo draugas...

- Draugas, draugas, - pertraukė mane. - O bijojai mane palaikyti prieš tuos pragmatus. Nuspręsta, jeigu kas ne taip, paguosk manąją mamą.

Rytojaus dieną po patikrinimo drauge su prižiūrėtojais, kaip ir buvo numatyta, visas lageris išėjo palydėti įžymaus ukrainiečio į laisvę. Prie sargybos būsto stovėjo tūkstantinė minia. Vieni žinojo, kiti ne, koks išleistuvių scenarijus. Sargybos bokšteliuose žiojėjo kulkosvaidžių vamzdžiai, lyg pikti šunys pasiruošę pulti savo auką. Aš stovėjau atokiau ir laukiau atomazgos.

Eina į laisvę kalinys, jo daiktus neša Vytas ir J. Jancevičius, kitas, apkabinęs ukrainietį, velka jo daiktamaišį. Prižiūrėtojai, kurių apie dešimtį drauge su jų vyresniuoju, užlaikomi kalinių minioje įvairiais pretekstais, kad, jeigu kas, negalėtų kareiviai šaudyti iš bokštelių į savuosius. Visa palyda jau duryse, nariadčikas, kaip ir visas tris dienas, išvarytas zonos pusėje už durų. Staiga ukrainietis šoka į vidų. Vytas ir dar du lydėjusieji stveria nariadčiką jam nespėjus išsitraukti peilio, kelios sekundės ir visi jie minioje. Suūžė, sušurmuliavo minia. Viskas susimaišė. Kaliniai stvėrė nariadčiką už kojų ir vilkte vilko link pirties. Žmones pagavo pablūdimas, kažkokia ekstazė. Kiekvienas stengiasi įspirti tam "vargšeliui". Nepataiko. Spiria vienas kitam į koją. Keiksmai. Skausmo aimanos susimaišė su dulkė-

mis ir purvu, ir tik žiaurių jausmų pasaulis, vieno betrokštantis - savo kankintojui mirties! Nežiūrint į tai, kad šis pasmerktasis jiems asmeniškai nieko nepadarė, keršijo už savo draugų kančias, žūtį ir milijonų genocidą, kuriam jis talkininkavo.

40-tos šachtos aktyvistas P.Krikščiūnas

Prie manęs priėjo Vytas su Juozu, šalia stovėjo Tadas.

Vytas rankomis pridengė akis ir labai liūdnu balsu paklausė:

- Sakyk, ar aš teisingai padariau, savo likimą surišęs su juo. Nors jis to užsitarnavo, bet kažką sąžinėje jaučiu.

- Baisu, - pritariau jam, - tačiau kažkam reikėjo. Tu tik ištempei iš ten pats rizikuodamas, o minia turbūt padarys, kas jam jau buvo nulemta. Dažnai mes tik vykdome likimo nuosprendį, kuris jau seniai nuspręstas.

- Nenorėčiau būti jo vietoje, - pastebėjo J. Jancevičius.

Tuo tarpu prie mūsų atšlubavo dabar vienas žymus žmogus, kažkieno įspirtas į blauzdą.

- Ar jis tau pažįstamas? - užklausė Tadas.

- Ne, aš kaip ir visi, buvau pagautas kažkokios nesuprantamos jėgos, bandžiau įspirti, bet matyt kitas vietoj jo pataikė man į koją. Nereikėjo man to daryti. Bet kažkas pastūmėjo.

Kol nutempė nariadčiką iki pirties, jis jau buvo negyvas. Nebereikėjo "sodinti ant uodegos" ir prisiimti už jį atsakomybę. Jis buvo minios nulinčiuotas už visa, ką blogo buvo padaręs. Ar turėjo likimo nuosprendį minia padaryti? Matyt turėjo, nes taip jau buvo lemta.

Dar vienas išbandymas

Streiko paruošimas, jo aplinka apėmė visus čia kalinčius. Užgimė antikomunistinis renesansas. Pulk. J. Repinas ir vienas iš 1953 metų streikų vadovas Novodvoras, abu socdemai, kurie retkarčiais gaudavo iš laisės NTS (Nacionalnij Trudovoj Sojuz) laikraštį "Posev", pasiūlė St. Ignatavičiui, vienam ukrainiečiui ir man pabėgti per socdemų iš laisvės papirktą kareivį. Dokumentai, rūbai ir pinigai buvo paruošti netoli nuo 8-tos šachtos pas vieną laisvąjį. Jų idėja buvo vykti į Sibirą ir susitikus su savaisiais organizuoti laisvųjų streikus, o mes - į Lietuvą, susirišti su partizanais Lietuvoje ir Ukrainoje. Pulk. J. Repino ir kareivio iš bokštelio paslapčia klausėmės aš, Stasys ir Tadas.

- Ar viskas pasiruošta? Ar Jemeljanovičius atsiskaitė?

- Taip. Šitoje "ksivoje" (laiškelyje) viskas parašyta, laukia tik jūsų atsakymo ir laiko, kuomet aš čia vėl budėsiu.

- O jeigu mes "sudegsime", tai ir tave paims.

- Tuomet aš su jumis, jei reikės - kausimės. Gyvas nepasiduosiu. Padėdamas jums, nors kiek atsikeršysiu už represuoto tėvo mirtį. Laukiu atsakymo.

Pabėgimo idėją apsvarstėme LLKS valdyboje, o vėliau ir streiko komitete. Visi pritarė, išskyrus J. Valaitį.

- St. Ignatavičius pabėgs tik per mano lavoną. Užvirė košę, kas ją srėbs? Streikas jau čia pat, o jūs dezertyruojat. Mane šaudys, žmones šaudys, o jie su padirbtais dokumentais, pinigais, gurkšnodami alų traukiniu čimčikuos. To nebus, jeigu kartu pradėjom, tai ir baikim.

- Jonai, kuo tau geriau, jeigu juos nušaus kartu, o gal išlaviruosime streiką pergalingai, juk pagal planą visos pastangos apsieiti be aukų, svarbu nors mažytė pergalė.

- Čia tik generalinė repeticija visuotiniam SSRS streikui, o pabėgę įgyvendins mūsų visų norus, - išdrožė Algis Plepys.

- Netikiu jūsų optimizmu. Čekistai nepraleis progos atsigerti kalinių kraujo, kaip mes bevairuotume šį streiką. Tai jie parodė Norilske ir Vorkutoje, o pernai ir Džezkazgane. Ar girdėjote, kad skęstantį

laivą pirmasis paliktų pats kapitonas?

- Čia, Jonai, ne skęstantis laivas ir ne žiurkės, čia kova viename sparne. Jei Vakarai ir visas laisvas pasaulis virpina kinkas prieš šį nedorybių kolosą, tai mes, milijoninės masės ekonominių karių, ligi šiol savo darbu stiprindami jį, kai nustosime nugaras lenkę, manau, mes laimėsime ir pasaulis laimės. O jei bus lemta kristi didvyrių mirtimi, mūsų krauju bus perpildyta taurė ir tai tik paspartins laisvės grįžimą, - perskaitė paskaitą Ignas Uogintas.

1955 m. streiko 7-oje šachtoje aktyvistas Stasys Korys

- Jonai, tu norėjai vadovauti streiko komitetui. Vakancija laisva. Tu vadovauk čia, o Ignatavičius ir kompanija tegu ruošia visuotinį streiką laisvėje ne tik kalinių, bet ir laisvųjų vergų. Čia mes tau padėsime, - įsiterpė Vyt. Vaineikis.

- Mes tam ir esame čia, kad pasiektume nors minimalią pergalę, išsaugodami žmonių gyvybes. Kam gi mes šiuos mėnesius rašėme, įtikinėjome, nurodinėjome, kaip elgtis streiko metu, kad būtų išvengta aštrių susidūrimų su čekistais. Pagal mūsų pačių instrukcijas, visuomet, jei gresia gyvybėms pavojus, reikia atsitraukti, nebent išprovokuotų. Mes šį žingsnį žengiame, galime ir sustoti, tam mes ir mūsų lageriuose sukurti streikų komitetai, - kalbėjo Vladas Šiška.

- Matau, jūs visi prieš mane. Bet, Stasy, jeigu nepavyks, ar nejausi sąžinės graužimo? "Vaikas" (taip mane vadino dėl jauniausio amžiaus) tegu bėga, gal ten jis bus reikalingas, - kreipėsi į mus Jonas.

Stasys visą tą laiką tylėjęs tepasakė:

- Jonai, tu daug ko gyvenime nesupranti. Gaila, tai tavo tragedija. Aš nebėgsiu. Pasilieku.

- Nebėgsiu ir aš, nes aš palaikau visus ryšius. Dirbkim visi pradėtą darbą iki galo, - lyg pasiteisindamas užbaigiau aš.

Geras buvo kareiviukas, permetė per tvorą gautus pinigus į zoną, nes ir J. Repino komanda nebebėgo. Šis saugojantis mus vaikinas dar ilgai nelegaliai išsiuntinėdavo mūsų laiškus ir palaikė J. Repino ryšius su rusų pogrindžiu.

Laukėme streiko pradžios, bet iki to dar buvo daugybė lagerio gyvenimo išbandymų.

Lageris vis pilnėjo, pūtėsi kaip nėščia moteris. Nauji žmonių srautai kiekybiškai, dvasiškai ir intelektualiai papildė esamas jėgas. Atsirado aktyvių ir gabių žmonių - mokytojų, kunigų ir kt. inteligentų. Dvasininkai palaikė moraliai ir kvietė žodžiais: "Vyrai, būkime kaip batalione". Berods, kaip ne keista, dabarties žvilgsniu žvelgiant į 1955 metus, taip kalbėjo dabartinis Dotnuvos kunigas tėvas Stanislovas Dobrovolskis. Vyko saviveiklos pasirodymai. Pagal ukrainiečių atkaklų nusistatymą pranešėjai keturiomis kalbomis (lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių) skelbdavo programą. Prieš tokius pasirodymus buvo skaitomi politiniai ir tarptautiniai pranešimai, kurių autoriai buvo kompetentingi asmenys. Į šiuos pranešimus administracijos atstovų neįleisdavo, tik į koncertus. O pats lagerio viršininkas Lisicinas, pagal

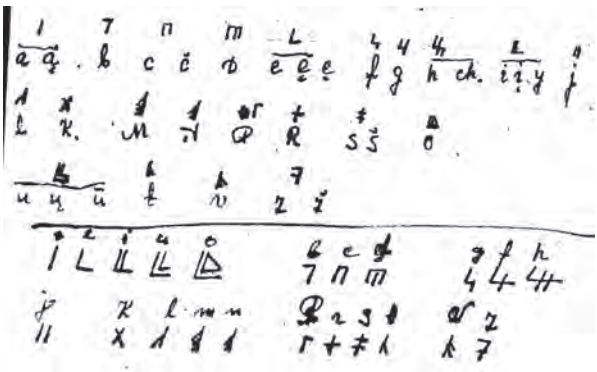

4-tos šachtos LLKS šifras
ryšiams su 62-uoju lageriu. Jį išsaugojo E.Smetona

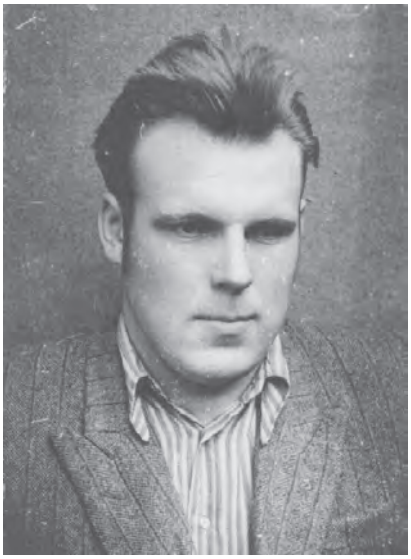

Aktyvus 1955 m. streiko rengėjas 4-oje šachtoje J.Žibinskas (“Menkė”)

tautybę žydas, kažkada, kaip pasakoja jį pažinoję lagerininkai, buvo žiaurokas čekistas, bijodavo įeiti net į lagerį.

- Šeimininke, užeitum nors kartą žvilgterėti kaip mes gyvename komunizmo rojuje, - kviesdavo rusai, kurių barakas buvo prie pat sargybos.

- Norėčiau, bet bijau, kad jūs mane neišd...

- Nebijok, mes ne pederastai. Koks tu viršininkas, jei bijai savo globojamųjų. Užeik nors į mūsų baraką, pasikalbėsim. Duodam žodį, - erzina kaliniai.

- Neapgausit, - ir nudūlindavo sau.

Patikrinimus vakarais ir rytais prižiūrėtojai galėjo daryti tik gavę kalinių leidimą. Dauguma kalinių buvo ginkluoti peiliais ir metaliniais strypais. Veikė mokyklos, kuriose buvo dėstoma pogrindinės kovos strategija ir taktika. Buvo net šokių kursai, kuriems vadovavo karininkas latvis Picelis. Kartą nuėjau pažiūrėti kaip ten sekasi. Kelios poros sukasi akompanuojant akordeonu. Pamatęs mane Picelis užklausė:

- Eduard, ar moki tango?

- Moku.

- Ir argentinietiškąjį?

- Koks skirtumas?

- Pasirodyk, - čiupo mane ir pradėjo lankstyti iki žemės. - Ė... reikia mokėti lietuviškam oficieriui.

- Bet aš ne karininkas.

- Jeigu tavęs Ignatavičius su Uogintu neįšventino, tai pagal tavo padėtį šventina Latvijos oficierius, o atgavus nepriklausomybę, tavo valstybė suteiks " Sutvirtinimo Sakramentą", - juokavo Picelis.

Nuėjau į kitą baraką. Ten vienas rusų pussunkio svorio čempionas už vieno žymaus Maskvos nomenklatūrininko sūnaus veido pagražinimą nuteistas 25 metams (už terorizmą), mokė boksuotis apie dešimtį vyrų. Kitame gale dirba visi džiudžistai.

Ukrainiečiai pradėjo leisti nediduką laikraštėlį "Nepodleglost" ("Nepriklausomybė").

Kitaip sakant "de facto" specypatingajame režiminiame 62-ame lageryje streikas jau vyko apie du mėnesius: administracija jokios įtakos lagerio gyvenime nebeturėjo, tik maitino ir saugojo. Bet tai dar nebuvo Vorkutos streikas.

Vieną dieną T. Kilikevičius gavo siuntinį iš namiškių. Apžiūrint prižiūrėtojams buvo surastas paslėptas 10 rublių banknotas. Tuo pretekstu Tadą pasikvietė režimo viršininkas. Ten laukė Vorkutos vyr. operatyvinis įgaliotinis.

Placidas Vyturys padėjo spausdinti laikraštėlį "Protėvių keliu"

- Kodėl pritilai? Ar perbėgai į "liaudies išdavikų" pusę?

- Apie ruošiamą streiką ir jo iniciatorius kol kas nieko tikro neturiu. Bet kai ką girdėjau.

- Ką?

- Aš parašysiu, nes jau penkios minutės kaip aš čia. Įtars.

- Nereikia, mes tave išsikviesime į tardymą ir dar ką nors kitą, kad pridengtų tave. Gal Buroką, jo byla dar nenutraukta. Ar Ignatavičių?

- Burokas gerai, bet gal ir J. Valaitį.

- Gerai, bėk, sugalvok mūsų pokalbio legendą.

Tadas grįžo ir viską papasakojo. Streiko komitetas aptarė ką kalbėti, bet išgalvotų faktų, kuriais galėtų daugiau įtikinti čekistus, nesurado, o tikrų - nesakysi, nes nukentės žmonės ar streiko paruošimas.

- Eureka! - Sušuko J. Valaitis. - Mes turime užkonservuotą beviltišką pasikasimą. Tereikia tik pasitarti su ruseliais.

Vienas iš veikliausių pogrindininkų Vorkutoje Sigitas Valiukevičius su mano žmona Jadvyga ir mano archyvo saugotoja Felicija Burokaitė Vilniuje

- Bet tuomet turėsime atskleisti Tado paslaptį. Gali nutekėti informacija, kuri iš kalinių, o taip pat ir čekistų pusės Tadui būtų nepalanki. Kaliniams kaip nors paaiškintume, o čekistai gali už išdavystę jį likviduoti, - svarstė Vyt. Vaineikis.

- Aš pakalbėsiu su J. Repinu. Jis supras. Ir tylėti moka. Jei kas iškiltų negero, sugebės paaiškinti, - apramino St. Ignatavičius.

Kokia bus streiko pradžios data? Tadas turės pasakyti, kad rugpjūčio 1-oji, t. y. dešimčia dienų vėliau. Kiekvienas lageris vadovaujasi pats. Burokas mažai ką žino, bet kažkokių žinių iš lagerio gauna, tačiau dar Tadas nesugebėjo išaiškinti iš kur ir ką. Kad šios "antys" būtų svaresnės, mes su Ignatavičiumi susitikome su J. Repinu ir ukrainiečių vadu, berods, Prišliaku ar Stepaniuku, kurių paprašėme, kad jie paskleistų saviškių tarpe, jog streikas greičiausiai įvyks rugpjūčio mėnesio pradžioje. Be to, parašėme laiškelį rusų kalba: "Stepa, gavau tavo siuntinėlį su pinigais. Ačiū. Kaip rašai, kad pradėsite rugpjūčio mėnesį, tai labai puiku, mes visi palaikysime. Tai bus "dovana" čekistams. Andrejus ". Šį laiškelį permetėme per tvorą, tiesiai ant sargybos takelio. Stebime valandą, dvi. Pagaliau keičiantis sargybai, jų vyresnysis šį laiškelį suranda. Po pusvalandžio du karininkai ateina, apžiūrinėja žolę, kelią, paspokso į zoną ir grįžta į sargybos būstinę. Atbėgo laiškelio "siuntėjas".

- Vyrai, "Kliunulo!" (užkibo!)

Po dienos atvažiavo "varnas", kuriuo teko nukeliauti į Vorkutos KGB tik man su Tadu, nes J. Valaičio kažkodėl nepaėmė.

Mes Vorkutoje prie didžiojo vado Lenino, kuris mums ranka parodė, kur įeiti į KGB. Senas pažįstamas pastatas, kuriame tiek daug klaikių prisiminimų, kuriuos teko išgyventi tikrovėje, per daugiau kaip pusę praeitų metų. Nors ir žinau, kad atvažiavau Tado priedangai, bet man neramu, intuicija piestu stojasi. Ta pati kamera su traukinio kupė narais, tos pačios cementinės, nevalytos, dulkinos grindys, lyg jas vakar būčiau palikęs, dar ir dabar girdisi klaikus, širdį veriantis Zeno Paldavičiaus šauksmas: "On! On! On! ". Ten, kur nėra tiesos, visuomet viešpatauja baimė. O gal vėl 7-tos šachtos diversijos byla iš naujo? O

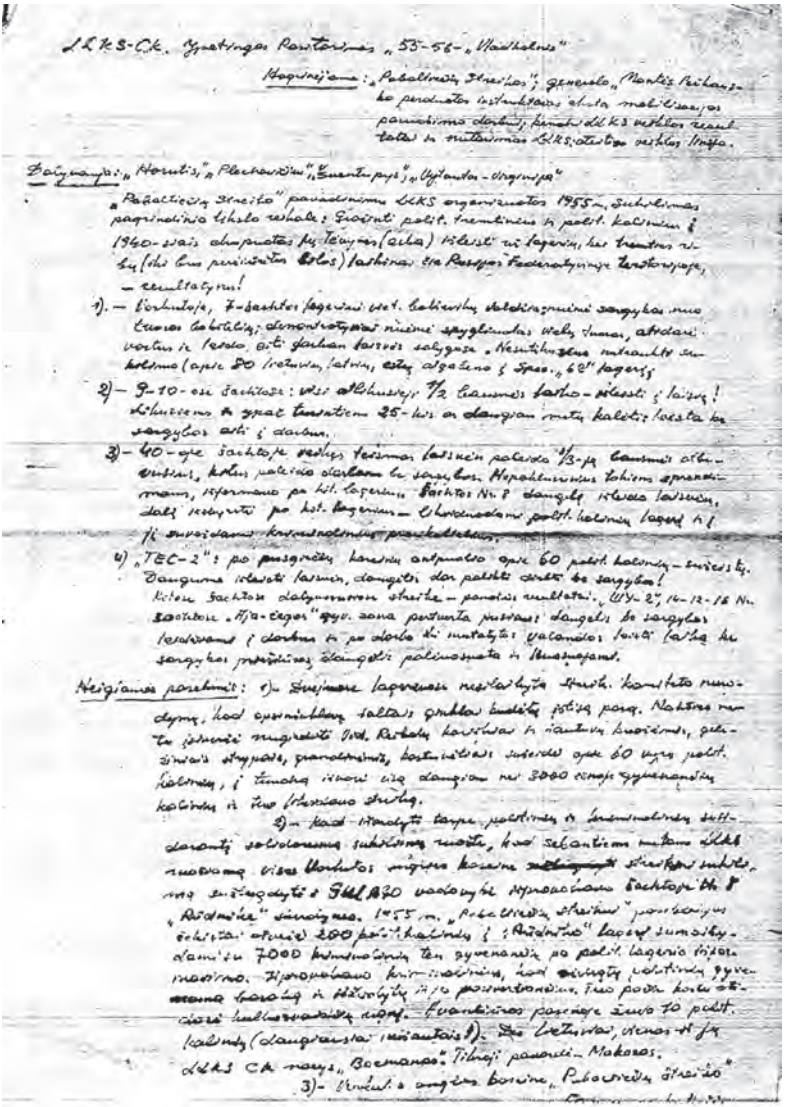

LLKS veiklos protokolas. 1955 m.

gal mano tiesos ieškanti širdis perdaug patikli? Gal aš įviliotas į spąstus, kurie amžinai mane pražudys. Visi sako, kad aš perdaug patiklus. Bet jeigu netikėti žmonėmis, tai kaip kautis su neteisybe? Argi yra perspektyva be draugų tapti nugalėtoju arba bent stengtis tapti tokiu? Šiurpas nuslinko kūnu, aš užsidengiau rankomis veidą ir išsitiesiau ant nuogų narų. Sužvangėjo durys gretimame bokse, tai išvedė Tadą. Atsisėdau, įsiklausiau - kažkur pasikūkčiodamas verkė žmogus. Kitame bokse tyliai niūniavo žinomą kalinių melodiją moteris. Keista, nedraudžia niūniuoti. Gal pasikeitė sovietų valdžiukė? Bet ne.

- Nustok mykti, sterva, o tai išdulkinsiu taip, kad..., - suriaumojo nepraustaburnis sovietinis įstatymas.

Klydau - sovietų valdžiukė čia pat. Apsisuko raktas duryse ir tas pats "na bukvu "B". "Rankas, rankas už nugaros! Veidu į sieną! Pirmyn! Greičiau judėk! Stok! Įeik! ". Tik tiek ir tereikia žinoti homus sovieticui. Tiesa, dar keliasdešimt grubių, keliaaukščių keiksmų ir viskas. Turbūt jie laimingi.

Nuo stalo pakilo mano senas pažįstamas tardytojas Steninas. Nejaugi vėl... Pagalandęs liežuvį pasisveikino maloniai.

- Na, kaip Eduard Vladislavovič, gal po metų galva prašviesėjo? Gal prisimeni, kas sujungė akumuliatoriaus gnybtus? O gal amunalą užklijavo Zenon Paldavičius, o ne jūs, Eduard Vladislavovič?

- Prisimenu gerai. Kuomet išgirdau sprogimą, mes su Paldavičiumi išdavinėjome šachtininkams rūbus.

- Nereikia, nemeluok.

Matau, jokio protokolo ant stalo nėra, o klausimai tie patys, pereinantys į dabartinę padėtį, net apie užsienį ir niekadėjus imperialistus. Supratau, "tempia gumą", nori trumpinti laiką. Aprimau, atsipalaidavau, bet viduje budžiu. Po poros valandų ant slenksčio pasirodė pulkininkas. Steninas ir aš atsistojame. Prisistatė - Vorkutos KGB viršininkas.

- Brangusis, - kreipėsi jis į mane. - Reikės šiąnakt pernakvoti čia. Tiesa, patalynės neturime, bet tu pripratęs karceriuose, čia vis dėlto geriau, nedrėgna, nešalta ir valgyt duosime, tuojau atneš iš restorano, žinai, kad valgyklos neturime. Po rukam!

- Aš areštuotas? Kaltinamas? Už ką?

- Už tą patį. Koks tau skirtumas, bausmės laikas tai eina, čia ar lageryje. O gal kas nors yra, kad taip trokšti sugrįžti į lagerį. Gal kas nors nusikaltimą rengia, o gal pats?

Visi mano protestai atsimušė kaip žirniai į sieną. Buvau taip įsismaginęs, jog tik pasiūlius karcerį, atsitokėjau ir supratau, kad perlenkti lazdos negalima. Grąžino į boksą. Skaniai suvalgiau atneštus pietus - vakarienę ir užsnūdau. Sapnuoju pranašingą košmarišką sapną. Lageris. Žmonių pikta minia velka jau aukščiau aprašytą nariadčiką, o tardytojas Steninas, kaulėtomis, pūliuotomis rankomis smaugia mane ir šaukia: “paimkite ir šitą! .. “ Aš dūstu, nebėra oro, o Steninas kvatoja ir dar smarkiau smaugia, sakydamas: “Tai ne aš, tai tavo draugelių rankos “. “Netiesa. Čekistų provokacija! Viešpatie, juk tu viską žinai! ” Didelė milžino ranka atlaužė lavonu dvokiančias Stenino rankas ir aš prabudau visas išpiltas šlapio prakaito. Dar kurį laiką akimis ieškojau savo smaugėjo, bet supratau, kad tai buvo sapnas. Miegas nebeėmė. Pradėjau svarstyti savo esamą padėtį.

E.Burokas 1955 m. liepos 19-ąją - pirmąją streiko dieną

Supratau, o tikriau nujaučiau, kad čekistai tikrai kažką ruošia. Juk neveltui Tadą grąžindami į lagerį paliko mane. Ar tik nenorima pasinaudoti tuo nelemtu, užkonservuotu pasikasimu ir, čekistams jį sura-

dus, sukompromituoti mane. Gal tyčiomis pakišta mintis, kad Tadas, gaudamas čekistų pasitikėjimą, turėtų gerą progą susidoroti su manimi draugų rankomis. Svarsčiau ir šiaip, ir taip. Mintis vijo mintį ir padarydamos ratą grįždavo į tą patį tašką, niekaip negalėdamos išsiveržti iš šio sūkurio. Jeigu pasikasimu pasinaudos, kad pridengtų Tadą, ar juo patikėtų čekistai? Juk jie nežino, kad pasikasimas užkonservuotas ir bijodami, kad kaliniai juo nepabėgtų, tikrai bandys jį atrasti. Atranda ir kas dėl to kaltas? Nežinančių šios istorijos akimis tai tas, kuris yra dabar KGB, t. y. aš. Išveš kur nors ir paskleis "antį", kad kaliniai savo tarpe šildė gyvatę. Nejaugi į paspęstus spąstus čekistams pakliūsiu aš pats, kas juos žino, ką jie sumanė ir ką prigalvos. Užsitraukti tokią neužtarnautą gėdą, tai jau geriau mirtis. Čekistai provokacijų meistrai, sunku numatyti jų užmačias. Kuo toliau taip galvojau, tuo baisesni darėsi galvoje vaizdiniai. Aš tiesiog ties beprotybės riba, o čekistai net pietų neatneša, nors jei ir atneštų, nevalgyčiau, neturiu jokio noro.

Kas gi dėjosi lageryje? Vakar grįžęs Tadas papasakojo visus pokalbius su čekistais ir apie jo vaišinimą gera dešra. Norėjo KGB viršininkas pavaišinti konjaku, bet vienas iš pavaldinių patarė, kad grįžęs gali dvokti, o tai sukeltų kalinių įtarimą. Tuomet jis papasakojo apie pasikasimą. Čekistai sakė žinoję apie tai, tik nežino iš kurios vietos. KGB viršininkas išsikvietė vyr. operatyvininką ir grįžęs po kurio laiko Tadui pasakė:

- Įsimink gerai, būk nuošalioje vietoje nuo minios, jeigu kas įvyktų prie lagerio vartų.

Visa tai ir manęs užlaikymas KGB gąsdino streiko komitetą. Buvo nutarta T. Kilikevičiaus pritarimu susitikti su kitų tautybių vadovais ir aptarti susiklosčiusią padėtį. Vakare tai ir buvo padaryta. Nutarta nepasiduoti provokacijoms. Nesirinkti grupelėmis ir ypač prie vartų. Pradėti leisti daryti kalinių patikrinimus po kartą per dieną ir nekonfliktuoti su prižiūrėtojais.

Iš pat ryto atėjo lagerio režimo viršininkas į rusų baraką ir pasakė, kad nori daryti kalinių patikrinimą, nes yra gandų, kad kaliniai ruošiasi bėgti, tai jeigu lagerininkai neleisią to daryti, bus imtasi prievar-

tos, nes jau yra atvykęs divizionas ir apsupęs lagerį. Kaliniai sutiko ir po dešimties minučių prie visų barakų stovėjo po kelis kareivius, o prie lietuvių 18-ojo barako užgriuvo daugiau kaip 20 prižiūrėtojų ir kareivių. Išvertė visą baraką, su ilgais nusmailintais metaliniais strypais išbadė aplink baraką žemes, bet strypai, atsidūrę į amžinąjį pašalą, rezultatų nedavė. Krata tęsėsi apie 2 valandas, pagaliau vienas iš ieškotojų atlupo tualeto grindų lentą ir surado, kas jau nebuvo paslaptis. Vėliau A. Plepys sakęs, jog bijojęs, kad prižiūrėtojai gali neatrasti, o tai pakenktų Tado įvaizdžiui čekistams.

- Našli! Našli! - su džiaugsmu šaukė prižiūrėtojai.

Visus čia esančius kalinius suvarė į patalpos kitą galą. St. Ignatavičių prie tualeto kamantinėjo, kas tai galėjo padaryti. Stasys atsikalbinėjo, kad anksčiau čia gyveno "blatniakai", tai gal jie ir kasė, nes kiek jis čia gyvena, niekas to nedarė, o jei būtų pamatęs, tai to neleistų, nes yra beviltiška iš Vorkutos pabėgti: aplinkui 200 km. tundra ir akivarai.

- Na, nieko, išsiaiškinsime. Dar jis ne tą pasakys, - lyg tai sau, lyg tai Stasiui praniurnėjo vyr. prižiūrėtojas.

- Kas?

- Pats žinai, - atsakė prižiūrėtojas.

Laimingi pasiekę tikslą vorele sugrįžo prižiūrėtojai į sargybos būdelę. Po to įleido laisvą fotografą ir kas ir kaip norėjo fotografavosi. Nusitraukė ir mūsų Vorkutos streiko komitetas, tik manęs šioje nuotraukoje nėra, nes aš su savo paklaikusiomis mintimis dar vis sėdėjau Vorkutos KGB.

Po pusiaudienio buvau nuvesdintas į antrame aukšte esantį viršininko kabinetą, kuriame buvo dar keletas karininkų. Pradėjo pokalbį pats viršininkas:

- Eduard Vladislavovič, ar kartais negirdėjai, kas ruošiasi iš lagerio bėgti?

- Iš kokio lagerio? Tų lagerių čia daugiau kaip pusšimtis, - daviau suprasti, kad klausinėtų konkrečiau. - O be to, kas gali "na vsiu ivanovskuju" šaukti, kad ruošiasi bėgti?

- Neišsisuksi, geriau viską papasakok, nes jau tavo išdaigos mums nusibodo. Galėjome ir galime tave kaip utėlę sutraiškyti, vot taip! - ir parodė nykščiu į stalą. - Daug tu mūsų valstybei kainavai, o naudos kaip iš ožio. Kam tu čia reikalingas, jau seniai drebulinis kuolas tavęs verkia. Ar tik nelaukia tavęs ir tavo sėbrų užmuštas nariadčikas. Kaip matai, mes nesitepame savo rankų, jei jūs patys tai puikiausiai atliekate, - išsikvėpęs nutilo.

Kraupi tyla įsivyravo kabinete, nė vienas čia esantis nebandė jos nutraukti. Mano nugąstavimai jau rėmėsi KGB šefo žodžiais ir intonacija, visa jo pokalbio eiga. Aš žvilgterėjau į čia sėdinčio Stenino rankas ir jos lyg tame šiąnakt sapnuotame sapne pradėjo tiestis link manęs. Stop! Ar tai realu? Kas su manim darosi? Lyg iš kito kambario išgirdau:

- Eduard Batkovič, mes tavęs neverbuojame, mes tik tau tėviškai aiškiname, kad tu baigtum kariavęs su vėjo malūnais, nusileistum į šią nuodėmingą žemę ir daugiau nesiožiuotum, nes pas mus yra visos galimybės, apie kurias tu net nesapnuoji. Girdėjau, galvojate streikuoti. Ar užmiršote dviejų metų pamokas? Iššaudysime tūkstančius ir kas pasikeis. Atvešime du kartus tiek, ir jie nagais krapštydami vykdys dvigubai tiek, kiek jūs dabar. Priešų dar daug laisvėje, o tarybų valdžiukė dar gana stipri ir jūsų diversijos, sabotažas ir streikai tai vienas niekis. Tiesa, laisvas pilietis dirba geriau už kalinį, bet čia jau ne mano kompetencija. Mano pareiga žiūrėti, kad viską vykdytumėte pagal ”ustavą “(įstatymą), - užbaigė įstatymo stulpas.

- Kokia ekonomika, toks ir mąstymo būdas, - pratariau.

- Užteks, matau, nesusikalbėsime. Pats rašai sau sprendimą. Tik vykdysime ne mes. Taškas! - nuspaudė mygtuką ir atėjusiam prižiūrėtojui liepė mane išvesti.

Nespėjau gerai perkratyti visų viršininko monologų, kai atsiradęs tarpduryje prižiūrėtojas, pasako: “Su daiktais”, nors aš jokių daiktų neturėjau, išvedė į prieangį, o iš čia į “varną”, prie kurio stovėjo sunkvežimis su kareiviais, ginkluotais kulkosvaidžiu ir automatais. Įstūmė į vieną iš šešių bokselių ir, užtrenkus duris, atsidūriau tamsoje su

tamsiomis mintimis. Aš viską žinau, ką turėjo per Tadą žinoti čekistai, nes prisidėjau prie šios režisūros, bet koks bus epilogas, čia tik žino Dievas ir antras pagal galingumą - ČK. Mąstau: sušaudyti negali, nes šiuo metu jau yra šioks toks teisėtumas, o be to, mano byla

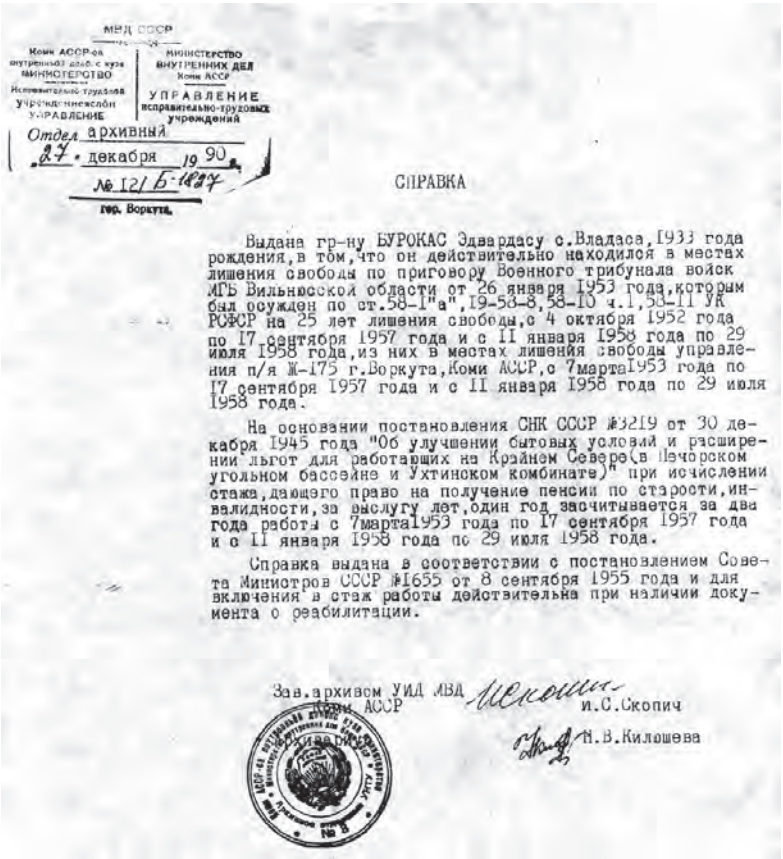

МВД СССР

Коми АССР-ой внутренней дело с куля МИНИСТЕРСТВО Исправительно-трудовых учреждений и колон УПРАВЛЕНИЕ

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ Коми АССР УПРАВЛЕНИЕ исправительно-трудовых учреждений

Отдел архивный

27 декабря 1990 г.

№ 12/Б-1827

гор. Воркута.

СПРАВКА

Выдана гр-ну БУРОКАС Эдвардасу с.Владаса,1933 года рождения,в том,что он действительно находился в местах лишения свободы по приговору Военного трибунала войск МГБ Вильнюсской области от 26 января 1953 года,которым был осужден по ст.58-1"а",19-58-8,58-10 ч.1,58-11 УК РСФСР на 25 лет лишения свободы,с 4 октября 1952 года по 17 сентября 1957 года и с 11 января 1958 года по 29 июля 1958 года,из них в местах лишения свободы управления п/я Ж-175 г.Воркута,Коми АССР,с 7марта1953 года по 17 сентября 1957 года и с 11 января 1958 года по 29 июля 1958 года.

На основании постановления СНК СССР №3219 от 30 декабря 1945 года "Об улучшении бытовых условий и расширении льгот для работающих на Крайнем Севере(в Печорском угольном бассейне и Ухтинском комбинате)" при исчислении стажа,дающего право на получение пенсии по старости,инвалидности,за выслугу лет,один год засчитывается за два года работы с 7марта1953 года по 17 сентября 1957 года и с 11 января 1958 года по 29 июля 1958 года.

Справка выдана в соответствии с постановлением Совета Министров СССР №1655 от 8 сентября 1955 года и для включения в стаж работы действительна при наличии документа о реабилитации.

Зав.архивом УИД МВД Коми АССР И.С.Скопич

Архивариус Н.В.Килюшева

Pažyma apie kalėjimą Vorkutos lageriuose

neužbaigta, jiems knieti sužinoti, kas stovi už mūsų nugaros, nes jų įsivaizdavimu, mes su Zenu Paldavičiumi susprogdinti partinį susirinkimą vieni nesugebėtume. Nebent mostelėjo GULAG'as ranka - neprisipažįsta, nereikia, pilna kitų svarbesnių bėdų. O jeigu vietiniai visagaliai: juos spaudžia, reikalauja rezultatų, o jų nėra. Gal sunaikinti kaltinamąjį ir taip užbaigti bylą, nes antrasis uždarytas į psichoizoliatorių netoliese nuo 9-10-tos šachtos sanmiestelyje. Būdų atsikratyti yra nemaža, pavyzdžiui, bandymas pabėgti arba net kaip su tuo nelemtu nariadčiku ir daugeliu kitų, kuriuos gali sukurpti išmintingosios ČK galvos.

Po gero pusvalandžio atrodo atvažiavome, bet iš bokselio vis dar neišleidžia, kažko laukia. Pagaliau sugirgžda užsklanda, Šiaurės saulė akina. Pažvelgiu link lagerio - didžiulė minia kalinių stovi kaip tada, atmintiną dieną su nariadčiku. Kareiviai išsibarstę, nusiėmę nuo pečių automatus mindžiukuoja. Tolėliau pasirėmęs kulkosvaidžiu - "dekteriovu" žvalgosi dar vienas kareivis. Iš lengvosios mašinos išlipa tardytojas Steninas ir, priėjęs prie manęs, sako:

- Na, Eduard, eik - tavęs laukia. O gal grįšime atgal? Spręsk pats, - ir pakišo ranką atsisveikinimui. Aš demonstratyviai praignoravau jo gestą ir lėtai su didžiuliu nerimu širdyje įžengiau į sargybos saugomą praėjimo būdelę. Girdėjau kaip bokštelyje sargybinis užtaisė automatą. "Nejaugi man viskas? " Praradus valią telieka pražūtis.

Baimė už savo fizinį likimą kaustė kojas, bet kelio atgal nėra. Aš artėju prie minios. Tyla. Matau tik tūkstantį akių - žiburiukų. "Viešpatie, nejaugi man nekaltam tenka žūti nuo savųjų? "

Staiga iš minios iššoko Vyt. Vaineikis ir V. Šiška, apkabina mane, bučiuoja. Aš vis dar neatsitokėju, kojos sumedėjusios, vos kvėpuoju.

- Sūnau, Vaike, kaip gerai, kad tu čia, o mes galvojome, kad tavęs jau nebėra, - kažką dar sakė Vytas, jam pritarinėjo Vladas, kiti, bet nuo minios ūžesio ir džiaugsmo aš daugiau nieko negirdėjau, kol pagaliau atsidūriau 18-ame savajame barake.

Streikas jau čia pat

Prabėgo savaitė, lyg tai pertardymui iškvietė St. Ignatavičių ir J. Repiną ir kažkur išvežė. Kaip po metų sužinojome, į uždarą kalėjimą Staraja Rus prie Novgorodo. Komitetą papildė T. Kilikevičius.

Tuo tarpu buvo atvykusi gydytojų komisija, kuri tikrino plaučius. Kadangi čia rentgeno nebuvo, tai rinko besiskundžiančius krūtine ir varė į sanmiestelį, kuris, kaip minėjau, buvo už 2-3 km. nuo mūsų. Pasinaudojus proga susimuliavau ligą ir buvau drauge nuvesdintas pasitikrinti. Peršviestas susitikau su lietuviu gydytoju, kuris mane nuvedė į "psichų" baraką, kuriame buvo apgyvendintas bendrabylis Zenonas Paldavičius.

Palatoje buvo dešimt lovų, langus dengė grotai, bet durys buvo neužrakintos. Palatoje matėsi tvarka. Zenas iš karto pažino mane. Apsikabinome. Pasibučiavome. Peržvelgiau jį, nepasikeitęs, tik iš veido raudonis buvo pranykęs ir akys ne tokios.

- Vyručiai, būkit geri, išeikite kur nors pasivaikščioti, pas mane geras draugas iš 62-ojo speco, reikia pasikalbėti, - kreipėsi Zenas į savuosius.

Pasakojo jis ilgai, apie tuos mūsų tardymus, apie kameras, provokatorius ir tardytojus, apie tuos pačius generolus, su kuriais teko susipažinti ir man, ir daugelį kitų dalykų. Aš nepertraukdamas jo klausiausi ir jaudinausi.

- Bet kodėl, Zenai, pasirinkai šį būdą išvengti tolimesnio tardymo?

- Ar aš žinojau, kad tu išlaikysi?

- Tu abejojai?

- Abejojau, nes ką jie man padarė, užsispyrusiam žemaičiui, kažin ar akmuo atlaikytų.

- Zenai, ką jie tau padarė?

- Edvardai, gaunam tavo laiškučius, laikraštėlius, atsišaukimus, gerą darbą darai mūsų tiesos kelyje. Gaila, kad negaliu būti šalia tavęs ir kartu daužyti šią imperiją, - išsisukdamas nuo atsakymo greitakalbe išpoškino Zenas.

- Ką gi jie tau padarė?

- Gerai, apie tai vėliau. Dabar, “Velnio vaike”, klausykis ir nieko neužmiršk. Kai grįši atgal į 62-ąjį ir ateisi į savo baraką, pastatyk taburetę viduryje. Užlipk ant jos ir sakyk ilgai “SSSkaras! ”. Dabar, kaip žinai iš laikraščių, ten vyksta kompartijos plenumas... Neužmiršk “SSSkaras! ” Po Kremliumi padėta atominė bomba, kuri nuo “SSSkaras! ” detonatoriaus sprogs. Štai ir visa paslaptis. Nereikės nei streikų, nei aukų.

- Zenai, kodėl tu taip, juk nėra nieko, tik aš ir tu. Kam tau vaidinti? - beveik maldavau aš.

Jis paėmė kampe stovėjusį akardeoną ir labai gražiai užgrojo “Sėk, sesute, žalią rūtą... ”, paskui jo akys nukrypo į tupėjusią juodą katę. Prišoko prie katės ir išmetė ją už durų.

- Vaike, sakai, kad mes dviese, nėra šnipų. Štai! .., - akordeono dumplės išsitempė, išduodamas vieną vienintelę natą.

- Zenai, drauguži, ką jie su tavim padarė?

- “SSSkaras! ” - akys jo kažkur klaidžiojo. Manęs jos nebematė. Atsistojau, ašaros riedėjo mano veidu, apkabinau Zeną, bet mačiau, kad jam tas pats. Jo iššieptose lūpose buvo tik “SSSkaras! ”

- Sudie, Zenai, mes dar susitiksime.

Parvarė konvojus atgal į specą. Ant taburetės nelipau... Kiek jo

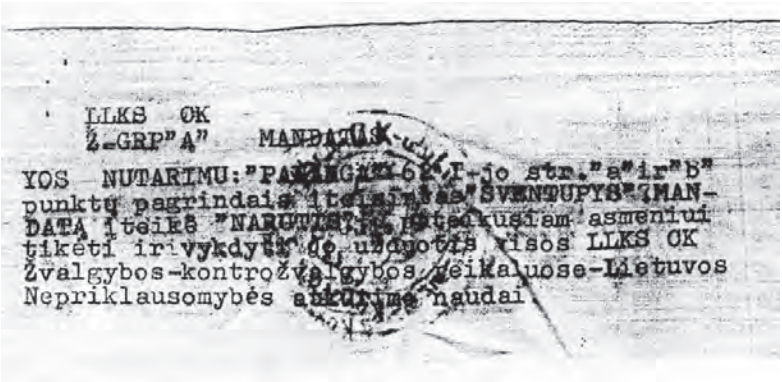
LLKS ČK
Ž-GRP"A" MANDATAS
YOS NUTARIMU:"PA[illegible] 62 I-jo str."a"ir"b"
punktų pagrindais [illegible] "ŠVENTUPYS" MAN-
DATĄ [illegible] "NARUTIS" [illegible] asmeniui
[illegible] ir vykdyti [illegible] visos LLKS ČK
Žvalgybos-kontržvalgybos reikaluose-Lietuvos
Nepriklausomybės [illegible] naudai

Mandatas ant paklodinės medžiagos

beieškojau, kiek beklausinėjau po Atgimimo sutiktų bendrų pažįstamų, jo nesuradau.

- Ką su tavimi padarė, Zenai?! .

***

Streiko ruošimas ir jam parengti įdėtos pastangos pradėjo duoti rezultatus. Kaliniai vis mažiau iškasdavo anglies ar pagamindavo kitos vergų rankų darbo produkcijos, įsielektrino ir tapo atžarūs savo kankintojams. Padaugėjo incidentų tarp abiejų antagonistinių grupių. Vietiniai streikų komitetai nevisuomet valdo padėtį lageryje, nes žmonės palaipsniui pradeda atsikratyti baimės ir vis greičiau nori pakeisti realų savo gyvenimą, fantazuoja apie rožinę savo ateities viziją - geidžiama įsivaizduojama taip, lyg tai būtų jau esama. Vietiniai streiko komitetai kai kur nebespėja ne tik vadovauti, bet priversti bėgti iš paskos ir spausti "stop" pedalą. Vis daugiau gauname laiškučių, kuriuose rašoma apie lageriuose susidariusią padėtį, reikalaujama pagreitinti visuotino streiko datą, bet kaip paprastai, kai kur dar nepasirengta. Reikėjo skubiai priimti sprendimus, ar centriniam streiko komitetui paklusti radikaliems reikalavimams, ar šaltu protu vadovaujantis (neatmetant galimybės spontaniškam streikui ir likti pasyviems stebėtojams), skubiai patraukti nepasirengusius ankstesnei streiko pradžiai. Nuspręsta pritarti antram variantui, apraminant karštuosius dėl streiko pagreitinimo, kai tik leis galimybės, paskubinti atsiliekančius.

Malonu prisiminti, kad Vorkutos streiko komitetas, neatmetant jo didžiulio įnašo į streiko paruošimą, įgyvendinimą ir pergalingą užbaigimą, iš tiesų buvo Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos produktas. Ši organizacija nė minutės nepasiliko nuošalyje ir nešė visą moralinę atsakomybę už pasekmes streikui nepavykus. Laisvės kovotojų nuotaika buvo pakili, jų gretos augo kaip ant mielių. Jeigu pirminė struktūra buvo "trejetukai", tai Vyt. Vaineikiui paruošus papildomus laikinuosius įstatus, pereita prie "penketukų". Jei aiškiau, tai pirmąją LLKS ląstelę sudarė nebe trys nariai, o penki. Tame pačiame lageryje jau galėjo būti dvi LLKS organizacijos, tik joms vadovauti turėjo vienas

LLKS Centro Komiteto patvirtintas asmuo. Iš CK buvo pašalintas Rubinšteinas, kuris nepritarė streikui ir priimti nauji nariai - St. Ignatavičius, T. Kilikevičius ir M. Kemtys.

Kad galėtume sėkmingai kovoti su komunizmu, mūsų LLKS nariai stengėsi pažinti priešą, mokydamiesi iš jų pačių istorijos, jų darbų nuverčiant carizmą. Buvo pasiknaisiota Lenino, Stalino, Bakunino, Plechanovo raštuose. Nepraleistas ir Belinskis su Černyševskiu, o ypač organizacija "Narodnaja Volia", pasidomėta ir kitais teroristais bei panašiais į juos. Iš kažkur buvo gauta knyga apie Garibaldžio kovas už Italijos nepriklausomybę. Daug kalbėtasi su čia kalinčiais, mirties išvengusiais buvusiais čekistais, vokiečių gestapininkais ir net "Jaunosios gvardijos" herojaus prototipu policijos viršininku Kuznezovu. Beje, tardant Furmanovas jį mušė, kad "prisipažintų" kaip įvykius buvo aprašęs savo veikale.

Iš viso to teko padaryti išvadą, kad tokiose pogrindžio kovose patiriama nuostolių dėl konspiracijos nesilaikymo. Dauguma mūsų partizaninio karo dalyvių, pogrindžio organizacijų įkliuvo kaip tik dėl to. Tas pats ištiko ir ukrainiečius, latvius, estus bei lenkus. Žmogaus pasigyrimas, plepumas ir per didelis pasitikėjimas pražudė organizacijas ir judėjimus. Nemaža dalis organizacijų žlugdavo dėl to, kad vykdant tą ar kitą užduotį, žinodavo apie tai ir kiti toje užduotyje nedalyvaujantys, nors ir labai patikimi žmonės.

Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga buvo labai centralizuota ir, atsižvelgiant į praeities istoriją, konspiracija buvo iškelta į pirmąją kovos vietą. Jei tavęs neliečia aptariamas klausimas, darbas ar užduotis, tu ne tik nežinai, bet ir nesistengi sužinoti. Jeigu tau duodama užduotis, tu neturi teisės jos aptarinėti su kitais, kurie jos nevykdo, o tik su tuo, kas ją davė arba su kuriais tu tai vykdai.

Tokios konspiracijos dėka nenuteistas nė vienas 1955 m. Vorkutos streiko vadovas ar jo dalyvis, nors SSRS buvo teisiama už Pasternako knygos "Daktaras Živago" skaitymą 10 metų lagerio. Aišku visko nenumatysi, o ypač KGB mašinos smagračio, kuriam buvo pajungta visa šalies ekonomika, gyvenimo būdas ir ideologija, ant kurios ir laikėsi

šios milžiniškos šalies nomenklatūra, valdžiusi, anot Reigano, "blogio imperiją".

Pirmą kartą KGB savo ranka užčiuopė LLKS gyvą pulsą tik 1957 m. padedant provokatoriui partizanų vadui Labanauskui nuo Kelmės, kai jiems į rankas pateko LLKS sąjungos manifestas ir įstatai (originalas dabar yra Šiaulių "Aušros"muziejuje). Vilniuje, nors ir buvo už tai teisiami V. Vaineikis, V. Korsakas ir Kiudelis, kagėbistai vis dėlto negalėjo įrodyti, kad jie priklausė LLKS, nors ir turėjo manifestą ir V. Korsako eilėraštį "Į kovą", parašytą po streiko Vladimiro uždarame kalėjime:

Skamba Varpas: į kovą, į kovą
LKS būriai eina pirmyn
Pavergėjai mus verčia sustoti,
Bet mes ėjom ir eisim pirmyn.

Krito tūkstančiai, bet nesustojo,
Jiems į akis žiūrėjo mirtis,
Kraujas laistėsi, ginklai vaitojo,
Tačiau jų neapleido viltis.

Tad visi iki vieno į žygį,
Į žygį pakilkime mes, -
Nors kovoj mūsų jėgos nelygios,
Tačiau pergalę ji mums atneš.

Vladimiro kalėjimas, 1955 m.

Tarp kitko, šiam eilėraščiui kompozitorius Indra parašė muziką.

Konspiracija nedavė vyniotis siūlų kamuoliukui, jis nutrūko šių trijų didvyrių valios dėka, aišku, pasiimant ant savo pečių 19 metų katorgos naštą.

Išvežus į uždarą kalėjimą St. Ignatavičių, susirinkę LLKS CK nariai 62 - ame lageryje ir, turėdami įgaliojimus iš kitų lagerių, apsvarstė

naują streiko datą ir kas vietoje St. Ignatavičiaus vadovaus jam. Vadovauti buvo vienbalsiai pasiūlyta man, bet aš žinojau savo amžių. Negali kiaušinis vištą mokyti. Pasakiau, kad esu pamalonintas ir dėkoju už pasitikėjimą, bet nors pas mus ir yra gera konspiracija, bet šimtaprocentinė negali būti. Jei išaiškės, kad viščiukas vadovauja, ar paklus paukštynai. Paironizavau ir, pateikęs kai kuriuos argumentus, pasiūliau Ig. Uogintą arba karingąjį J. Valaitį. Visi sutiko, kad Vorkutos centrinio streiko pirmininku taptų dabar gyvenantis Šiauliuose Lietuvos karininkas Ignas Uogintas.

Buvo sušauktas streiko komitetas. Aš paaiškinau susidariusią padėtį ir pasiūliau du kandidatus - Ig. Uogintą ir J. Valaitį.

- Vyrai, - pradėjo J. Valaitis - aš savo kandidatūrą atsiimu, nes esu kaltas prieš St. Ignatavičių, kai neleidau pabėgti, kol neįvyko streikas. Dabar jį pasiėmė maskoliai. Matyt jam nelemta buvo... Aš pasekmių nebijau, visvien esu šiame komitete ir todėl su viskuo susitaikiau, būsiu iki galo mirties ar teismo atveju, nežiūrint, jei kažkas ir palūžtų. Siūlau Ig. Uogintą.

- Visus jus pažįstu ir per šį laiką įsitikinau, kokie jūs tvirti savo idėjoje. Taigi kiekvienas iš jūsų kompetetingas ir gali vadovauti šiam šventam reikalui - "būti ar nebūti". Aš labai myliu savo šeimą, jūs tos meilės ir atsakomybės nežinote, nes visi esate nevedę, tačiau aš Tėvynės labui ją paaukosiu, nes tvirtai žinau: ar pasieksime pergalę, ar ne - būsiu komunistų nuteistas. Bet tegu viskas būna Dievo valioje, - lėtai, bet aiškiai išdėstė Ignas Uogintas.

Visų akys žaižaravo viltimi ir ryžtu. Kažkoks gumulas krūtinėje kilo aukštyn, o su juo ir ryžtas laimėti. Mes viską galime, mes viską pajėgiame, mes nenugalimi, mes pagimdyti kovai ir laimėjimui. Su tokiais broliais mes atkovosime Lietuvai laisvę. Visi susijaudinę, Vyt. Vaineikis nemačiomis nubraukia krištolinę ašarą. Tarpduryje pasirodo A. Bagdonas ir įteikia man lapą popieriaus.

- Vyrai, streikas prasidėjo, - nelaukdamas, kol perskaitysiu, sušuko jis.

Garsiai skaitau, tai laiškas iš 4 -tos šachtos. Vedant kalinius į lagerį

sargyba virš kolonos pradėjo šaudyti. Kaliniai susėdo ant žemės ir atsisakė toliau eiti. Po derybų kaliniai grįžo į šachtą ir atsisakė iš ten bet kur pajudėti. Kas daryti? Padėkite! Skelbkite greičiau visos Vorkutos streiką...

Iki numatytos streiko pradžios liko 3 dienos. Padėtis ekstremali. Palikti likimo valiai 4 - tos šachtos kalinius? O gal tuo pačiu sužlugdyti visos Vorkutos streiką? Ne, palikti negalima nė vieno žmogaus, o čia juk tūkstančiai. Nuo rytojaus pradedame streikuoti.

Dieve, padėk mums! ..

Edvardo Buroko knyga "Pūtėme prieš vėją" (pirmoji dalis)

Buvusio politinio kalinio parašyta knyga įdomi savo stiliumi ir dėstomais prisiminimais, kurie kitų buvusių politinių kalinių nepakankamai nušviesti. Iškarto galima pasakyti, kad savo dėstymu knyga jau netelpa įprastinių prisiminimų rėmuose. Plačiais dialogais, publicistiniais apibendrinimais ji jau pereina į kitą žanrą. Tai būtų - publicistinė apybraiža su prisiminimų elementais.

Gal šiek tiek plačiau autorius galėjo remdamasis savo bylos medžiaga apibūdinti jaunimo pogrindinės organizacijos "Lietuvos patriotas" veiklą, nes tą laikotarpį Lietuvoje veikė keletas šimtų tokių organizacijų. Jos dažnai keldavo grandiozinius, bet neįvykdomus planus ir palyginti greitai buvo sesukamos. Tas pats pasakytina ir apie teismo proceso nušvietimą. Kiek visa tai atsispindėjo ar buvo iškraipyta bylos medžiaga? Bet knyga ir būtų tuo įdomi, kad joje atsispindi eilinės smulkios jaunimo organizacijos siekiai, aplinkos suvokimas ir maksimalistiniai planai.

1953 m. įvykių lageriuose nušvietimą galėčiau palyginti su kitų kalinių prisiminimais. Pavyzdžiui Č.Karecko ir kt. Visi sutartinai prisiminimuose šiuos įvykius vadina kalinių streikais, bet ne sukilimais. Antra vertus negaliu nepaminėti nedidelių klaidelių kai kalbama apie faktus - 29-ojoje šachtoje žuvo Afanasijus Kazanas, o ne Kazonas. Knygos redaktorius rašo, kad knygos autorius kalėjimuose ir lageriuose praleido 11 metų, bet p. 215 pateikiamas dokumentas kuriame kalbama apie pusšeštų metų. Tai be abejonės tik detalės neturinčios įtakos dėstymui. Bet apskritai autoriui nenorėčiau piršti kritiško požiūrio į kai kuriuos reiškinius, nes uždaroje aplinkoje (lageryje) viskas atrodo žymiai reikšmingiau ir svariau.

Manyčiau, kad knyga - publicistinė memuarinė apybraiža atspindinti buvusio politinio kalinio prisiminimus, gyvenimą GULAG'o lageriuose, pastangas nepasiduoti nužmoginimo sistemai yra įdomi ir savo dėstymu bei stilistika pritrauktų didesnį skaitytojų ratą.

Dr. Arvydas Anušauskas

Turinys

Į TĖVYNĘ - SU RETEŽIAIS

Vladivostoke _____ 8
Chabarovske _____ 24
Vėl keliaujame _____ 31
Irkutske _____ 35
Novosibirske _____ 39
Sverdlovske _____ 42
Maskvoje _____ 46
Vilniuje _____ 49
KGB rūmuose _____ 53
Teismas _____ 80
Vėl Lukiškėse _____ 86

ATGAL Į PŪGAS IR SPEIGUS

Kelionė link Vorkutos _____ 90
Pirmosios dienos _____ 94
Pažinčių ratas plečiasi _____ 104
Pažintis su lagerio viešpačiais _____ 109
Kovotojai vis drąsesni _____ 128
Tarp gyvybės ir mirties _____ 131
Laikinas atokvėpis ir vėl kova _____ 155
Streiko diena artėja _____ 188
Dar vienas išbandymas _____ 204
Streikas jau čia pat _____ 219
Edvardo Buroko knyga
“Pūtėme prieš vėją” (pirmoji dalis) _____ 226
Turinys _____ 227

Edvardas Burokas

Bu 332

Pūtėme prieš vėją. Pirmoji dalis. *Ko nepasakė Solženycinas*. Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija. 1998. -226 p.

ISBN 9986-18-037-6 (1 dalis)
ISBN 9986-18-038-4 (bendras)
UDK 321.6(474.5)

Knygos autorius Edvardas Burokas - buvęs politinis kalinys, areštuotas Vladivostoke 1952 metais už veiklą Lietuvoje pirmaisiais pokario metais. Po siaubingų tardymų Lukiškėse buvo išvežtas į Vorkutos lagerius, kur vėl ne tik nesudėjo ginklų, bet ir ėmėsi organizuoti kalinių sukilimą. Šioje prisiminimų knygoje vaizdžiai pasakojama ne tik apie KGB piktadarybes, bet ir apie drąsius Lietuvos (ir ne tik jos) žmones, kurie nepabūgo smurto, tyčiojimosi iš žmogaus orumo, surado savyje jėgų tam pasipriešinti.

Edvardas Burokas
Pūtėme prieš vėją. Pirmoji dalis.
Ko nepasakė Solženycinas.

Meninis redaktorius *Gediminas Ruzgys*
Viršelio autorius *Antanas Rimantas Šakalys*
Maketavo UAB RADIJA
Maironio g. 1, Vilnius. Tel. 61 01 66, tel./faksas 61 19 52

UAB Biznio mašinų kompanija
Gedimino pr. 60, Vilnius, tel. 61 79 52
Užs. Nr. 85
Tiražas 500 egz.

Išleido VĮ Seimo leidykla "Vakstybės žinios"
Gedimino pr. 53, Vilnius